

Tomáš Jahelka – Pavol Krištof (eds.)

Ivan Dérer v kontexte (česko)slovenskej politiky

Trnava 2024

recenzenti:

Mgr. Radoslava Brhlíková, PhD.

Mgr. Lukáš Krajčír, PhD.

Publikácia vznikla na základe riešenia grantového projektu Ministerstva školstva Slovenskej republiky VEGA č. 1/0625/22 *Ivan Dérer v kontexte (česko)slovenskej politiky 20. storočia*.

Za formálnu a obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydala Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

ISBN 978-80-568-0719-4

Obsah

Predhovor 5

Tomáš Jahelka

Ivan Dérer a jazyková otázka na Slovensku 7

Milan Katuninec

Posledný odkaz posledného Čechoslováka.

Ivan Dérer k otázke federalizácie Československa 35

Roman Jančiga

Otázka československej jednoty v plebiscitnej kampani

na severnej Orave a Spiši v roku 1920 (v kontexte úvah Ivana Dérera) 41

Jaroslav Valent

Národná kultúra v myslení Ivana Dérera a Svätopluka Štúra 53

Pavol Krištof

Predhovor

Predkladaný zborník štúdií je výsledkom projektu VEGA s názvom *Ivan Dérer v kontexte (česko)slovenskej politiky 20. storočia*. Riešitelia projektu sa zamerali na podrobnú analýzu publikovaných a archivovaných diel a interpretáciu doterajšieho výskumu tejto významnej postavy slovenských politických a národných dejín. Ivanovi Dérerovi sa často pripisuje zjednodušený obraz obhajcu československej štátnej a národnej myšlienky, avšak tento zborník vedeckých štúdií ponúka komplexnejší pohľad na jeho zanietenu intelektuálnu a politickú činnosť. Veríme, že tieto vedecké štúdie prispievajú k vytvoreniu uceleného obrazu o osobnosti Ivana Déreera a o intelektuálnom a politickom prostredí v Československu od jeho vzniku až do druhej polovice 20. storočia. Dúfame, že tieto štúdie tiež pomôžu lepšie pochopiť východiská pre politické rozhodovanie Ivana Déreera a priblížia intelektuálne a politické prostredie v danom období a tým prispievajú k diskusii o význame tejto historickej osobnosti v kontexte formovania modernej slovenskej etno-kultúrnej identity.

Autori štúdií predstavujú Ivana Déreera ako významnú politickú osobnosť a jedného z tvorcov československej štátotvornej a národnej koncepcie. Dérer chápal vznik spoločného štátu ako zavŕšenie slovenského národného hnutia a intelektuálneho a politického úsilia, ktoré nadväzovalo na československú kultúrnu tradíciu. Patril k vplyvným československým politikom, ktorí svoje vízie a ciele zanietene presadzovali nielen v praktickej politike, ale aj erudovane obhajovali na verejnosti prostredníctvom politicko-filozofických kníh, článkov a prednášok. Tento zborník vedeckých štúdií je príspevkom k hľadaniu kritického pohľadu na túto významnú slovenskú osobnosť. Autori ho vykresľujú z rôznych politicko-historických a politicko-filozofických perspektív, pričom často analyzujú vtedajšie politické polemiky o mieste a úlohe idey československej štátnosti pre rozvoj slovenského politického a kultúrneho života, najmä v konfrontácii so separatizmom a ľudáckym nacionalizmom.

Milan Katuninec vo svojej štúdií *Ivan Dérer a jazyková otázka na Slovensku* kriticky analyzuje Dérerov pohľad na vývoj spisovnej reči a jeho interpretáciu predošlého výskumu v kontexte čechoslovakizmu a etnocentrického národa, ktorý vychádza z koncepcie jednoty československej kultúry, jazyka a tradícií. Štúdia ponúka zaujímavé podnety na úvahy o tom, prečo sa v slovenskom politickom a kultúrnom živote dostala do popredia problematika jednotného československého národa. Katuninec približuje Dérerov pohľad na historický vývoj spisovnej reči v kontexte českého kultúrneho, literárneho a náboženského vplyvu a podrobne dokumentuje jeho názor na vývoj slovenskej literatúry, jazyka a národného povedomia. V tejto súvislosti uvádza, že Dérer si osvojil naratív, podľa ktorého bolo pre vznik a uznanie Československa na medzinárodnej scéne nevyhnutné prezentovať československý národ ako jednotu Čechov a Slovákov.

Pavol Krištof v štúdií s názvom *Národná kultúra v myslení Ivana Déreera a Svätopluka Štúra* porovnáva chápanie národa a národnej kultúry v dielach uvedených autorov a ich polemiku s nacionalizmom. V tejto súvislosti analyzuje Dérerov a Štúrov vzťah k československej kultúrnej jednote a ich interpretácie slovenského národného obrodovania. Ivan Dérer podobne ako Svätopluk Štúr odmietal myšlienku, že národotvorné koncepcie Jána Kollára a Ľudovíta Štúra sú navzájom rozporné a tvrdili, že medzi týmito osobnosťami

národotvorného hnutia existovala zhoda v kľúčových princípoch. Podobne odmietli, že by obrodenecké myslenie viedlo ku kultúrnemu separatizmu a autonomistickému respektíve ľudáckemu chápaniu národa.

Roman Jančiga vo svojej štúdií *Posledný odkaz posledného Čechoslováka – Ivan Dérer k otázke federalizácie Československa* rozoberá Dérerov pohľad na vznik Československa, ktorý bol možný iba v kontexte jedinečnej medzinárodno-politickej situácie po prvej svetovej vojne, ktorá umožnila aj menším národom, akými boli Česi a Slováci, uskutočniť svoje politické ciele, garantované dohodovými štátmi. Jančiga analyzuje Déerove obavy o štátnu jednotu Československa v súvislosti s decentralizáciou štátu, ktorá mohla viesť k podobnému vývoju ako pred druhou svetovou vojnou. Venuje sa riziku federalizácie, ktorá by predpokladala existenciu dvoch nezávislých republík – Českej a Slovenskej. Ako prívrženec národnej jednoty Čechov a Slovákov prezieravo považoval Dérer tento scenár za potenciálne ohrozenie štátnej jednoty.

editori

Ivan Dérer a jazyková otázka na Slovensku

Milan Katuninec

V preambule Ústavnej listiny Československej republiky, prijatej Národným zhromaždením 29. februára 1920 ako ústavný zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. s účinnosťou od 6. marca 1920, sa hovorilo o československom národe. Súčasne s Ústavnou listinou bol vydaný i jazykový zákon č. 122/1920 Zb. z. a n., ktorý zaviedol nový právny pojem. V § 1 zakotvil, že „*jazyk československý je štátnym, oficiálnym jazykom republiky*“, pričom uviedol i čl. 7. zmluvy medzi čelnými mocnosťami spojenými a pridruženými a medzi Československom, podpísanej v St. Germain en Laye 10. septembra 1919.¹ V tzv. malej Saintgermainskej zmluve sa spomenula možnosť zavedenia „*nejakého oficiálneho jazyka*“ a hovorilo sa v nej o českom jazyku („*langue tchèque*“).² Jazykový zákon v § 4 uviedol, že úrady používajú jazyk štátny, oficiálny tak, že na území Čiech, Moravy a Sliezska úradujú spravidla po česky a na Slovensku spravidla po slovensky. Znamenalo to, že československý jazyk má dve podoby, dve verzie (príp. sa uvádzalo že dve nárečia), a to český jazyk a slovenský jazyk. Na príprave tohto zákona aktívne participoval aj Ivan Dérer, ktorý po vzniku prvej Československej republiky patril k popredným slovenským protagonistom „*československej myšlienky v podobe československého etnického národa*“.³

Dérer, ktorého „*nemalá časť historickej publicistiky spravidla traktovala ako prisluhovača českej politickej vrchnosti*“⁴, videl v ideí čechoslovakizmu dôležitý politický nástroj zabezpečujúci Slovákom postavenie štátotvorného národa. Po celý svoj život sa netajil tým, že je stúpencom jedného československého národa a po vzniku prvej Československej republiky predpokladal, že spolunažívanie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte bude prospešné pre obe vetvy spoločného štátotvorného národa. Prezentoval sa presvedčením, že Česi a Slováci tvoria „*jeden národ s dvoma rovnoprávnymi a rovnocennými vetvami, českou a slovenskou*“.⁵ Jeho etnocentrické chápanie československého národa nebolo v rozpore ani s Martinskou deklaráciou. V bode 1 tejto deklarácie je uvedené nasledovné: „*Slovenský národ je čiastka i rečovo i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa. Na všetkých kultúrnych bojoch, ktoré viedol český národ a ktoré ho urobili známym na celom svete, mala účasť i slovenská vetva.*“

Prihlásením sa k spoločnému štátu prejavili slovenskí politici záujem aktívne participovať na formovaní moderného a štátotvorného „československého“ národa, ale keďže

¹ V Saint-Germain-en-Laye bola 10. septembra 1919 podpísaná mierová zmluva medzi štátmi Dohody a ich spojencami (vrátane Česko-Slovenska) na jednej strane a Rakúskom na druhej strane, ktorá deklarovala zrušenie Rakúsko-Uhorska a vytvorenie nových hraníc Rakúska. V ten istý deň a na tom istom mieste bola podpísaná i zmluva medzi štátmi Dohody a jej spojencami, a Česko-Slovenskom, ktorá upravovala najmä postavenie národnostných menšín v Česko-Slovensku a je známa i pod názvom „malá saintgermainská zmluva“.

² Pozri *Smlouva mezi čelnými mocnostmi spojenými i sdruženými a Československem, podepsaná v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919*. Dostupné na <https://ftp.aspi.cz/opispdf/1921/134-1921.pdf>.

³ KOPEČEK, Michal: Úvod. Čechoslovakismus: zastřené dějiny jednoho pojmu. In HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakismus*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019, s. 20.

⁴ Pozri ŠUCHOVÁ, Xénia: *Idea Československého štátu na Slovensku 1918 – 1939. Protagonisti, nositelia, oponenti*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 13.

⁵ DÉRER, Ivan: Československá jednota – posilnenie Slovákov, Článok v Národných listoch zo 7. 1. 1934. In DÉRER, Ivan.: *Československá otázka*. Praha: Orbis, 1935, s. 134.

Slovensko bolo pri vzniku prvej Československej republiky oveľa zaostalejšie ako české krajiny, čechoslovakizmus mohol vyvolávať obavu, že slovenský národ nebude akceptovaný ako rovnocenná „čiastka i rečove i kultúrno-historicky jednotného československého národa“, ale Slováci budú asimilovaní a ich jazyk bude považovaný iba za nárečie českého jazyka. Dérer takýto pohľad odmietal a tvrdil, že jednota Čechov a Slovákov „*nikdy a nikým nebola myšlená tak, že by v ní slovenský národ měl býti pohlcen národem českým*“. Zároveň však podľa neho idea československej národnej jednoty si „*přirozeně přála, aby rozvoj a vývoj ten dál se způsobem vzájemného přibližování a nikoliv stavěním a zvětšováním často umělých hrází a rozdílností*“.⁶

Slovensko bolo dohodovými štátmi považované za súčasť československého historického národno-územného útvaru. Konceptia etnocentrickej jednoty Slovákov a Čechov bola vo Washingtonskej deklarácii zvolená z pragmatických dôvodov a podľa Štefana Siskoviča „*mala primáť medzinárodnopolitickú scénu k presvedčeniu, že budúce Československo bude vybudované na iných princípoch ako rozpadajúce sa Rakúsko-Uhorsko a zároveň bude zárukou stability ako spojenec Dohodových mocností v stredoeurópskom priestore. Môžeme preto postulovať, že z hľadiska presadenia vzniku Československa a uznania jeho suverenity na medzinárodnopolitickej scéne musel byť nevyhnutne československý národ prezentovaný ako jednota dvoch kmeňov – Čechov a Slovákov*“.⁷ Dérer si osvojil tento názor a pri prezentovaní slovenského národného príbehu ako súčasti spoločných československých dejín vytrvalo zdôrazňoval, že Slováci a i Česi od ich prechodu ku kresťanstvu až do 19. storočia, „*teda skoro cez jedno celé tisícročie, používali spoločný literárny jazyk*“.⁸

Dôležitou témou sa po vzniku Československa stalo i obdobie Veľkej Moravy a Dérer stojaci v ideovom zápase o interpretáciu vnútorného rozvoja slovenskej kultúry jednoznačne na strane čechoslovakizmu, pre ktorý sa snažil hľadať zdroje, ktorými by ho mohol zdôvodniť, prezentoval už toto obdobie v pozícii prirodzenej národnej a štátnej jednoty Čechov a Slovákov. Vo Veľkomoravskej ríši videl existenciu prvého štátneho útvaru západných Slovanov na našom území, v ktorom Slováci s bratmi za Moravou tvorili „*jeden kmeň a jeden národ*“.⁹ Netajil sa presvedčením, že keď si budú „*Česi a Slováci vzájomne rozumieť, keď sa budú snažiť, aby sa postupne priblížili jeden k druhému, a keď budú hľadiť, aby to, čo ich delí, nebolo systematicky zväčšované a vybudovávané ako neodstrániteľná prekážka jednotného snaženia, ale naopak, keď budú hľadiť odstrániť takéto prekážky, vtedy bude tiež trvanie nášho samostatného štátu bezpečne zaistené*“.⁹

Ivan Dérer, ktorý opieral svoj čechoslovakizmus o pojem etnocentrickeho národa postaveného na jednote spoločnej kultúry, jazyka a tradícií konkrétneho spoločenstva žijúceho na určitom území,¹⁰ si veľmi dobre uvedomoval, že po rozpade Veľkej Moravy a

⁶ DÉRER, Ivan: *Slovenský vývoj a ľudácká zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946, s. 17.

⁷ SISKOVIČ, Štefan: Československý národ a demokratické základy Národného výboru a Národného zhromaždenia v roku 1918. In *Právnik*, 2013, č. 5, s. 489.

⁸ DÉRER, Ivan: Česi a Slováci (Prednáška prednesená 22. októbra 1933 v Olomouci). In DÉRER, Ivan: *Československá otázka*, s. 65.

⁹ DÉRER, Ivan: Česi a Slováci (Prednáška prednesená 22. októbra 1933 v Olomouci). In DÉRER, Ivan: *Československá otázka*, s. 50.

¹⁰ MALENOVSKÝ, Jirí: *Mezinárodní právo veřejné*. Brno: Doplněk, 2008, s. 117.

konštituovaní troch štátov v stredovýchodnej Európe (uhorský, český a poľský) zdedili tieto štáty časť jej bývalých území a politická kultúra slovenskej spoločnosti sa dlhé obdobie formovala v Uhorsku. Túto skutočnosť sa však viacerí československí politici snažili zatieniť účelovo vykonštruovanými interpretáciami založenými na fenoméne tisícročnej poroby Slovákov. Patril k nim aj Dérer, ktorý počas vojnového obdobia úzko spolupracoval s Milanom Hodžom a svoje názory opieral aj o jeho prácu *Československý rozkol*, v ktorej podporil koncept jednotného „československého“ národa.¹¹ Svojím *Československým rozkolom* Hodža jednoznačne podporil opodstatnenosť československého štátu teritoriálne tvoriaceho jeden geografický celok a jeden právny subjekt, ktorý sa prezentoval pred mocnosťami ako realita v podobe historicko-etnickej ako aj jazykovej jednoty.

Do budovania československej národnej jednoty presadzovanej Ivanom Dérerom zapadal i Hodžov názor, že po tom, čo sa čeština a slovenčina začali od seba vzdďaľovať, udržiavaníu vzájomných stykov Slovákov s Čechmi napomáhali aj „*nevyriešené dynastické otázky na uhorskom prestole*“.¹² V období existencie Uhorska bola v slovenskom prostredí česká kultúrna tradícia reflektovaná veľmi intenzívne a Slováci používali češtinu taktiež v písomnom odbornom a literárnom styku. Po tom, čo Budín obsadilo osmanské vojsko a Uhorsko bolo dočasne rozdelené na tri časti, sa pokračovateľom štátno-politickej stavovskej tradície niekdajšieho Uhorského kráľovstva a súčasťou západného sveta a jeho civilizácie stala časť krajiny, ktorú ovládali Habsburgovci a ktorá sa v historiografii najčastejšie označuje termínom Kráľovské Uhorsko.¹³ Keďže medzi Moravou a územím Kráľovského Uhorska neexistovali hranice, rozšírili sa možnosti pre proces sebauvedomovania a národnostný rozvoj slovenského etnika, ktoré obývalo pomerne kompaktné územie na severozápade a severe Uhorska.¹⁴ Táto časť mnohoetnického a multikultúrneho Uhorska jasne potvrdzovala, že Uhorsko nemožno považovať výlučne len za domovinu Maďarov a všetci ostatní sú tu len hosťami a prisťahovalcami.

Kultúrny vývin tejto časti Uhorska, ktorý prebiehal bez výraznejšieho prerušenia, dostal v tomto období i nové podnety pre používanie češtiny alebo domáceho slovenského jazyka vo verejnom styku ako aj pre osvojenie si vedomia príbuznosti s českým etnikom. V 16. a 17. storočí sa česko-slovenská príbuznosť spomína i v uhorských zákonníkoch. Štefan Werböczy, ktorý, ako zdôrazňuje Dérer, bol slovanského pôvodu a „*znal tiež nárečia ľudové*“,¹⁵ v Opus Tripartitum píše „Bohoemi at Slavi“ („Česi a Slováci“) a v zákonníku z roku 1608 sa dokonca píše „Slavis seu Bohoemis“ (Slováci čiže Česi). Podľa Milana Hodžu

¹¹ Hodža podľa jeho vlastných slov napísal svoju prácu, „tak ako je“, ešte v roku 1917, teda v čase, keď boli obaja súčasťou najvyššieho okruhu viedenskej skupiny, ktorú okolo seba sústredil Kornel Stodola. Hodžova práca však bola vydaná až v roku 1920.

¹² HODŽA, Milan: Československý rozkol. In HODŽA, Milan – ŠKULTÉTY, Jozef: *Polemika o československom rozkole*. Bratislava: Politologický odbor Matice slovenskej, 2008, s. 40

¹³ Pozri KÓNYA, Peter: Medzi Viedňou a Istanbulom. In KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*. Bratislava: Citadella, 2014, s. 204.

¹⁴ Smrť Ľudovíta II. pri úteku z bitky pri Moháči v roku 1526 znamenala koniec Jagellovskej dynastie v Uhorsku a Čechách. Severnú a západnú časť Uhorska a zvyšky Chorvátskeho kráľovstva ovládli Habsburgovci, na ktorých prešli i dynastické nároky na České kráľovstvo, kde bol za kráľa zvolený Ferdinand I.

¹⁵ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii? (Prednáška prednesená dňa 8. mája 1934 v Slobodnej škole politických náuk v Prahe a dňa 14. mája 1934 v Zrkadlovej sieni radnice v Bratislave.). In *Československá otázka*, s. 74.

tieto uhorské zákonníky potvrdili „československý ráz“ slovenského obyvateľstva a niekdajšieho Horného Uhorska (Hungaria Superior).¹⁶

V súvislosti s obdobím, v ktorom bolo Slovensko súčasťou Uhorska, považuje Dérer za dôležité sledovať nielen politickú stránku, ale aj „rečovú, kultúrnu, duchovnú, národnú, spoločenskú, hospodársku“. Po týchto stránkach bol súvis s českým životom podľa neho „často silnejší ako s maďarským, čoho najlepším dokladom je stáročia trvajúca jednotnosť literárneho jazyka“.¹⁷ Čeština mala medzi Slovákmi nepopierateľné dôležité miesto, čo ponúka podnety k zamysleniu sa nad tým, prečo sa v slovenskom politickom ako aj kultúrnom živote dostávala k slovu taktiež problematika jednotného československého národa.

Dérer vo vývoji „starého Uhorska“ rozlišuje dve fázy, pričom poukazuje na to, že v prvej, trvajúcej „až do národného prebudenia sa Maďarov v dobách germanizačných... bolo Uhorsko číročisto feudálno-stavovským štátom, bez každého nacionálneho pribarvenia, s neutrálnou latinou ako úradným jazykom a sprostredkujúcou rečou vládnuceho kňazstva, oligarchie a zemanov. Táto doba, pre svoj úplne anacionálny ráz, ponechala Slovensko v národnostnom ohľade úplne jeho vlastnému, prirodzenému, žiadnym štátnym, umelým zásahom nesfalšovanému, slobodnému vývoju. V tejto dobe, skoro celých ôsmich stoličí, i pri politickej a štátnej oddelenosti, mali sme jednotný jazyk, skutočnú jednotu československú.“¹⁸

Po „moháčskej katastrofe“, ktorá znamenala koniec stredoveku v Uhorsku, sa v regióne vtedajšieho Horného Uhorska zvýšil počet miest, ktoré začali úradovať aj po maďarsky. Pomerne dlhé obdobie, v ktorom sa rozvíjali rozličné podoby slovenského jazyka, však národnostná otázka ešte nepredstavovala vážnejší problém a „národnostné spory“ mali len miestny charakter motivovaný spoločenskými alebo hospodárskymi záujmami. Preto ich možno vnímať najmä ako spory „usadených mešťanov s novým obyvateľstvom (často šľachticmi) o rozsah povinností a práv, ktoré sa mali vzťahovať aj na nich. Zároveň išlo o vymedzenie sféry vplyvu pre týchto ‚nových mešťanov‘ v rámci magistrátov alebo iných mestských inštitúcií (cechov).“¹⁹ Dá sa však súhlasiť s názorom, že „ojedinelé a izolované prípady istého uvedomovania si etnickej osobitosti aj v mimojazykovej sfére (napr. etnické konflikty v mestách v 16. a 17. storočí, resp. istý kultúrny pohyb okolo trnavskej univerzity) ešte samy o sebe nevytvárajú historickú kontinuitu“.²⁰

Po období relatívnej tolerancie rôznych etník žijúcich v Uhorsku, prichádza v poslednej štvrtine 18. storočia k zásadnej zmene, ktorú charakterizuje obdobie nazývané ako „národné obrodenie“. Toto obdobie, v ktorom sa hľadalo historické potvrdenie národnej legitimity, býva v slovenskej historiografii ohraničované rokmi 1780 – 1848 a v slovenskom intelektuálnom diskurze sa v ňom okrem koncepcie Hungarus, koncepcie československej kmeňovej jednoty a koncepcie jednotného slovanského národa prezentujú Slováci aj ako samostatný kmeň, koncepcia ktorého sa už pred revolučnými rokmi 1848 – 1849 začína

¹⁶ HODŽA, Milan: Československý rozkol, s. 42.

¹⁷ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 71.

¹⁸ DÉRER, Ivan: O úlohách robotníckej mládeže podľa príkladu † St. Klegu. Prednáška prednesená 15. augusta 1932 v Oravskom Podzámku na letnom kurze Robotníckej Akadémie. In *Československá otázka*, s. 158.

¹⁹ Pozri bližšie KOWALSKÁ, Eva: Problémy mestského sveta: Mestá a ich význam na prahu národného hnutia Slovákov. In KOVÁČ, Dušan a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 34-36.

²⁰ ZEMKO, Milan: O podobu národných dejín. Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín v syntetických dielach o dejinách stredoeurópskych národov. In *Forum historiae*, 2007, č. 1, s. 100. Dostupné na, <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Zemko.pdf>.

transformovať aj do idey „*samostatného slovenského národa*.“²¹ I vzhľadom na skutočnosť, že súčasťou konštrukcie národných ideí sa stávajú i mýty a národné príbehy sú konfliktné, pre stav, príslušníci ktorého patrili do uhorskej politickej elity a zároveň sa pokladali za obyvateľov Horného Uhorska a mali slovenský materinský jazyk, znamenala idea moderných národov a pomadžarčenie nemadžarského obyvateľstva v Uhorsku vážnu výzvu.

V období jazykového a etnického uvedomovania, v ktorom sa jazykové hľadisko začalo postupne dostávať do pozície základnej zložky etnickej identity, predstavovali pre kultúrny rozvoj a podporu jazykového povedomia Slovákov veľmi dôležité podnety aj prejavy českého kultúrneho sebauvedomovania.²² Kultúrna čeština, ktorá začala prenikať na Slovensko prostredníctvom slovenských študentov študujúcich v Čechách, sa v prostredí nižšej slovenskej šľachty a meštianstva využívala i ako písomná forma slovenského jazyka. Najstaršie takto písané doklady sú z administratívno-právnej a náboženskej oblasti.²³

Dérera v pohľade na dejiny spisovnej slovenčiny ovplyvňovali i viacerí českí jazykovedci, spomedzi ktorých sa tejto problematike intenzívne venoval najmä Albert Pražák, jeden z najznámejších odchovancov literárnovednej školy Jaroslava Vlčka. Podľa Pražáka, v rokoch 1919 – 1921 pôsobiaceho na poste odborného radcu slovenského oddelenia ministerstva školstva, „*nejdříve poutalo československou oblast v jeden svaz asi náboženství. Dostal-li se na kremnickou katolickou faru v XV. stol. z Olomouce kodex, v němž se slaví sv. Ludmila, sv. Václav, sv. Prokop, sv. Cyrill a Method, a užívalo-li se tohoto kodexu v kostele, je to jistě doklad, že kremničtí měli k těmto světcům vztah a že jim bývali i s Moravou spjati*.“²⁴ Významnú úlohu v prospech posilnenia národného povedomia zohrala reformácia, ktorej dôležitým fenoménom bolo zavádzanie národného jazyka ako bohoslužobného jazyka miesto latinčiny.²⁵ Jazyk Kralickej Biblie, ktorý postupne prenikol do života slovenských luteránskych veriacich, im v podobe sakrálneho a kultúrneho dedičstva niekoľkých storočí „*zaistil náboženský, jazykový a kultúrny kontakt s českým prostředím*“.²⁶ Na jeho význam „*nielen v kostole, ale i v školách a v rodine*“ poukazuje aj Dérer, pričom zdôrazňuje najmä osvetovú a literárnu činnosť slovenských evanjelikov, v prostredí ktorých sa upevňoval duch československej vzájomnosti. Dérer však zároveň dodáva, že tento jazyk „*neopanúva len cirkev evanjelickú, ale i modlitebné knihy rímsko-katolíckych veriacich*“.²⁷

²¹ ŠOLTÉS, Peter: Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici dlhého 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 54.

²² RIŠKOVÁ, Lenka: K formovaniu Tablicových literárnych názorov. In *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 363.

²³ K najstarším pamiatkam kultúrnej češtiny z územia Slovenska patrí dlžobný úpis Stibora zo Stiboric z roku 1422. Spomenúť možno i Žilinskú knihu, český preklad magdeburského práva z roku 1473 pre mesto Žilina a po česky písané mestské zápisy o hospodárskych a právnych dojednaniach žilinských mešťanov z rokov 1451 – 1524.

²⁴ PRAŽÁK, Albert: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu*. Praha: Gustav Volenský, 1922, s. 28.

²⁵ Slovenskí evanjelici si za svoj bohoslužobný jazyk zvolili češtinu, keďže to bol jazyk už v tejto dobe veľmi kultivovaný. Sväté písmo, známe ako Kralická Biblia, ktorej prvé vydanie v šiestich zväzkoch (tzv. Šestidílka) vyšlo v rokoch 1579 – 1593, preložili do češtiny teológovia Jednoty bratskej z pôvodných biblických jazykov (aramejčiny, hebrejčiny a gréčtiny). Druhé vydanie, už len v jednom zväzku, vyšlo v roku 1596 a tretie, ktoré sa stalo základom pre ďalšie vydania používané evanjelikmi augsburského vyznania na Slovensku, vyšlo v roku 1613.

²⁶ KISS SZEMÁN, Róbert: Motívy národného exodu v diele Jána Kollára. In *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 3, s. 217

²⁷ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 72.

V českom prostredí sa v národnom jazyku rozvíjal dynamickejšie i piesňový fond, a to sa týkalo taktiež oblasti duchovných piesní, čo ovplyvnilo viaceré texty používané v slovenskom protestantskom aj katolíckom prostredí. Z iniciatívy evanjelickej synody v Žiline z roku 1610 bol vydaný v Levoči v roku 1636 spevník *Cithara sanctorum. Písne duchovní staré i nové* obsahujúci 414 piesní. Slovenskí evanjelici využívali pre svoje bohoslužobné potreby češtinu a český pôvod malo taktiež najviac piesní tohto prvého tlačeného evanjelického spevníka. Prvým tlačeným katolíckym spevníkom bol *Cantus catholici. Pysne Catholicke. Latinské, y Slowenské: Nowé y Starodawne*, obsahujúci 290 piesní, ktorý zostavil a v roku 1655 vydal v Levoči Benedikt Sólóši. Nešlo o preklad rovnomenného maďarského spevníka. Sólóši čerpal z piesňového fondu tak latinskej ale i slovenskej a českej evanjelickej spisby, pričom nosnými piesňami sú najmä piesne českého pôvodu. Najdôležitejším zdrojom piesňového repertoáru sa stali dva kancionály publikované v Olomouci: kancionál Jana Rozenpluta z roku 1601 a kancionál Jiřího Hlohovského z roku 1622.²⁸ „*Hoci obdobie 17. storočia bolo poznačené mnohými napätiami medzi katolíkmi a protestantmi, prvý slovenský kancionál, paradoxne, bol vytlačený v tlačiarni evanjelika Vavrinca Brewera v Levoči.*“²⁹

Marta Procházková z Národného památkového ústavu v Brne poukazuje na to, že po porážke českých protestantských stavov s katolíckym panovníckym rodom Habsburgovcov v bitke na Bielej hore mala moravsko-slovenská hranica pre evanjelických Slovákov dôležitý význam, pretože v niektorých oblastiach Horného Uhorska „nebola pretrhnutá evanjelická história“ a českí a moravskí evanjelici tu nemuseli zakladať nové zbory a obce. Prišli totiž do prostredia, v ktorom domáce zbory používali jazyk Kralickej Biblie a český kancionál.³⁰

Do obdobia prvej polovice 17. storočia spadá i básnická tvorba Jakuba Jakobeá, ktorý pochádzal z Kutnej Hory, ale po bitke na Bielej hore na základe dekrétu o vypovedaní nekatolíckeho duchovenstva odišiel najskôr do Saska, neskôr pôsobil najprv krátko v Trenčíne a od začiatku tridsiatych rokov až do smrti v Prešove. Svojou najznámejšou básňou *Gentis Slavonicae lacrumae, suspiria et vota* (Slzy, vzdychy a prosby slovenského národa) vydanou v roku 1642, sa Jakobeus stal „*predchodcom osvietenských a romantických ospevovateľov slovenskej národnej minulosti*“.³¹ Koncom 17. a v prvej polovici 18. storočia vychádza i viacero diel, ktoré sa okrem výkladu histórie a postavenia Slovákov v národnostnom kontexte zaoberajú aj otázkou výkladu ich jazyka.³²

Spomenúť možno diela slovenských barokových spisovateľov Daniela Sinapius-Horčičku (jeho gramatika sa nezachovala, iba zbierka prísloví *Neoforum Latino-Slavonicum*), Tobiáša Masníka (*Zpráva pjsma slowenského* z roku 1696) a gramatiku Masníkovho synovca

²⁸ „*Ďalšími dvomi prameňmi kancionála CC 1655 boli maďarsko-latinský kancionál Cantus Catholici publikovaný v roku 1651, ktorého zostavovateľom bol taktiež Benedikt Szölösy, a evanjelický spevník Juraja Tranovského Cithara Sanctorum z roku 1636.*“ Pozri DUFKA, Vlastimil: Moravské pramene prvého slovenského katolíckeho kancionála Cantus Catholici (1655) a jeho spevy ordinária. In *Studia theologica*, roč. 19, č. 3, 2017, s. 136.

²⁹ DUFKA, Vlastimil: Moravské pramene prvého slovenského katolíckeho kancionála Cantus Catholici (1655) a jeho spevy ordinária. In *Studia theologica*, roč. 19, č. 3, 2017, s. 134.

³⁰ Pozri Martin Ďurčo: Pamiatkári. In *Lumen*, 29.10.2024. Dostupné na www.lumen.sk/archiv-play/184383.

³¹ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry od stredoveku po súčasnosť*. Bratislava: Tatran, 1988, s. 152.

³² Pozri GIGEROVÁ, Miriam: Náboženská terminológia v diele Príkladi ze Swatého Písma Starího a Nowího zákona J. I. Bajzu a v Slovári A. Bernoláka. In RENDÁR, Ľubomír (ed): *Slovenská kazateľská tvorba 19. storočia v dejinných súvislostiach a v spoločenskom kontexte obdobia*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha a Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2006, s. 72.

Daniela Krmana považujúceho češtinu za jazyk, ktorý by mal byť i slovenským spisovným jazykom. Češtine sa z jazykovedného hľadiska venoval taktiež Pavel Doležal, ktorý patril do okruhu významného jazykovedca slovenského pôvodu Mateja Bela. Dérer spomína Bela ako „*vysokokultúrneho muža európskeho formátu*“ a Doležala ako „*vynikajúceho Slováka svojej doby*“.³³

Doležal vydal slovensko-českú gramatiku, ktorá vyšla po latinsky (*Grammatica Slavico-Bohemica*) v Bratislave roku 1746. V nej sa zameril na používanie literárnej češtiny na Slovensku a na pravopisnú a jazykovú normu biblickej češtiny, pričom využil Krmanove rukopisné gramatiky a porovnával ich s niektorými jezuitskými prácami venovanými slovakizovanej češtine. Dérer v súvislosti s gramatikou Pavla Doležala cituje slová Mateja Bela napísané v jej úvode „o jazyku československom“: „... v ničom *nezaostáva ani za vážnosťou a velebnosťou španielštiny, ani za pôvabom a hladkosťou francúzštiny, ani za vznešenosťou a silou angličtiny, ani za bohatstvom smyslu a dôrazu nemčiny, ani za mäkkosťou a ľubozvučnosťou italštiny, ani konečne za veliteľskou prísnosťou maďarčiny; tak znamenité má vlastnosti, keď ňou hovoria mužovia učení, výreční a do spoločnosti súci i vzdelaní*“.³⁴ Tieto Belove slová sú podľa Déreera „*priamou apoteozou na československú reč, na československú vzdelanosť, na československú myšlienku. Je to veľmi charakteristické pre smýšľanie slovenských ľudí 18. storočia, tým viacej, že Bel nebol žiaden rozvrátnik uhorského štátu v smysle nejakej českej alebo slovenskej iredenty, ale že to bol hlboko presvedčený uhorský patriot, hungaristickej orientácii ktorého nikto nikdy nepochyboval a ktorého proti narčeniu z maďarónstva posledne v ochranu vziať musel nikto iný ako Jozef Škultéty*“.³⁵

Do roku 1791 bola v Uhorsku úradným jazykom latinčina a preto podľa Déreera: „*Neni divu, že tento národnostne indiferentný a čiste na stavovskom panstve spomenutých tried založený štát nejavil žiadneho záujmu, ale ani odporu voči národnostnej orientácii svojho obyvateľstva. Že sa Slováci cítili byť s Čechmi ako jeden kmeň a že Česi a Moravia považovali Slovákov za svojich, to bolo v tej dobe vecou úplne samozrejmom, prirodzenou, skutočnosťou zodpovedajúcou, a nikto z vládnúcich v Uhorsku nevidel v tom niečo pre štát nebezpečného*“.³⁶

Jozef II., ktorého snahou bolo zefektívnenie štátnej správy, presadil mnohé reformy. Dlhé obdobie náboženskej neznášanlivosti a polarizácie uzavrel tolerančný patent, ktorý vyhlásil obmedzenú náboženskú slobodu a občiansku rovnoprávnosť pre príslušníkov augsburského (luteránskeho), helvétskeho (kalvínskeho) a ortodoxného kresťanského vierovyznania.³⁷ Pre široké vrstvy obyvateľov malo najväčší dosah uzákonenie povinnej školskej dochádzky.³⁸ Cisár však pokračoval i v centralizácii monarchie.³⁹ Zavádzanie

³³ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 75-76.

³⁴ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 75-76.

³⁵ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 76.

³⁶ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 73.

³⁷ Tolerančný patent, ktorý poskytol dôležitý impulz nielen pre úplné zrovnoprávnenie spomenutých troch cirkví s katolíkmami, ale tiež pre budúcu nadkonfesionálnu spoluprácu slovenskej katolíckej a evanjelickej inteligencie, vstúpil do platnosti v roku 1781.

³⁸ Pre pestovanie domáceho materského jazyka a vzdelanie širokých ľudových vrstiev sa otvárali nové možnosti zavedením školskej reformy panovníčkou Máriou Teréziou známej ako *Ratio educationis*, podľa ktorej „*každý jednotlivý národ (pokiaľ je to, pravda, možné) by mal mať školy s vlastným vyučovacím jazykom, na čele ktorých majú stáť učiteľia dobre ovládajúci nielen rodný ale aj iné jazyky, ktoré sa v kráľovstve častejšie používajú*...“ V *Ratio educationis* sa ešte nehovorilo ani o povinnej školskej dochádzke pre obe pohlavia.

nemčiny ako úradného jazyka patrilo medzi jeho najkontroverznejšie reformy.⁴⁰ Nanucovaním nemčiny ako úradného jazyka miesto latinčiny za jeho vlády sa spustil proces posilňovania maďarského nacionalizmu, čo časť slovenskej inteligencie vnímala ako ohrozenie. V maďarskej historiografii sa začalo výraznejšie objavovať i úsilie, „*aby sa etnicky zmiešané územia na severe Uhorska brali ako ‚maďarské‘ (‚magyar térként‘)*“.⁴¹ Reakciou na posilňovanie maďarského nacionalizmu presadzujúceho koncepciu, podľa ktorej je v Uhorsku maďarský národ nadradený nad ostatnými národmi, bol nacionalizmus „ostatných národov Uhorska“.⁴² Národné obrany vychádzali z koncepcie etnického národa definovaného jazykom.

Začiatky formovania národného uvedomenia Slovákov, ktorých dlhé obdobie rozdeľovali konfesijné spory, boli veľmi zložité. V období národne indiferentného Uhorska sa podľa Déreera slovenskosť vyvíjala „*celkom prirodzeným spôsobom v smysle českoslovenčiny*“.⁴³ V rámci svojho účelového politicko-ideologického pohľadu presadzujúceho myšlienku čechoslovakizmu sa Déerer vo svojej prednáške 22. októbra 1933 ako minister školstva prezentoval i týmto názorom: „*Keď koncom 18. storočia vznikajú v bývalom Uhorsku snahy, aby pod dojmom francúzskej revolúcie a jej ideí starý feudálny štát sa modernizoval a aby neludový mŕtvý jazyk latinský vo funkcii jazyka štátnej administratívy, zákonodarstva a kultúry zamenený bol jazykom živým, ozývajú sa hlasy vlivných funkcionárov, šľachticov a cirkevných hodnostárov, aby týmto jazykom bola slovenčina. Pod slovenčinou sa rozumel v tejto dobe československý spisovný jazyk, užívaný rovnako v Čechách, na Morave ako aj na Slovensku. Maďari vtedy ešte nemali vyvinutého spisovného jazyka, maďarská literatúra bola vtedy ešte len v kolíske. Naproti tomu československý spisovný jazyk, s väčšou svojou tradíciou a dokonalosťou, bol už v tých dobách výrazom stáletej, staršej kultúry. Slovenskí ľudia vtedajších časov považovali prirodzene tento československý jazyk za svoj vlastný, slovenský. Tak sa mohlo stať, že ho chceli povýšiť za štátny jazyk celého Uhorska.*“⁴⁴ Po tom, čo sa však podľa Déreera Uhorsko premenilo „*v inštrument maďarizácie, zmenilo sa tiež postavenie Slovákov a to tiež vo veciach československej jednoty*“.⁴⁵

Stúpencom a propagátorom cirkevných a spoločenských reforiem Jozefa II. sa stal i katolícky farár Jozef Ignác Bajza, ktorý je považovaný za „*priekopníka spisovnej*

Povinnú školskú dochádzku pre deti vo veku od šiestich do dvanástich rokov uzákonil Jozef II. v roku 1788. Rozvoj školstva však v Uhorsku napredoval oveľa pomalším tempom ako v rakúskej časti monarchie. Pozri *Ratio educationis 1777 & 1806* (z latinského jazyka preložili J. Mikleš a M. Novacká). Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Bratislava 1988, s. 41-42; Kováč, D. a kol.: *Kronika Slovenska I. Od najstarších čias do konca 19. storočia*. Fortuna Print, a. s., Bratislava 1998, s. 346.

³⁹ V Uhorsku nebolo právne uprednostňované žiadne etnikum a úradná komunikácia v monarchii až do začiatku 90. rokov 18. storočia prebiehala takmer výlučne po latinsky. Panovník za úradný jazyk riše vyhlásil nemčinu namiesto latinčiny, ktorú považoval za mŕtvý jazyk.

⁴⁰ Nariadenie z roku 1784, ktoré v Uhorsku zavádzalo v ústredných, stoličných a mestských inštitúciách povinné úradovanie v nemčine a presadzovanie nemčiny ako povinného predmetu a ako vyučovacieho jazyka na univerzite, sa stretlo s odmietnutím uhorskej šľachty a Jozefovi II. sa jeho zavedenie realizovať nepodarilo.

⁴¹ SZALAY ZOLTÁN: A Felvidék magyar föld? (Magyar-szlovák történelmi mítoszok 3.). In Napunk N, 2022. 11. 10. Dostupné na https://napunk.dennikn.sk/hu/3089391/a-felvidek-magyar-fold-magyar-szlovak-tortenelmi-mitoszok-3/?ref=inc&_ga=2.244857861.1898199291.1671104916-1107835146.1612956504.

⁴² KÓNYA, Peter: Medzi Viedňou a Istanbulom. In KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, s. 439.

⁴³ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 77.

⁴⁴ DÉRER, Ivan: Česi a Slováci (Prednáška prednesená 22. októbra 1933 v Olomouci). In *Československá otázka*, s. 55.

⁴⁵ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 77.

slovenčiny“.⁴⁶ Bajza nemal záujem, aby „Uhro-Slovák“ svojvoľne bez múdrej príčiny odstúpil „od reči Čecho-Slováka“, ale keďže význam reči si uvedomoval i z hľadiska rozlišovacieho znaku rodiaceho sa národného pohybu, jeho snahou bolo, aby „Uhro-Slovákuv ze smrtného spáná zkríšil“.⁴⁷ Centrom obrodeneckých snáh slovenského národne uvedomelého katolíckeho duchovenstva sa však v tomto období stal generálny kňazský seminár v Prešporke.⁴⁸

V prešporskom seminári pôsobila *Spoločnosť pre pestovanie slovenskej reči* na čele s profesorom Michalom Kratochvílom a Antonom Bernolákom, ktorí si uvedomovali naliehavosť otázky živého národného jazyka, povýšeného na spisovný jazyk, o ktorom dnes hovoríme ako o kultúrnej západoslovenčine.⁴⁹ Ivan Dérer význam spisovného jazyka napomáhajúceho procesu formovania národného povedomia nepodceňoval, ale Bernolákovi väčšiu pozornosť nevenoval, pretože v začiatkoch maďarizácie uviedol „do literatúry západoslovenský dialekt, len málo odchylný od českoslovenčiny“.⁵⁰ Ani v Hodžovom *Československom rozkole* nie je Bernolák podrobený tvrdej kritike a jeho „subjektívne pohnútky“ súvisiace s pokusom o samostatnú spisovnú slovenčinu sú odôvodňované okrem iného i tým, že „jeho politicko-národné i jeho cirkevné záujmy domáhali sa styku s davom“, ale koncom 18. storočia „nám ešte národné prebudenie nebolo súdené“.⁵¹

Bernolák si uvedomoval, že v rozvoji národného povedomia hrá jazyk veľmi dôležitú úlohu a že v spisovnej forme sa stáva hlavným komunikačným prostriedkom v spoločenskom, sociálnom, hospodárskom i kultúrnom živote a v dôsledku toho i civilizačným faktorom. Hoci popieral priamu súvislosť svojho spisovného jazyka s niektorým konkrétnym západoslovenským nárečím, prvú kodifikovanú podobu slovenského spisovného jazyka významne ovplyvnilo i kultúrne prostredie a jazyk vzdelancov Trnavskej univerzity.⁵² Jeho

⁴⁶ Bajza je autor prvého slovenského románu *René mládenca Príhodi a Skúsenosti* vydaného v rokoch 1784 – 1785. Napísal ho v jazyku, ktorý si sám vytvoril na základe západoslovenského nárečia a ktorý bol výrazne ovplyvnený češtinou.

⁴⁷ HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: Bernolákovo jazykovedné dielo. In *K počiatkom slovenského národného obrodzenia. Sborník štúdií Historického ústavu SAV pri príležitosti 200-ročného jubilea narodenia Antona Bernoláka*. TIBENSKÝ, Ján (red.). Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 146.

⁴⁸ Jozef II. v rámci svojich reforiem zriadil štátom kontrolované generálne semináre, ktoré nahradili zrušené biskupské semináre. Po smrti Jozefa II. v roku 1790 však prišlo k uzavretiu všetkých generálnych seminárov a tak generálny seminár na Prešporskom hrade, ktorý dovtedy pôsobil ako centrum prvej generácie (katolíckeho prúdu) slovenského národného obrodzenia (berňolákovci), musel taktiež svoje pôsobenie ukončiť.

⁴⁹ Po tom, čo panovník v roku 1786 vydal dekrét o pestovaní materinských jazykov, Anton Bernolák s pomocou ďalších študentov vydal v latinčine jazykovednú prácu *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum* (Kritická filologická rozprava o slovanských písmenách) s pripojenou príručkou gramatiky *Orthographia* ((Pravopis). Tým bol kodifikovaný prvý spisovný jazyk Slovákov. Po tejto filologickej rozprave nasledovali ďalšie Bernolákovy práce o spisovnom jazyku napísané taktiež v latinčine. V roku 1790 vyšla *Grammatica Slavica* (*Slovenská gramatika*), ktorá je jeho základným jazykovedným dielom a možno ju považovať za prvú gramatickú normu jeho spisovnej slovenčiny. K jazykovedným dielam patrí i príručka o tvorení slov *Etymologia vocum Slavicarum* (*Etymológia slovenských slov*), ktorá vyšla o rok neskôr.

⁵⁰ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 81.

⁵¹ Pozri bližšie HODŽA, Milan: *Československý rozkol*, s. 49-76.

⁵² Z Bernolákových jazykovedných prác je však zjavné, že pomerne dobre poznal nielen západoslovenské, ale i stredoslovenské nárečia. V súvislosti s pôsobením Trnavskej univerzity možno spomenúť už *Rituale Strigoniense* (*Ostrihomský rituál*) zostavený podľa Rímskeho rituálu (*Rituale Romanum*), ktorý má pri sviatosti krstu (*De Sacramento Baptismi*) a sviatosti manželstva (*De Sacramento Matrimonii*) otázky a odpovede vytlačené po maďarsky, nemecky a slovensky. Slovenské texty z roku 1625 vykazujú „silný stredoslovenský charakter“. Jeho ďalšie vydania sú však už viac bohemizované a smerujú ku kultúrnej západoslovenčine. Pozri SKLADANÁ, Jana: Kultivovanie predspisovnej slovenčiny od 16. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty*

postoj k spisovnému jazyku „sa odborne hodnotí ako vedomý odklon od spisovnej češtiny a úmyselné nastolenie slovenského spisovného jazyka.“⁵³ Podľa Déreera Bernolák ako rímskokatolícky kňaz „vytvoril spisovnú reč odchylnú od jazyka cez stáletia na Slovensku literárne užívaného, lebo bol hungarista a ako taký chcel odchylnosť od češtiny a potom bál sa i užívanej českoslovenčiny preto, že by v dobách mladistvého prebudenia sa Slovákov k národnému povedomiu títo príliš boli ovládaní husitským duchom, ktorý mal na Slovensku v silnom evanjelictve značnú podporu“.⁵⁴

Napriek tomu, že na snemoch v rokoch 1791 a 1792 boli prijaté zákony v prospech maďarčiny, v tomto období nemožno ešte hovoriť o silnejúcom maďarizačnom nápre. Súbežne s transformáciou uhorského stavovského národa sa popri snahe o upevňovanie pozície maďarského jazyka, čo možno v tomto období vnímať aj ako formu obrany pred unifikáčnými zámermi prezentovanými panovníkom, začal proces konštituovania moderných etnických národov a bernolákovci v začiatkoch slovenského národného prebúdzania zohrávali ústrednú úlohu.⁵⁵ Aktivity Antona Bernoláka a jeho spolupracovníkov, ktorí si uvedomovali význam kultúrno-osvetovej funkcie jazyka, vyústili v roku 1792 do založenia *Slovenského učeného tovarišstva* so sídlom v Trnave známeho tiež ako *Tovarišstvo literárneho umenia* (Tovarišstvo literárneho umenia).⁵⁶ Tovarišstvo organizačne riadil Juraj Fándly, ktorý sa prezentoval viacerými ľudovýchovnými spismi. Podľa Déreera bol Fándly „prvý slovenský hlásateľ myšlienky drobnej práce, bol to prvý slovenský masarykovec“.⁵⁷ Fándly bol i autorom *Dúvernej zmlúvy medzi mníchom a diablom o prvých počátkoch, o starodávnych, aj včulajších premenách reholníckich*, prvého veľkého diela napísaného v bernolákovskej slovenčine.⁵⁸ Za svoj hlavný cieľ si Tovarišstvo vytýčilo pestovať a zušľachtovať nový spisový jazyk a prostredníctvom vydávania kníh a náučných diel šíriť osvetu a kultúru v záujme mravného pozdvihnutia Slovákov.

Univerzity Komenského. Philologica, 45. Red. ŽIGO, Pavol et al. Bratislava, Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997, s. 90; KRAJČOVIČ, Rudolf – ŽIGO, Pavol: *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1999, s. 37; KARPINSKÝ, Peter: Analýza konjunkcií v slovenských častiach textu Ostrihomského rituálu. In KESSELOVÁ, Jana – IMRICHOVÁ, Mária (eds.) *Epištoly o jazyku a jazykovede*. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2012, s. 151. Dostupné na <https://www.pulib.sk/web/pdf/web/viewer.html?file=/web/kniznica/elpub/dokument/Kesselova2/subor/978055506388.pdf>.

⁵³ GIGEROVÁ, Míriam: Náboženská terminológia v diele Príkladi ze Swatého Písma Starího a Nowího zákona J. I. Bajzu a v Slovári A. Bernoláka, s. 73.

⁵⁴ DÉRER, Ivan: O úlohách robotníckej mládeže podľa príkladu † St. Klegu. Prednáška prednesená 15. augusta 1932 v Oravskom Podzámku na letnom kurze Robotníckej Akadémie. In *Československá otázka*, s. 158-159.

⁵⁵ Už v roku 1789 ohlásili svoj zámer vydávať knihy v novom spisovnom jazyku.

⁵⁶ Tovarišstvo malo svoje pobočky v Bratislave, Nitre, Rovnom, Banskej Bystrici, Spišskej Kapitule, Solivare, Košiciach, Rožňave, Jágri, Ostrihome a Viedni.

⁵⁷ DÉRER, Ivan: K Bernolákovým oslavám (Článok v Robotníckych novinách 12. októbra 1937.). In *Naše problémy. Úvahy o základných otázkach Československa*. Praha: Orbis, 1938, s. 171.

⁵⁸ Spolu s Jurajom Sklenárom prepracoval a doplnil Fándly aj Papánkovu prácu, ktorá vyšla v roku 1793 pod názvom *Compendiata historia gentis Slavae (Stručné dejiny slovenského národa)*. Najznámejším dielom Juraja Sklenára je *Najstaršia poloha Veľkej Moravy a prvý vpád a nájazd Maďarov na ňu... (Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam Hungarorum ingressus..., 1784)*, ktoré možno považovať už za politicko-obranný spis, pričom viaceré autorove názory sú z vedeckého hľadiska neudržateľné.

Bernolákovci boli presvedčení, že Slováci sú svojbytný národ.⁵⁹ Napriek tomu, že v tomto období možno hovoriť ešte o veľmi slabom kultúrnom a národnom povedomí Slovákov, svojím dielom zameraným na vytvorenie slovenskej spisovnej normy a šírenie ľudovýchovných spisov významným spôsobom ovplyvnili ďalší vývoj formovania moderného slovenského národa, ako aj vývoj česko-slovenských vzťahov.⁶⁰ K najvýznamnejším bernolákovcom patrili básnik Ján Hollý, ktorý sa snažil šíriť spisovný jazyk a prispieval k narastaniu národného povedomia Slovákov aj prostredníctvom eposov *Svatopluk*, *Cirillo-Metodiada* a *Sláv*, ktoré vyvolali pozitívnu odozvu najmä v prostredí mladej generácie. Svojím dielom, najmä eposmi z veľkomoravského obdobia a prekladmi antickej poézie, si získal úctu viacerých evanjelikov a štúrovci ho nazývali „Slovenský Homér“.

Starší evanjelickí intelektuáli k bernolákovčine zaujali negatívne stanovisko a podporovali jazykovú jednotu Čechov a Slovákov.⁶¹ O zlepšenie komunikácie medzi katolíkmi a evanjelikmi sa pokúsil Martin Hamuliak, právnik a úradník Miestodržiteľskej rady v Budíne, považovaný za vedúcu osobnosťou mladšej generácie bernolákovcov, ktorý mal vynikajúce organizačné schopnosti a veľa energie venoval i budovaniu rozsiahlej knižnice, ktorá v tom období patrila k najväčším zbierkam slovanskej literatúry. Jeho ambíciou bolo vytvoriť tolerantnú spoločenskú atmosféru pre spoluprácu paralelne vedľa seba existujúcich dvoch literárnych a kultúrno-historických tradícií.⁶² Hamuliakovi sa podarilo osloviť osobnosti s rozdielnymi pohľadmi na problematiku spisovného jazyka, s ktorými udržiaval priateľské kontakty. V záujme rozvoja národno-kultúrneho života Slovákov

⁵⁹ Historické práva Slovákov bránil aj Juraj Papánek vo svojom diele *Historia gentis Slavae* hovoriacom o starobyloom slovenskom osídlení pred príchodom Maďarov a prisudzujúcim Slovákom veľkomoravskú aj cyrilometodskú tradíciu. Bernolák chcel slovenčinu „očistiť od chýb“ prenesených z češtiny. Ani jeho snaha vytvoriť samostatnú slovenskú spisovnú normu však nebola zameraná proti češtine a „*bud' priamo, bud' prostredníctvom kultúrnej západoslovenčiny dostali sa do Bernolákovčiny aj mnohé slová českého pôvodu*“. Pozri HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína: K charakteristike slovnej zásoby a terminológie u Bernoláka. In *Československý terminologický časopis*, roč. 1., 1962, č. 6, s. 321-331.

⁶⁰ Po Bernolákovčine profesor trnavského seminára a správca kapitulskej knižnice Juraj (Jur) Palkovič dopracoval jeho nie úplne dokončený päťjazyčný slovník *Slowár Slowenski Česko-Latinsko-Nemecko-Uherski seu Lexicon Slavicum Bohemico-Latino-Germanico-Ungaricum*. Na celouhorskej cirkevnej synode v Prešporoku v roku 1822 ostrihomský arcibiskup slovenského pôvodu Alexander Rudnay inicioval preklad Biblie do jazykov používaných v Uhorsku, ktorú do bernolákovčiny preložil Palkovič. Slovník vyšiel v dvoch zväzkoch v rokoch 1829 a 1832. Nový jazyk sa postupne šírila „*do písomnosti úradnej povahy, triviálnej (kalendáre, modlitebné knihy, príležitostné tlače) a ľudovo-osvetovej literatúry ako i do vyšších žánrov literatúry*“. ŠOLTÉS, Peter: *Premeny slovenskej / uhorskej spoločnosti od jozefinizmu po revolúciu 1848*. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2014, s. 79.

⁶¹ Patrila k nim aj evanjelický kňaz, básnik, prekladateľ a literárny historik Bohuslav Tablic, ktorý v roku 1810 založil Učenú spoločnosť banského okolia. Tablicovou ambíciou bolo vytvoriť z nej slovenskú literárnu a vedeckú spoločnosť, k čomu ho do určitej miery inšpiroval evanjelický kňaz a jazykovedec Juraj Ribay. Ten udržiaval dlhé obdobie písomnú komunikáciu s českým katolíckym kňazom, filológom a historikom Josefom Dobrovským, ktorý je považovaný za zakladateľa vedeckej bohemistiky a slavistiky. Ribay už v roku 1793 spracoval návrh na vedeckú spoločnosť s názvom Inštitút, alebo česko-slovanská spoločnosť medzi Slováckmi v Uhorsku, ktorá mala prispieť k upevneniu postavenia biblickej češtiny na Slovensku a k pestovaniu literárnej jednoty s Čechmi. Podobne ako Ribay, aj Tablic nadviazal spoluprácu s niektorými českými katolíkmi a otvorene oceňoval i záujem bernolákovcov o domácu literatúru, avšak ich riešenie otázky spisovného jazyka považoval za prostriedok popierania česko-slovenskej jazykovej jednoty, ktorej bol zástancom. Pozri RIŠKOVÁ, Lenka: K formovaniu Tablicových literárnych názorov. In *Slovenská literatúra*, roč. 54, 2007, č. 5, s. 361.

⁶² ŠOLTÉS, Peter: *Premeny slovenskej / uhorskej spoločnosti od jozefinizmu po revolúciu 1848*, s. 79.

podporoval okrem iného komunikáciu medzi Jánom Hollým a Jánom Kollárom, stúpencom myšlienky československej kmeňovej, jazykovej a literárnej jednoty.⁶³

Ján Kollár v rokoch 1817 – 1819 študoval na Univerzite v Jene, ktorá bola centrom vznikajúceho nemeckého idealizmu a raného romantizmu. V tomto univerzitnom meste mohol sledovať nemecký spoločenský a kultúrny rozvoj a spoznávať rôzne stránky nemeckého nacionálneho zmýšľania. Nemecké zjednocovanie ho podnietilo k idei slovanského národa.⁶⁴ Ovplyvnili ho najmä myšlienky nemeckého filozofa Johanna G. Herdera, ktorý zdôrazňoval význam národného jazyka, kultúrne tradície, ľudové umenie a obhajoval právo každého národa na svoje sebaurčenie.⁶⁵

Podľa Kollára: „*Národ gest společnost všech těch lidj, kterj gednu řeč mluwégj, k. p. nemecká řeč a nemecký národ slowanská řeč a slowanský národ.*“ Na otázku, k akému národu patria Slováci, odpovedá: „*My přináležjme k národu slowanskému, nebo Slowáci gsau částka Slowanu.*“⁶⁶ Slovanský národ rozdelil na štyri „kmene“, medzi ktoré zaradil aj „československý kmeň“, pre ktorý utvoril spoločný česko-slovenský jazyk. Patril k najznámejším teoretikom a propagátorom slovanskej vzájomnosti a česko-slovenskej jazykovej jednoty. Dérer si uvedomoval, že pojem „československý národ“ v etnickom zmysle je možné najlepšie z historického a vývojového hľadiska oprieť o koncepciu slovanskej vzájomnosti prezentovanú v slovenskom prostredí najmä Jánom Kollárom a Pavlom Jozefom Šafárikom. Československá myšlienka dala Kollárovi podľa Déreera „*vieru v budúcnosť národa. Pri tom si túto budúcnosť vysvetľoval vždy len v súvisie so slovanskou vzájomnosťou, ako baštou, ktorá chráni náš národ pred útokmi nepriateľských tendencií.*“⁶⁷

Keďže český biblický jazyk bol vo svojej liturgicko-kanonizovanej podobe na začiatku 19. storočia rovnako vzdialený dobovým variantom hovorovej češtiny i slovenčiny, podľa Róberta Kissa Szemána z Univerzity Lóránda Eötvösa v Budapešti, u Kollára „*ide vo vzťahu k biblickej češtine o vedomý akt jazykovej inovácie, ktorý len čiastočne možno vysvetliť konfesionálnymi pohnútkami a Kollárovým kňazským povolaním. Vol'ba jednotného českého a slovenského liturgického jazyka a pokus o jeho modernizáciu zároveň smerovali k zachovaniu jazykového a kultúrneho dedičstva Čechov a Slovákov, čo malo nielen kultúrny, ale taktiež politický odkaz. Československý kmeň so svojím jazykom sa takto mohol stať jedným z vedúcich kmeňov slovanského národa.*“⁶⁸ České kráľovstvo síce „*bolo zničené fakticky,*

⁶³ V liste Martinovi Hamuljakovi z augusta 1834 Hollý pomenoval Kollára „*najväčším československým básnikom.*“ Pozri AMBRUŠ, Jozef (ed.): *Korešpondencia Jána Hollého.* Martin: Matica slovenská, 1967, s. 90.

⁶⁴ Kollár počas celého svojho života vytrvalo zdôrazňoval význam kultúrnej spolupráce Slovanov. Slovanskú vzájomnosť sa snažil prezentovať i vo svojej čítanke pre mládež v kapitole s názvom *Kratičká známost národu Slowanského.* Text tejto kapitoly, ako zdôrazňuje Peter Podolan, „*predstavuje akýsi syntetický derivát základných znalostí o Slovanoch a slovanskom svete,*“ ktoré si mali osvojiť už deti v školskom veku. Pozri PODOLAN, Peter: *Kratičká známost národu Slowanského Jána Kollára.* In *Historia nova* 2, 2011, 1, s. 39. Dostupné na <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-ii-2011-1/>

⁶⁵ Významné miesto v dejinách ľudstva predpovedal Herder Slovanom, ktorí mali prevziať humanizačnú dejinnú misiu a ukázať národom sveta príklad spolunažívania. Pozri PERNÝ, Lukáš: *Utopisti. Vizionári sveta budúcnosti: Dejiny utópií a utopizmu.* Martin: Matica Slovenská, 2020, s. 282-283.

⁶⁶ KOLLÁR, Ján: *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slovanských w městech a w dědinách.* W Budjně: w Kráľovské uniwersické tiskárně, 1825, s. 202.

⁶⁷ DÉRER, Ivan: *Osemdesiatročný Masaryk (Prednáška v Prahe 7. marca 1930 na slávnostnej schôdzi pražského učiteľstva v Obecnom dome.)* In *Naše problémy*, s. 23.

⁶⁸ KISS SZEMÁN, Róbert: *Motívy národného exodu v diele Jána Kollára.* In *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 3, s. 213.

„obsahovo“ po Bielej hore premenou vnútorných mocenskopolitických, hospodárskych i kultúrno-spoločenských vzťahov a to tým, že sa v českých krajinách odstránili alebo asimilovali české privilegované vrstvy a súčasne sa implantovala cudzia vládnuca vrstva s odmietavým vzťahom k českému etniku i k českej kultúre a historickej minulosti“,⁶⁹ ale napriek tomu v Kollárovej vízii jednotného slovanského národa mohol spoločný „československý kmeň“ získať podporu i vzhľadom na skutočnosť, že České kráľovstvo historicko-právne existovať neprestalo. S týmto pohľadom sa stotožnil aj Ivan Dérer, ktorý, podobne ako významného predstaviteľa slavistiky Pavla Jozefa Šafárika, považoval Kollára za „jedného z najväčších vedátorov svojej doby“.⁷⁰

Dôležitým krokom k zblíženiu oboch prúdov slovenského národného hnutia bolo založenie *Slovenského čitateľského spolku* v roku 1826. Spolupráca Hamuliaka s Kollárom vyvrcholila v roku 1834, keď v Budíne a Pešti vznikol nadkonfesijný *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej*. Kollár sa stal jeho prvým predsedom a Hamuliak tajomníkom. Podľa Jozefa Škultétyho sa Kollár stal predsedom „i preto, že bol evanjelik, aby sa tak ukázalo, že Slováci v literatúre nemajú sa deliť podľa vierovyznania, i preto, aby jednota Slovákov tým viditeľnejšia bola, keď i Ján Kollár, predstaviteľ českej spisby, pridáva sa ku bernolákovcom, chcúcim mať slovenskú spisovnú reč. I vyzvanie k obecenstvu menom nového spolku, *Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej*, podpísal Ján Kollár s Martinom Hamuljakom. Spísal ho Hamuljak a v ňom veľmi pekne vykladal duchovné snahy slovenského národa.“⁷¹ Po Kollárovom odchode Hamuljak orientoval *Spolok* najmä na vydavateľskú činnosť. V rokoch 1835 – 1840 vydal *Spolok* štyri ročníky almanachu *Zora*. Almanach bol otvorený slovenským literátom, vedcom a publicistom, bez ohľadu na používaný jazyk,⁷² a po prvý raz sa v ňom objavili zároveň texty v češtine a bernolákovčine, čo predtým bolo nepredstaviteľné.⁷³

V protestantských cirkvách poskytovali nižšie teologické štúdium reformované kolégiá a niektoré evanjelické lýceá. Na Evanjelickom lýceu v Prešporke začala svoju činnosť v roku 1803 *Katedra reči a literatúry československej*, ktorá bola v zakladacích listinách a výkazoch o vyučovaní označovaná ako *Cathedra Slavica*. V tom období išlo o jedinú vyššiu strednú evanjelickú školu v Uhorsku s takouto katedrou, na ktorej vyrastali viaceré významné osobnosti slovenského kultúrneho a politického života. Katedru viedol zástanca biblickej češtiny profesor Juraj (Jiří) Palkovič, ktorá podľa neho mala byť literárnym jazykom Slovákov. Palkovič bol presvedčený, že biblická čeština je spoločným jazykom Čechov

⁶⁹ ZEMKO, Milan: O podobu národných dejín. Úvaha o mieste a funkcii periodizácie národných dejín v syntetických dielach o dejinách stredoeurópskych národov. In: *Forum historiae* 2007, č. 1, s. 88. Dostupné na, <http://www.forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Zemko.pdf>.

⁷⁰ DÉRER, Ivan: K diskusi o českoslovakizme. In JANČIGA, Roman – JAHSELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusi o českoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 28.

⁷¹ ŠKULTÉTY, Jozef: Zo slovenského Plutarcha (Martin Hamuljak). In *Zlatý Fond SME*. Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/3078/Skultety_Zo-slovenskeho-Plutarcha/4.

⁷² LIFANOV, Konstantín: Almanach *Zora* a štúdium dejín spisovnej slovenčiny. In *Opera Slavica*, roč. 20, 2010, č. 4, s. 35.

⁷³ Pri redigovaní textov vydavateľ zasahoval pravopisnými a tvaroslovnými zmenami, ktoré možno považovať i za impulz pre novú etapu spisovného jazyka, ktorý by zjednotil všetkých Slovákov.

a Slovákov. Prostredníctvom Josefa Dobrovského sa snažil „*hľadať cestu k zblíženiu sa s bernolákovcami*“, ktorých chcel získať pre biblickú češtinu.⁷⁴

Na tom, že sa vedenia katedry ujal Palkovič, mal zásluhu i Bohuslav Tablic, s ktorým spolu už počas svojich štúdií v Jene založili učeníu spoločnosť *Societas slavica* (*Slovenská spoločnosť*). V roku 1829 bola pri evanjelickom lýceu v Prešporku založená *Spoločnosť česko-slovenská*. Činnosť tohto samovzdelávacieho spolku študentov bola pôvodne zameraná najmä na zdokonaľovanie sa v materinskom jazyku a rozvoj slovenskej kultúrnej a literárnej činnosti. Popri jazykovednej a prekladateľskej činnosti sa Palkovič venoval i redaktorskej práci.⁷⁵ Redigoval literárny časopis *Tatranka* a od roku 1841 mu v redakcii vypomáhal jeho bývalý študent Ľudovít Štúr. Ten bol v školskom roku 1834 – 1835 tajomníkom a v nasledujúcom roku podpredsedom spomenutej študentskej spoločnosti. Po tom, čo v roku 1837 boli študentské spolky úradne zakázané, bola *Spoločnosť česko-slovenská* rozpustená, ale mladý Štúr vo svojich aktivitách pokračoval na *Katedre reči a literatúry československej*.⁷⁶ Rozhodnutím konventu evanjelickej cirkvi pôsobil na lýceu už v školskom roku 1836 – 1837 ako Palkovičov nehonorený námestník (suplement).⁷⁷ Štúr prednášajúci *Dejepis všeslovenskej literatúry* sa nachádzal pod vplyvom koncepcie slovenskej vzájomnosti, súčasťou ktorej bol aj spoločný spisovný jazyk Čechov a Slovákov. Ten mal okrem českého základu prijať i slovenské jazykové prvky. Snahy Kollára a Šafárika o programové obohacovanie češtiny o lexikálne a gramatické slovakizmy boli pokusom naplniť v praxi projekt slovenskej, a predovšetkým československej vzájomnosti.⁷⁸

Ivan Dérer pripomína, že Štúr pred svojím odchodom z Bratislavy na univerzitu v Halle, „*písal všetky svoje básne a iné spisy a dopisy v československom (českom) jazyku, týmto jazykom oduševňoval mládež slovenskú na výletoch v Devíne...*“⁷⁹ Podobne aj slovenský jazykovedec Eugen Jóna zdôrazňuje, že na začiatku svojej verejnej činnosti v literárnych prácach vydaných tlačou aj v rukopisoch sa Ľudovít Štúr pridržiaval „*tradičnej spisovnej češtiny. Ako vidno zo zachovaných listov, spočiatku prijímal reformné návrhy a úzus J. Kollára, ktorý chcel češtinu urobiť ľubozvučnejšou a Slovákom bližšou. V liste Františkovi Palackému L. Štúr vyslovil nádej, že Kollárova reč bude pre bernolákovcov mostom k spisovnej češtine.*“⁸⁰

Možno súhlasiť z názorom, že až do začiatku 40. rokov 19. storočia boli všetci evanjelickí vzdelanci angažujúci sa v slovenskom národnom hnutí presvedčenými zástancami

⁷⁴ Pozri LANČARIČ, Adrián: Nadkonfesionálny postoj Ľudovíta Štúra pri uzákonení spisovnej slovenčiny. In MIKUŠ, Tibor (ed.): *200. výročie narodenia Ľudovíta Štúra. Odkaz európskeho veľikána pre dnešok*. Trnava: Úrad Trnavského samosprávneho kraja, 2015, s. 110-112.

⁷⁵ Juraj Palkovič vydával národne orientovaný týždenník *Tatranka*, pripravil dvojzväzkový *Česko-nemeckolatinický slovník*, napísal vlastivedu *Známost vlasti*, aj zbierku básní *Muza ze slovenských hor* a každý rok vydal kalendár.

⁷⁶ Pozri LANČARIČ, Adrián: Nadkonfesionálny postoj Ľudovíta Štúra pri uzákonení spisovnej slovenčiny, s. 110-112.

⁷⁷ Palkovič o tom informoval čitateľov v Predhovore prvého zväzku druhého ročníka *Tatranky* (18. máj 1841): „*Hlavním pomocníkem při vydávání tohto zwazku byl Wwdavatelovi jeho bývalý střídnik Wysl. učený p. Ludvik Štúr, welmi umělý, horliwý a příčinliwý mladý Slovan.*“

⁷⁸ Pozri ŠOLTĚS, Peter: Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici „dlhého“ 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 61.

⁷⁹ DÉRER, Ivan: K diskusi o čechoslovakizme, s. 28.

⁸⁰ JÓNA, Eugen: Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 21., č. 3–4. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 133.

jazyka Kralickej Biblie a idey československej literárnej a kmeňovej jednoty.⁸¹ Viacerí evanjelickí vzdelanci boli presvedčení, že český jazyk a vyspelé české kultúrne prostredie, „a to i napriek nepriazni a prísnej cenzúre rakúskej vlády“,⁸² poskytuje Slovákom v ich etnickom prostredí veľmi dôležitú pomoc v zápase proti snahám stotožňovať privilegované stavy krajiny bez rozdielu národností (Natio Hungarica) ako i samotný pojem hungarizmus s pojmom maďarizmus.

Na tom, že sa slovenská národná obrana vychádzajúca z koncepcie etnického národa definovaného jazykom dostala do povedomia európskej verejnosti, sa podieľali aj Samuel Hojč a Ľudovít Matej Šuhajda, a to svojimi prácami namierenými proti násilnej maďarizácii, ktoré napísali v nemčine. Hojč anonymne publikoval národné obrany *Máme sa stať Maďarmi? (Sollen wir Magyaren werden?, 1833)*, *Apológia uhorského slavizmu (Appologie des ungarischen Slawismus, 1843)* a Šuhajda *Maďarizmus v Uhorsku (Der Magyarismus in Ungarn, 1834)*. Ich práce poukazujú na rozdiel medzi vlasťou a etnickou definíciou národa. Šuhajda považuje za ťažiskový význam spoločenského života duchovné vzdelanie a zvnútornené zdravie, čiže kladie dôraz na vnútorný život ovplyvnený cirkevným a náboženským cítením. V takomto pohľade sa jazyk Kralickej Biblie vníma ako nenahraditeľné puto medzi slovenskými evanjelikmi a Bohom.

Používanie viacerých variantov češtiny, zdôrazňovanie reprezentatívnej funkcie jazyka a vzostup slovanských národných hnutí v strednej Európe však otvára nové otázky a v prostredí mladšej evanjelickej generácie sa „začína presadzovať názor o potrebe vytvoriť samostatný národný jazyk“. ⁸³ Hlavným predstaviteľom mladej generácie evanjelických vzdelancov sa stal Štúr, ktorý, ako zdôrazňuje Ivan Dérer, uviedol „do slovenskej literatúry strednú slovenčinu, ako od češtiny najviac sa odchyľujúci dialekt“. ⁸⁴

Po absolvovaní univerzitného štúdia v Halle začal Štúr napriek mnohým prekážkam opäť prednášať ako Palkovičov zástupca a netajil sa ani svojím záujmom získať profesúru. Počas štúdia na univerzite v Halle v rokoch 1838 – 1840 sa zoznámil s dielom Geoga Wilhelma Friedricha Hegela a Johanna Gottfrieda Herdera. Štúrovská fáza národného myslenia je už v porovnaní s predchádzajúcim obdobím kvalitatívne odlišná. Jazyk v nej nadobúda na význame už aj ako národotvorný prvok. Štúr síce spomínal jazyk v podobe materinskej reči ako národný rozlišovací znak a pod vplyvom silnejúcej tenzie maďarského nacionalizmu ako i „dvojkoľajnosti v užívaní spisovného národného jazyka“ spočiatku videl riešenie vo vytvorení „českoslovenčiny“. ⁸⁵ Keďže považoval biblickú češtinu pre Slovákov za nezrozumiteľnú, zamýšľal sa nad kompromisnou verziou jednotného československého jazyka, ale postupne tradičnú predstavu o kmeňovej a jazykovej jednote Čechov a Slovákov presadzovanú Jánom Kollárom opúšťal a dôraz kládol na jazykovú individualizáciu, národnú

⁸¹ ŠOLTĚS, Peter: Národnopolitické koncepcie slovenských evanjelikov v prvej polovici dlhého 19. storočia. In KOVÁČ, Dušan a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 60

⁸² VARGOVÁ, Zuzana: Česko-slovenské vzťahy v zrkadle Štúrovej korešpondencie. In *Literárni historiografie a česko-slovenské vzťahy: brněnské texty k slovakistice XIV*. Brno: Tribun EU, 2011, s. 125-136.

⁸³ KISS SZEMÁN, Róbert: Motívy národného exodu v diele Jána Kollára. In *Slovenská literatúra*, roč. 58, 2011, č. 3, s. 216.

⁸⁴ DÉRER, Ivan: O úlohách robotnickej mládeže podľa príkladu † St. Klegu. Prednáška prednesená 15. augusta 1932 v Oravskom Podzámku na letnom kurze Robotnickej Akadémie, s. 159.

⁸⁵ Pozri VARGOVÁ, Zuzana: Česko-slovenské vzťahy v zrkadle Štúrovej korešpondencie. In *Literárni historiografie a česko-slovenské vzťahy: brněnské texty k slovakistice XIV*. Brno: Tribun EU, 2011, s. 130-131.

kultúru a národnú politiku Slovákov. Rozhodol sa pre reformu slovenčiny, ktorá by preukázala svoju životaschopnosť a prospela by rozvoju duchovného života Slovákov. Svojich študentov sa snažil motivovať v tom, aby sa nestotožňovali s rezervovanými postojmi o slovenčine ako o nekultivovanom, zanedbanom, menej hodnotnom ľudovom jazyku.

V štyridsiatych rokoch 19. storočia prichádza k výraznejšiemu zintenzívneniu maďarizačného procesu v Uhorsku. Príslušníci nižšej šľachty hovoriaci po slovensky boli náchylní pridávať sa na maďarskú stranu. József Demmel, maďarský historik zaoberajúci sa slovenskými dejinami 19. storočia a dejinami Slovákov na území dnešného Maďarska, v tejto súvislosti poukazuje na to, že veľká väčšina z nich si napokon zvolila maďarskú národnú identitu. Išlo však o pomerne pomalý proces, čo odôvodňuje najmä tým, že v regióne vtedajšieho Horného Uhorska, ktorý i vzhľadom na dobovú infraštruktúru ležal ďaleko od centra, bola materinským jazykom väčšiny obyvateľov a veľkej časti tamojšej šľachty slovenčina, a keďže „nemohli z jedného dňa na druhý vymeniť svoj jazyk za maďarský a nadobudnúť maďarskú identitu, na to bolo potrebné časové obdobie aspoň dvoch, pravdepodobnejšie až troch generácií“.⁸⁶

Na uhorskom sneme bola uzákonená povinnosť používania maďarčiny vo verejnom živote. Maďarčina nahradila latinčinu, všetky zákony mali byť publikované po maďarsky, v maďarčine si mali dopisovať i cirkevné inštitúcie so svetskými a od roku 1843 sa v maďarčine mali viesť matriky všetkých cirkví aj v nemaďarských farnostiach.⁸⁷ Po prijatí maďarizačného zákona nový generálny inšpektor evanjelickej cirkvi a škôl gróf Karol Zay vo svojej nástupnej reči vyhlásil, že „pomadařčovanie krajiny a jeho účinné napomáhanie je najsvätejšou povinnosťou každého opravdivého vlastenca Uhorska“.⁸⁸ Možno súhlasiť s Evou Kowalskou, že konflikt dvoch svetonázorových, politických a mentálnych nastavení, Ľudovíta Štúra a Karola Zayho, bol neodvratný.⁸⁹

Štúr sa podieľal na príprave *Slovenského prestolného prosbopisu* adresovaného panovníkovi Ferdinandovi V. (*Recurs der Slaven in Ungarn an Seine K. K. Apostolische Majestät Ferdinand V.*) podpísaného viac ako dvesto signatármi. V texte *Prosbopisu*, ktorý delegácia odovzdala v júni 1842 vo Viedni, sa písalo, že Slováci rešpektujú nahradenie latinčiny maďarčinou, ale odmietajú snahy o pomadařčenie celého Uhorska a rozširovanie maďarského jazyka tam, kde to nie je potrebné.⁹⁰ Proti silnejúcim maďarizačným tendenciám

⁸⁶ DEMMEL, József: „Stav zemiansky národa slovenského“. Uhorská šľachta slovenského pôvodu. In *Forum historiae* [online] roč. 6, 2012, č. 2, s. 60. Dostupné na http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2012/texty_2_2012/demmel.pdf (25. 8. 2022).

⁸⁷ KÓNYA, Peter – MRVA, Ivan: Vzostup a pád v „dlhom 19. storočí“. In KÓNYA, Peter a kol.: *Dejiny Uhorska*, s. 534.

⁸⁸ Karol Zay podporil snahu nahradiť biblickú češtinu maďarčinou a zlúčením evanjelikov s kalvínmi vytvoriť jednu protestantskú cirkev v Uhorsku. Keďže si uvedomoval, že získať Štúra pre prácu v maďarskej službe sa mu nepodarí, otvorene prezentoval svoj nesúhlas s jeho pôsobením na prešporskom lýceu a vyhrážal sa, že ak to bude nevyhnutné, proti nemu zakročí. Pozri List Karola Zayho – Karolovi Štúrovi z 8. 10. 1840. In AMBRUŠ, Jozef (ed.). *Listy Ľudovíta Štúra I.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1954, s. 490-491.

⁸⁹ „Keďže obaja sa stali ikonickými reprezentantmi protikladných vývojových tendencií, každý krok partnera (či skôr protivníka) sa musel vnímať aj ako osobný útok.“ KOWALSKÁ, Eva: Audiatur et altera pars: Vzťahy a prepojenia rodín Zayovcov a Štúrovcov. In MACHO, Peter – KODAJOVÁ, Daniela a kol.: *Ľudovít Štúr. Na hraniciach dvoch vekov. Život – dielo – doba versus historická pamäť.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 50.

⁹⁰ Panovník bol okrem iného požiadaný, aby vzal Slovákov pod svoju ochranu, aby ponechal školskú výučbu a bohoslužby v materinskej reči, aby potvrdil Katedru reči a literatúry československej na evanjelickej lýceu v Bratislave, a aby boli potvrdené alebo zriadené podobné ustanovizne aj na ďalších evanjelických vyšších

v Uhorsku vystúpil Štúr aj v nemčine napísaným spisom s názvom *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe de Magyaren (Sťažnosti a žaloby Slovanov v Uhorsku na protizákonné prechmaty Maďarov)*. V tomto spise uverejnenom na jar 1843 odmietol maďarizáciu na pôde Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania a napadol pravovernosť generálneho inšpektora a jeho stúpcov. Štúr sa v ňom venoval i samotnému významu jazyka ako národného rozlišujúceho znaku, pričom zdôraznil, že reč (jazyk) je najistejšou charakteristikou povahy a zvláštnosti každého národa.⁹¹ Po odovzdaní *Slovenského prestolného prosbopisu* vo Viedni sa úsilie o odstránenie Štúra z lýcea vystupňovalo.⁹² Bol pozbavený prednáškovej činnosti a suspendovaný z miesta námestníka na katedre.⁹³ V prostredí narastajúceho maďarizačného tlaku a povrchného nezájmu Čechov o dianie na Slovensku sa Ľudovít Štúr rozhodol konať a pracoval na kodifikačných dielach slovenčiny.

Štúr vnímal jazykové zjednotenie Slovákov ako možnosť čeliť maďarizačnému tlaku. Aj Dérer pripúšťa, že keď sa na odlúčenie od „*spisovného jazyka československého*“ pozeráme kritickejším okom, je potrebné v ňom vidieť „*nielen to, čo nás rozdelilo a snád i oslabilo, ale tiež to, čo nesporne znamenalo posilnenie spoločnej veci tým, že Slovákom dalo dobrú zbraň do rúk proti maďarizačnému prúdu*“.⁹⁴

Už začiatkom roku 1843 v kruhu najbližších spolupracovníkov zverejnil Štúr svoj zámer spojiť katolícky aj evanjelický prúd Slovákov na báze jednotného spisovného jazyka ako prostriedku stmelujúceho etnickú komunitu do národa, ktorý má perspektívu prejsť na vyššiu úroveň svojho formovania sa ako moderného národa. Spolu sa rozhodli pre novú formu spisovného jazyka, ktorej jazykovým základom sa stala kultúrna stredoslovenčina. Po rokovaní o podobe slovenského jazyka a jeho gramatiky u Jozefa Miloslava Hurbanu v Hlbokom v júli 1843 Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža o svojom zámere o novom literárnom jazyku, ktorý sa mal rozvinúť do podoby spisovného jazyka, oboznámili Jána Hollého na jeho fare na Dobrej Vode. V súvislosti s touto návštevou sa traduje nie celkom presná interpretácia toho, že im „požehnal“ uzákonenie spisovnej slovenčiny. Hollý sa síce bernolákovčiny nevzdal, ale svojím postojom určite prispel k tomu, že sa mladobernolákovská generácia v názore na spisovnú slovenčinu zblížila so štúrovcami.⁹⁵

školách v Uhorsku. Recurs der Slaven in Ungarn an Seine K. K. Apostolische Majestät Ferdinand V. In *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren. Vortragen von einem ungarischen Slaven*. Leipzig: Robert Binder, 1843, 37-46; Pozri Ormis, Ján Vladimír: *O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832 – 1848*. Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1973, s. 549-555.

⁹¹ *Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn über die gesetzwidrigen Uebergriffe der Magyaren. Vortragen von einem ungarischen Slaven*. Leipzig: Robert Binder, 1843; Pozri Ľudovít Štúr: *Obranné boje*. In *Zlatý Fond SME*. Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1278/Stur_Obranne-boje/4. (25.8.2022).

⁹² Na lýceu bola zriadená komisia, ktorá vyšetrovala aktivity Slováckého ústavu, samovzdelávacieho študentského spolku, ktorého činnosť sa výrazne zaktivizovala po návrate Štúra na lýceum. V októbri 1843 na nátlak inšpektora evanjelickej cirkvi patronát lýcea nepotvrdil Štúrovi miesto námestníka profesora Palkoviča a zakázal mu vykonávať pedagogickú činnosť, čo schválil aj profesorský zbor. Proti jeho suspendovaniu bolo podané odvolanie na prešporský konvent evanjelickej cirkvi, ktorý však na konci decembra 1843 toto suspendovanie potvrdil.

⁹³ Po vynútenom odchode Ľudovíta Štúra z katedry časť slovenských študentov lýcea odišla na protest začiatkom marca 1844 študovať na iné školy.

⁹⁴ DÉRER, Ivan: *Prečo sme proti autonómii?*, s. 81.

⁹⁵ Pozri RIŠKOVÁ, Lenka: *Z korešpondencie Jána Hollého. Niečo o vzťahu Jána Hollého k protestantským autorom*. In *Slovenská literatúra*, 2015, roč. 62, č. 6, s. 496.

Pri otázke, aké boli úmysly Ľudovíta Štúra pre rozhodnutie sa pre nový spisovný jazyk, si Dérer odpovedá podobne ako Milan Hodža, že snahou Štúra a jeho spolupracovníkov bolo získať literárnu slovenčinu toho času na Slovensku „ešte všemohúce, ale od češtiny bočiac“ zemianstvo pre slovenskú vec. Podľa Hodžu, keď sa „zemanova duša rozzvučala, znel z nej slovenský tón. Nebol to však hlas svedomia národno-kultúrneho; čo tu zaznievalo, to bol navyknutý domáci patriotizmus, intímny a partikularistický. Slovenčina, to bolo domáce nárečie. Preto sa zeman, až na jednu či dve výnimky spomedzi cirkevníkov, jakživ nezapálil za českoslovenčinu“. Štúra považuje za politika, ktorý chcel zachrániť slovenskú národnosť, „a tu ju musel vtesnať do politicky účinných foriem“.⁹⁶ Dérer, akceptujúc tento pohľad, tvrdí, že podľa novšieho literárneho bádania „Štúr zachrániť chcel slovenské zemianstvo od vzrastajúceho sa jeho maďarizovania tým, že povýšil jazyk, ktorým i zemani doma hovorili, na jazyk literárny“.⁹⁷

K diferencovaniu sa Štúra a jeho spolupracovníkov od češtiny prispela vo významnej miere zložitá situácia, v ktorej sa Slováci ocitli v Uhorskom kráľovstve, kde uhorský snem na svojom zasadnutí v rokoch 1843 – 1844 uzákonil maďarčinu ako výlučný štátny a úradný jazyk. Štúrovci sa snažili kodifikáciou preklenúť najmä dichotomizáciu slovenskej verejnosti, rozviazať vzťah jazyka ku konfesionalnej príslušnosti jeho nositeľov a posilniť povedomie národného spoločenstva a jeho spolupatričnosti. Pravdepodobne preto, že Michal Miloslav Hodža stále váhal, či sa jednoznačne rozhodne podporiť nový spisovný jazyk, slovenčina bola prijatá až v auguste 1844 na zakladajúcom zasadnutí spolku *Tatrin*, ktorý sa konal v Liptovskom Mikuláši.⁹⁸ Pri odôvodňovaní spisovnej slovenčiny Štúr „hovori o slovanskom národe a jeho kmeňoch a o slovanskom jazyku a jeho nárečiach. Nárečie definuje ako rozličný spôsob hovorenia jedného spoločného jazyka. Nárečia sa líšia v ohýbaní, vo zvukoch, v sklade slov i v pomenovaniach predmetov. Neskoršie Štúr používa termíny slovenský národ, slovenská reč alebo jazyk.“⁹⁹ Nový spisovný jazyk sa mal stať integrujúcim činiteľom ako aj účinným prostriedkom vzdelanostného, kultúrneho a hmotného povznesenia Slovákov.¹⁰⁰ Už v roku 1845 začali v novom jazyku kázať i niektorí farári evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Prvé kázne v tomto jazyku mali Michal Miloslav Hodža v Liptovskom Mikuláši a Karol Kuzmány v Banskej Bystrici.¹⁰¹

Kvôli jazykovej otázke sa Štúr dostal do sporu s viacerými významnými českými a slovenskými osobnosťami, ktoré kodifikáciu spisovného jazyka vnímali ako porušenie

⁹⁶ Pozri HODŽA, Milan: Československý rozkol, s. 148-149.

⁹⁷ DÉRER, Ivan: O úlohách robotnickej mládeže podľa príkladu † St. Klegu. Prednáška prednesená 15. augusta 1932 v Oravskom Podzámku na letnom kurze Robotnickej Akadémie, s. 159.

⁹⁸ Pozri JÓNA, Eugen: Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 21., č. 3-4. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 139.

⁹⁹ JÓNA, Eugen: Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny. In *Slovenská reč*, roč. 21., č. 3-4. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s. 140.

¹⁰⁰ Pozri ŽIGO, Pavol: Perspektívy a osudy Štúrovej kodifikácie. In *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra. Historia nova 10*. [online] Bratislava : Stimul, 2016, s. 110-111.

¹⁰¹ V Štúrovej slovenčine vydal Kuzmány kázeň pod názvom *Z konečného zahnutja, do ktorého nás pálenka už skutočne uvádza, nič nás nemuže oratuvať, ako svatuo a všeobecnu odreknuťja, sa pálenki* (Banská Bystrica, 1845, 24 s.) V prídavku k tejto kázni stanovil aj pravidlá pre spolky miernosti. Pozri ŠTÚR, Ľudovít: Spolky miernosti. In *Slovenské národné noviny*, 1845, roč. 1., č. 11, 1845, s. 42. Pozri tiež LUKÁČ, Eduard: Úsilie evanjelickej inteligencie o zakladanie spolkov miernosti na území Slovenska v prvej polovici 19. storočia. In *Historia Ecclesiastica*, VII, 2016, 1, s. 60. Dostupné na https://www.unipo.sk/public/media/26580/Historia_Ecclesiastica_2016_1.pdf.

jednoty a štúrovský „jazykový separatizmus“.¹⁰² Jeho snahu prezentovať Slovákov ako samostatnú kolektívnu entitu v rámci Slovanstva odmietali najmä evanjelickí intelektuáli zo staršej generácie sústredení okolo Jána Kollára. Proti štúrovej slovenčine sa postavil taktiež Palkovič, ktorý v predhovore časopisu *Tatránka* v roku 1845 napísal, že ide o odtrhnutie Slovákov od Čechov¹⁰³ a kriticky ju hodnotil i Pavol Jozef Šafárik, podľa ktorého sa spisovné jazyky a literatúry „nikde, ani za najpriaznivejších okolností, nedajú životu nanútiť... a tým menej u Slovákov, ktorých zemepisná poloha, horami oddelené sídla bez hlavného mesta, majúceho čiastočne spájať rozptýlených členov, na mnohé podnárečia rozdrobený jazyk, nízky stupeň vyššieho priemyslu a preto i hmotného blahobytu, vzťahy k ostatným národom, najmä k Maďarom, nedostatok národných škôl a mnohé iné okolnosti veľmi nepriaznivo pôsobia na také odvážne, bezohľadné podujatie vytvoriť nový svet; nezávislú tatranskú vzdelanosť a literatúru“.¹⁰⁴ Vo vzťahu Šafárika k slovenčine „vznikol istý rozpor medzi teóriou a praxou, zreteľný vo všetkých troch jeho ‚kmeňových‘ dielach: slovenčinu na jednej strane rešpektoval – a v *Dejinách* explicitne uvádzal – ako osobitný slovanský jazyk (v dobovej terminológii nárečie), no v praxi však bol proti tomu, aby sa stala spisovným jazykom Slovákov (odmietal kodifikačné úsilie Antona Bernoláka, v Kollárových *Hlasoch* nedôveroval počínom štúrovcov a i.)“.¹⁰⁵

V roku 1844, v ktorom bola v Uhorsku maďarčina zavedená ako úradný a štátny jazyk, vznikol na podnet Ľudovíta Štúra už spomenutý spolok *Tatrín*. Jeho predsedom sa stal Michal Miloslav Hodža pôsobiaci v Liptovskom Mikuláši ako evanjelický farár. Spolok sa zamerával na podporu kultúrneho života a vzdelanosti Slovákov, najmä vydávaním a distribúciou kníh v slovenskom jazyku, ako aj na zakladanie a osvetovú činnosť spolkov miernosti a finančnú podporu slovenských študentov. Svoju pozornosť venoval hlavne kodifikovaniu spisovného slovenského jazyka. Už v tom istom roku vyšiel v slovenčine druhý ročník almanachu *Nitra*, ktorý vydával Jozef Miloslav Hurban.¹⁰⁶

Prvý ročník almanachu *Nitra* vyšiel v češtine, v ktorej Hurban pôvodne pripravil i vydanie druhého ročníka. V češtine mali pôvodne taktiež vychádzať Štúrove politické noviny. O ich vydávanie sa snažil už od roku 1841. To sa mu však podarilo až v roku 1845, keď dostal povolenie vydávať prvé slovenské politické noviny *Slovenskje národňje novini* s literárnou prílohou *Orol Tatránski*, v ktorom Štúr venoval veľkú pozornosť literárnemu

¹⁰² Pozri VARGOVÁ, Zuzana: Česko-slovenské vzťahy v zrkadle Štúrovej korešpondencie. In *Literárni historiografie a česko-slovenské vzťahy: brněnské texty k slovakistice XIV*. Brno: Tribun EU, 2011, s. 133-134.

¹⁰³ „Nu polituj Bože! toto nám ještě scházelo w tomto osudném čase, takové rozdwovení nás Slowáků a od Čechů odtržení, toto rozkolnictví, tento zmatek v řeči a zpátky upadání ze vzdělané, do té staré, newzdělané!“

Palkovič, Jiří: Předmluva. In *Tatránka. Spis pokračující rozličného obsahu zvláště pro Slowáky, Čechy a Moravany*, roč. 3., zv. 3, 1845, s. 5. Dostupné na:

<http://digitalna.kniznica.info/zoom/37828/view?page=4&p=separate&tool=info&view=0,0,1140,913>.

¹⁰⁴ ŠAFÁRIK, Pavol Jozef: Hlas o Štúrovej jazykovej reforme. In *Zlatý fond SME*. Dostupné na http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1481/Safarik_Hlas-o-Sturovej-jazykovej-reforme. (25.8.2022).

¹⁰⁵ RIPKA, Ivor: Pavol Jozef Šafárik a jeho klasifikácie slovanských jazykov. In *PHILOLOGIA*, roč. 22, č. 1-2 (2012), s. 66. Dostupné na:

https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Ustavy/Ustav_filologickych_studii/Philologia/Philologia_XXII.pdf (25.8.2022).

¹⁰⁶ HURBAN, Miloslav Jozef: *Nitra*, roč. 2, 1844. Dostupné na <https://www.knihaantik.sk/almanach-nitra-ii-32022.html> (25.8.2022).

jazyku a štýlu. Noviny písané podľa novej formy jazyka vychádzali v rokoch 1845 až 1848.¹⁰⁷ Štúrove príspevky sa vyznačovali aktuálnosťou tém, vyspelou publicistikou a ambíciou formovať slovenskú verejnú mienku.¹⁰⁸ Používanie slovenčiny ako literárneho jazyka sa Štúr snažil odôvodniť už v spise *Hlas k rodákovi*, uverejnenom v roku 1845 v literárnej prílohe *Orol Tatránski*. O rok neskôr vydal spis *Narečja slovenskuo a potreba písanja*, v ktorom vysvetlil potrebu kodifikácie novej slovenčiny a jazykovedné dielo *Náuka reči slovenskej*, v ktorom spísal základy novej gramatiky.¹⁰⁹

Štúr pôsobil v duchovnom prostredí, ktorého východiskom bola biblická čeština, zdôrazňoval, že kodifikácia novej slovenčiny je prirodzeným výsledkom vývinu a nemožno ju považovať za rozkol a odtrhnutie sa od češtiny.¹¹⁰ Na tieto slová upozorňuje aj Dérer, poukazujúci na politické dôvody Štúrovho rozhodnutia sa pre kodifikáciu novej slovenčiny podmienené „štátnym útvárom uhorským a maďarizáciou. Nebyť týchto dvoch faktorov, sotva by bolo prišlo k literárnej odluke“. Podľa Dérer teda „Štúr ustanovením spisovnej slovenčiny nechcel trhať československú národnú jednotu“.¹¹¹

Ivan Dérer tvrdil, že napriek tomu, že sa Ľudovít Štúr „stal zakladateľom novodobého nacionalizmu a separatizmu, predsi svoj predtým všeobecne myslený výrok, že ‚budú si daktorí i to myslieť, že sa od Čechov chceme odtrhnúť, ale zachráň nás Boh od odtrhnutia, kto sa teraz od bratov svojich trhá, padne pod najťažšiu odpoveď pred národom naším‘, mesiac pred slovanským zjazdom precizoval vtedy už výslovne k otázke čs. jednoty v tom zmysle, že ‚nikdy sme my na odtržení nepomysleli...“¹¹² Podobne sa v súvislosti so spisovnou slovenčinou vyjadruje i Michal Miloslav Hodža, ktorý jazykovú odlišnosť nespája s prejavom separatizmu, ale nevyhnutnosti zapojiť aktívne Slovákov do slovanského spoločenstva ako protiváhy voči maďarizačnej politike Maďarov.¹¹³

Dôvody, ktoré Dérer spájal so Štúrovým rozhodnutím sa pre spisovnú slovenčinu, ho viedli k presvedčeniu, že je „všetkým Slovákom bez rozdielu rovnako drahá.“¹¹⁴ Ako Západoslovák síce hovoril o tom, že patrí k Slovákom, ktorí sú „čo do nárečí bližší českej

¹⁰⁷ Redakcia novín musela zohľadňovať prísne úradné nariadenia pre cenzúru, postupne však aj napriek týmto limitom uverejňovala i radikálnejšie príspevky venujúce sa presadzovaniu národnoobraných a protifeudálnych požiadaviek. Jeho snahou bolo, aby do novín písala celá slovenská inteligencia. Početné články sa venovali sociálnemu postaveniu obecného ľudu, dôležitosti nedeľných škôl a spolkom miernosti. Ambíciou redakcie bolo spájať ľudí naprieč konfesionalitou a vo veľkej miere poskytovala priestor i katolíckym prispievateľom. Najmä svojimi národno-osvetovými článkami mali noviny i významnú výchovno-vzdelávaciu funkciu. Pozri ADAMČÍK, Tomáš: Katolícki prispievatelia do Štúrových Slovenských národných novín. In *Štúdie k jubileu Ľudovíta Štúra. Historia nova 10*. [online] Bratislava: Stimul, 2016, s. 10-11.

¹⁰⁸ V roku 1847 sa Štúr stal za slobodné kráľovské mesto Zvolen poslancom posledného uhorského stavovského snemu a noviny sa snažil využiť aj na prezentovanie svojich politických názorov a informovanie o parlamentnom dianí.

¹⁰⁹ Pozri ŠTÚR, Ľudovít: *Narečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí Ľudovíta Štúra i s ukázkami z diela Náuka reči slovenskej*. Turčiansky Svätý Martin: Kompas, 1943.

¹¹⁰ V *Nauke reči slovenskej*, ktorá vyšla ako samostatné dielo tlačou roku 1846, Štúr napísal: „Nezabudnime nikdy ani na vďačnosť, ktorú sme pracovitému a umnému českému kmeňu povinní; on nás v hľivení našom opatroval a nás k životu vyššiemu svojimi duchovnými plodmi pripravoval, preto vďačnosť naša nech vždy ostane k nemu svieža a vrúcna v srdciach našich.“ Pozri ŠTÚR, Ľudovít: *Náuka reči slovenskej*. In *Zlatý fond SME* Dostupné na https://zlatyfond.sme.sk/dielo/1808/Stur_Nauka-reci-slovenskej/1.

¹¹¹ DÉRER, Ivan: *Antifierlinger III*. Bratislava: Communio Minerva, 2017, s. 276.

¹¹² DÉRER, Ivan: K diskusi o českoslovakizme, s. 28.

¹¹³ GOSZCZYNSKA, Joanna: Prípad Michal Miloslav Hodža. In *Slovenská literatúra*, roč. 60, č. 1, 2013, s. 17.

¹¹⁴ DÉRER, Ivan: O úlohách robotníckej mládeže podľa príkladu † St. Klegu. Prednáška prednesená 15. augusta 1932 v Oravskom Podzámku na letnom kurze Robotníckej Akadémie, s. 159-160.

spisovnej reči ako slovenskej“, ale spisovnej slovenčiny sa pridriavajú, pretože „ona a jej zakladatelia nikdy nemali úmysel trhať a ničť československú myšlienku, ale pomocou nej mala byť jednota ešte lepšie upevňovaná“. ¹¹⁵

Zjednotenie Slovákov na jazykovom základe malo významnou mierou prispieť k urýchleniu ich kultúrnej a politickej emancipácii slovenského obyvateľstva. Veľký dôraz kládol na spoluprácu s mladou katolíckou inteligenciou v nádeji, že nová spisovná slovenčina prispeje k odstráneniu rozdelenia Slovákov v jazykovej oblasti na základe konfesionalnej príslušnosti. ¹¹⁶ V roku 1846 bol publikovaný i zborník *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky*, na tvorbe ktorého sa podieľal Ján Kollár. Ten netajil svoje sklamanie z aktivít Štúra a jeho spolupracovníkov a vnímal ich ako ďalší z krokov oslabujúcich slovanstvo, ktorého celá história „jest historie neswornosti“. ¹¹⁷

Kollár, zotrúvajúci na pozícii československej jazykovo-literárnej jednoty, tvrdil, že slovenčina nie je osobitným jazykom, ale len českým nárečím a pomerne ostro formuloval odmietnutie bernolákovčiny a štúrovčiny. Podľa neho: „*Nic nebylo a není ani z Fándli-Bernolakowského towařistwa w Trnawě, ani ze Zoro-Almanachowské jednoty w Budíně, ani z Tablico-Bašké společnosti w Hontě, ani z Břetislavského ústawu, nic není a nebude ani z Wašeho Tatrínu: proč? proto že nám chybí saustřediwost a koncentrace, že nás žene všudy jen moc centrifuga, ne centripeta, že všudy jen pracujeme anylytice, nikde synthetice. Každý jednotliwec a každý spolek slowenský chce se považowat, co osa, okolo které lúkoti a bahry celého ostatního Slawjanstwa točiti se mají. Odtud tato naše vždy padající věž babylonská, odtudto tento zmatek a posměch; ony jsou plod a třest' Čechophagů, Tatrošálenců, Hronoklanitelů a jejich ouzkodušné Slowakomanie.*“ ¹¹⁸ Zborník *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky* „paradoxne, pomohol zmieriť napätie medzi štúrovcami a bernolákovcami“. ¹¹⁹

Štúr, ktorý považoval jazyk za dôležitý atribút národa, sa snažil získať pre spoluprácu najmä Andreja Radlinského, ktorého mama bola neterou Antona Bernoláka. ¹²⁰ Radlinský síce Štúrovčinu neodmietal, ale presadzoval v nej zmeny, ktoré by ju priblížili bernolákovčine. V mene mladých bernolákovcov sa voči Štúrovým pravidlám pravopisu kriticky vyjadril i Martin Hattala, ktorý sa už ako vysokoškolák zaoberal problematikou slovenského jazyka, ako aj otázkou prepojenia gramatiky dovtedy používanej bernolákovčiny a štúrovčiny. K dohode zástupcov katolíkov a evanjelikov na spoločnom používaní nového spisovného jazyka

¹¹⁵ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonomii?, s. 81.

¹¹⁶ Štúrovci nadviazali kontakty aj s katolíckymi študentmi na Právnickej akadémii v Prešporke a študentmi teológie vo Viedni a Pešti ako aj na trnavskom biskupskom seminári na čele s Jánom Palárikom a Jozefom Karolom Viktorinom. Obaja sa štúdiom francúzštiny a nemčiny, filozofie a krásnej literatúry oboznamovali s liberálnymi myšlienkami a založili krúžok pokrokových a racionalisticky orientovaných seminaristov. K zintenzívneniu spolupráce bernolákovcov a stúpencov nového spisovného jazyka prispeli viedenski seminaristi, ktorí sa otvorene prihlásili už začiatkom roku 1846 k štúrovčine, čo zverejnili i *Slovenskije národňje novini*.

¹¹⁷ *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisú musejních číslo XXII.* Praha: W kommissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846, s. 121-122.

¹¹⁸ *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky. Spisú musejních číslo XXII.* Praha: W kommissi u Kronbergra i Řiwnáče 1846, s. 154.

¹¹⁹ PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Slovenské dejiny III. 1780 - 1914*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 131.

¹²⁰ Pre svoje *Poklady kazateľského rečníctva* usporiadal Radlinský v roku 1846 anketu o forme jazyka. Väčšina predplatiteľov žiadala „podržať reč ,drahého praujca“. ŠTELLER, Ferdinand: *Andrej Radlinský*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1934, s. 85.

a jeho podobe prišlo na štvrtom zhromaždení (tzv. sednici) *Tatrina* v auguste 1847, ktoré sa konalo na rímskokatolíckej fare v Čachticiach. Účastníci tohto zhromaždenia prijali novú kodifikovanú štúrovskú slovenčinu vychádzajúcu zo stredoslovenského nárečia. Tým sa však jazyková nejednotnosť na Slovensku ešte nevyriešila a viaceré otázky sa podarilo vyriešiť až po revolučných rokoch 1848 – 1849.

Už počas revolučných rokov vystúpili na povrch nielen jazykové a kultúrne, ale i štátoprávne témy a po porážke maďarskej revolúcie a víťazstve „germanizácie v Uhrách“ podľa Déreera „*poprední slovenskí ľudia nazdávali sa, že je už koniec maďarského nebezpečenstva*“.¹²¹ V marci 1849 viedenská vláda vymenovala troch vládnych dôverníkov pre slovenské záležitosti. Jedným z nich bol Ján Kollár, ktorý vyvíjal úsilie na vydávanie politických novín a na jeho odporúčanie sa ich hlavným redaktorom stal Daniel Lichard. V redakcii pôsobil i Andrej Radlinský,¹²² ktorý v revolučnom období presadzoval heslo „Za národ a trón“, čo bolo v podstate v zhode so Štúrovými názormi prezentovanými na slovanskom zjazde. Radlinský predpokladal, že panovník nedopustí, aby „*rôznorodé Uhorsko so svojou spojujúcou latinkou premenilo sa na Uhorsko*“. Táto politická taktika sa spájala s predstavou o Slovensku, ako „*samosprávnom celku, prípadne o Slovensku, ktoré by s Čechmi, Moravou a Sliezskom tvorilo vyššiu jednotku politickú v Rakúskom mocnárstve*“.¹²³

Slovenské noviny začali vychádzať vo Viedni 13. júla 1849 v štúrovej slovenčine a možno povedať, že v tomto období vystupovali i súlade s národnopolitickými záujmami štúrovcov. Vládni dôverníci síce oslabili ich vplyv vo vládnych kruhoch a viacerí významní reprezentanti štúrovcov „*boli odsunutí na vedľajšiu koľaj*“,¹²⁴ ale keďže stále prebiehali rokovania o možnom odčlenení Slovenska od Uhorska, „*napätie medzi štúrovcami (Novoslovákmi) a stúpencami Kollára (Staroslovákmi) sa sčasti utlmilo*“.¹²⁵ V októbri 1849 bola panovníkovi odovzdaná petícia za zriadenie slovenskej korunnej krajiny, Slovensko však zostalo súčasťou Uhorska.¹²⁶

K narušeniu dočasného mieru medzi štúrovcami a stúpencami Kollára významnou mierou prispelo nariadenie o tom, že *Slovenské noviny* majú vychádzať v „*staroslovenskej spisovnej reči*“, ktoré vstúpilo do platnosti 1. januára 1850.¹²⁷ Presadenie slovakizovanej češtiny (českoslovenčiny), ako spisovného jazyka pre Slovákov v *Slovenských novinách*, je považované za víťazstvo Jána Kollára, ale v skutočnosti len demonštrovalo slabosť slovenskej politiky a pretrvávajúcu krízu v otázke spisovného jazyka. Kollár odmietal bernolákovčinu i štúrovčinu a nielen v *Slovenských novinách*, ale predovšetkým vo vládnej jazykovej komisii presadzoval za spisovnú a teda i úradnú reč Slovákov češtinu v podobe, ktorú možno nazvať aj ako „kollárovska čeština“.

¹²¹ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 77-78.

¹²² Andrej Radlinský prišiel do Viedne po úteku z Banskej Štiavnice pred maďarskými gardistami.

¹²³ ŠTELLER, Ferdinand: *Andrej Radlinský*, s. 64.

¹²⁴ KÓNYA, Peter – MRVA, Ivan: Vzostup a pád v „dlhom 19. storočí“, s. 589.

¹²⁵ IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*. Bratislava: SDK SVE - PRO HISTORIA, 2015, s. 53.

¹²⁶ V Uhorsku bola zavedená vojenská diktatúra, počas ktorej bol v Uhorsku politický život úplne utlmený. Výnimočný stav bol zrušený až v roku 1854. Jedným z mála výdobytkov revolúcie, ktorý režim akceptoval, bolo zrušenie poddanstva, ktoré cisár potvrdil urbárskym patentom v marci 1853.

¹²⁷ IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*, s. 54.

Dérer pripúšťal, že Lichardom a Radlinským redigované *Slovenské noviny* prestali od roku 1850 vychádzať v slovenčine a začali vychádzať v slovakizovanej češtine aj pod Kollárovym vplyvom, odôvodňované to však bolo „*veľkou premenou v Uhorsku a zdolaním maďarského nebezpečenstva*“. Predstava, že slovenský národ ríšska ústava zrovnoprávni s maďarským, ich viedla k presvedčeniu, že by bolo zradou „*národa nášeho, kedyby sme v terajších okolnostech našich neprijali tu reč, ktorá celý náš slovenský národ až do času Leopolda v jedno telo spojovala*“.¹²⁸

Znovuoživená idea československej jazykovej jednoty získala podporu medzi viacerými slovenskými osobnosťami. Boli medzi nimi i Karol Kuzmány, ktorý vo Viedni najskôr pôsobil pri vláde ako člen terminologickej komisie po boku Jána Kollára a v závere roka 1849 prijal profesúru praktickej teológie na Evanjelickej teologickej fakulte viedenskej univerzity. Ku Kollárovi sa pridala taktiež Štefan Moyzes, ktorý pôvodne patrila k bernolákovcom, ale neskôr sa stal prívržencom idey československej národnej a jazykovej jednoty a slovanskej vzájomnosti. Moyzes bol cisárom Františkom Jozefom I. v septembri 1850 vymenovaný a po potvrdení pápežom Píom IX. vysvätený za banskobystrického biskupa.¹²⁹ Pod jeho vplyvom na určitý čas prešlo mnoho katolíckych kňazov jeho diecézy na pozície češtiny.¹³⁰ Kollár našiel podporu aj u Andreja Radlinského, ktorý sa po krátkom pôsobení v *Slovenských novinách* stal úradným prekladateľom a redaktorom ríšskeho zákonníka v Budíne. V roku 1849 nadviazal Radlinský kontakty s Jánom Palárikom. Na cisárskom dvore vo Viedni mu pomohol získať licenciu na vydávanie týždenníka pre cirkevný a školský život s názvom *Cyrill a Method*.

Palárik začal vydávať *Cyrilla a Methoda* od 14. marca 1850 taktiež v slovakizovanej češtine, čo podľa Déretera dokazuje, ako „*mocne pôsobila porážka maďarizmu na slovenské mysle tejto doby*“.¹³¹ V zameraní sa tohto časopisu na problematiku vzdelávania si Palárik síce uvedomoval, že prioritou solúnskych bratov, ktorí mali skúsenosti s východnou tradíciou rešpektujúcou používanie liturgie v miestnych jazykoch, nebola tzv. christianizácia zdola, ale v prípade priaznivého politického vývoja na Veľkej Morave práve výchova kňazov a laickej inteligencie z domáceho prostredia by podľa neho dokazovala životaschopnosť cirkvi na tomto území tým, že by ponúkala perspektívu akceptovania a posilnenia kresťanskej viery ako i vzdelanostnej a kultúrnej úrovne aj medzi širokými vrstvami obyvateľstva.¹³² Rozhodnutie pre to, aby sa „*katolícki výtečníci Radlinský a Palárik*“, ale i biskup Moyzes vrátili k českoslovenčine, „*a to isté učinil za evanjelikov Daniel Lichard*“, spája Dérer porážkou maďarskej revolúcie, pretože, ako tvrdí „*vznik spisovného jazyka slovenského sa odôvodňoval hlavne tým, že on je jedine schopný, aby uchránil národ pred maďarizáciou*“. V tejto súvislosti cituje aj slová Michala Miloslava Hodžu, ktorý vyhlásil: „*Nárečia slovenskuo alebo českuo sú jedna reč a to je aspoň u mňa pravdou, čokoľvek dotázok by sa proti tomu postavilo*“.¹³³

¹²⁸ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 78.

¹²⁹ Tak v katolíckej ako aj evanjelickej cirkvi získali v porevolučnom období dôležité pozície i ďalší sympatizanti slovenských národných snáh.

¹³⁰ *Dejiny Slovenska III.* (od roku 1848 do konca 19. storočia). Bratislava: Veda, 1992, s. 239.

¹³¹ DÉRER, Ivan: Prečo sme proti autonómii?, s. 79.

¹³² Pozri Hrabovec: Pápeži videli v cyrilo-metodskej úcte kľúč k obrode Európy. In TERAZ.SK, 7. júla 2013. Dostupné na internete: <https://www.teraz.sk/import/hrabovec-papezi-cyril-metod/51716-clanok.html>.

¹³³ DÉRER, Ivan: K diskusii o čechoslovakizme, s. 28.

Podľa Déreera „*jazyk československý bol Slovákom tak domáci a svojský, že ho nikto iný ako vodca katolíckych slovenských národovcov Andrej Radlinský, na rozoznanie od nového Štúrovho slovenského literárneho jazyka, nazval ‚staroslovenčinou‘ a napísal k nemu r. 1850 rukoväť, označenú ako ‚Pravopis slovenský‘.*“¹³⁴ Reagujúc na rôzne sťažnosti, že pre slovenský ľud je čeština nezrozumiteľná, sa Radlinský snažil poukázať na to, že staroslovenčine rozumie aj ľud na východnom Slovensku. S oficiálnym vládnym povolením navštevoval od 25. júla do 16. septembra 1850 farnosti košického vojenského distriktu, kde získal podpisy zo 116 obcí, ktoré stačili ako svedectvo, že staroslovenčina je zrozumiteľný jazyk aj na východnom Slovensku.¹³⁵ V správe z tejto cesty konštatoval, že obyvatelia vo všetkých navštívených miestach „*dokonale rozumejú reč staroslovenskú*“, ktorá najlepšie preklenuje rozdiely medzi jednotlivými dialektmi slovenských krajov. Prekážky uplatnenia staroslovenčiny, resp. češtiny ako úradného jazyka podľa neho neboli v tom, že jej slovenský ľud nerozumie, ale v tom, že ju odborne neovláda najmä úradníctvo.¹³⁶

V októbri 1851 sa uskutočnila prešporská porada „čachtického výboru“, ktorej sa zúčastnili za evanjelikov Ľudovít Štúr, Jozef Miloslav Hurban a Michal Miloslav Hodža, a za katolíkov Andrej Radlinský, Ján Palárik a Štefan Závodník. Tí poverili, v tom čase stredoškolského a od roku 1854 univerzitného pedagóga Martina Hattalu, reformovaním štúrovskej spisovnej slovenčiny a slovenského pravopisu. Hattala vypracoval stručnú gramatiku spisovnej slovenčiny, v ktorej upravil niektoré normy štúrovského spisovného jazyka tak, aby sa priblížil k bernolákovskej slovenčine a aby sa slovenčina príliš nevzdialila od češtiny. Stotožnil sa aj z viacerými návrhmi Michala Miloslava Hodžu, preto sa kodifikácia slovenského jazyka, predstavujúca kompromis medzi štúrovcami a bernolákovcami, nazýva aj ako hodžovsko-hattalovská jazyková reforma štúrovskej slovenčiny. *Krátka mluvnica slovenská* vyšla v roku 1852 a *Predslov* k nej podpísali Michal Miloslav Hodža, Jozef Miloslav Hurban, Ján Palárik, Andrej Radlinský, Ľudovít Štúr a Štefan Závodník.

Krátka mluvnica slovenská sa stala základnou normatívnou príručkou slovenského pravopisu a významnou mierou prispela k zjednocovaniu Slovákov na jazykovom základe.¹³⁷ Podľa Milana Hodžu takto „*dospelo naše starobylé nárečie na stupeň vedecky spracovaného spisovného jazyka. Naša reč sa nemohla podriaďiť pražskému brusu, ale jednako musel stroskotať i štúrovský pokus o umelú rozluku od spoločného československého kmeňa... Spracovanie nášho domáceho jazyka podľa prísnych noriem gramatiky a tradície muselo*

¹³⁴ DÉRER, Ivan: Československé sjednotenie (Z reči prednesenej v Břeclave dňa 9. XII. 1934 na sjazde zástupcov slovenských a moravských miest.) In *Československá otázka*, s. 270-274.

¹³⁵ *Dejiny Slovenska III* (od roku 1848 do konca 19. storočia), s. 18.

¹³⁶ *Dejiny Slovenska III* (od roku 1848 do konca 19. storočia), s. 209 – 215.

¹³⁷ Kodifikácia a norma spisovnej slovenčiny sa však konsolidovala len veľmi pomaly. Nová možnosť pre inštitučné regulovanie a hlbší výskum spisovnej slovenčiny sa ponúkala po založení Matice slovenskej v roku 1863, keď sa predpokladalo, že problematika spisovnej slovenčiny bude zverená jazykovednému odboru. Matici slovenskej sa však tieto predstavy naplniť nepodarilo. Pre vývin spisovnej slovenčiny a jej zblíženie so živou podobou bola dôležitá aktivita jazykovedca Samuela Czambela, ktorý bol študentom Martina Hattalu a neskôr nadviazal svojim dielom na jeho prácu. Je i autorom príručky *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902), ktorá bola až do vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931) normou spisovného jazyka. Dérer prijal kritický pohľad Milana Hodžu na Czambela, ktorý bol autorom teórie o juhoslovanskom pôvode Slovákov a slovenčiny. Podľa Hodžu, keď sa „*ozval Cambel s výčitkou, že hodžovsko-hattalovská slovenčina je zbohemizovanou slovenčinou, mal v istom zmysle pravdu*“. HODŽA, Milan: Československý rozkol, s. 215.

viest' späť k spoločnému československému prameňu.“¹³⁸ V období, keď tzv. Oktrojovanú ústavu z marca 1849 nahradili tzv. Silvestrovské patenty z 31. decembra 1851 a teda sa definitívne legalizoval Bachov absolutizmus, ktorý vyhlásil nerozlučné spojenie Uhorska s ostatnými oblasťami rakúskej monarchie, však hodžovsko-hattalovská jazyková reforma štúrovskej slovenčiny nevytvorila účinnú hrádku proti prenikaniu slovakizovanej češtiny do rôznych oblastí verejného života.

V rokoch bachovského absolutizmu sa nepodarilo odstrániť dualizmus v oblasti slovenskej spisovnej reči a v otázke spisovného jazyka Slovákov ešte pomerne dlho lavíroval aj Radlinský,¹³⁹ za čo bol kritizovaný nielen stúpecami hodžovsko-hattalovskej reformy štúrovskej slovenčiny, ale aj českými jazykovedcami. Literárny historik, profesor češtiny a českej literatúry na Viedenskej univerzite Alois Vojtěch Šembera, sa o Radlinskom vyjadril, že by mal „*přestat tropiti ty darebnosti v uherskem věstníku vládním*“, pretože ním prekladané nariadenia sú písané „*v jakési smíšenině z Bernoláčiny, Hurbančiny, ruštiny a Hatalčiny*“.¹⁴⁰

Obhajcov slovenčiny určite prekvapil Hurban, ktorý sa už v roku 1853 zaoberal myšlienkou vydať almanach *Nitra* po česky. Ochotu odstúpiť od slovenčiny odôvodnil okolnosťami, ktoré „*ukazujú na potrebu faktického sa zblíženia našich kmeňov*“. Napriek tomu, že v tomto období od slovenčiny nakoniec neodstúpil, jeho neuskutočnený plán je tiež svedectvom toho, ako sa v novej politickej situácii menili národnopolitické postoje i niektorých osobností štúrovskeho tábora.¹⁴¹ Na porade, ktorá sa uskutočnila v Prešporke v roku 1857, sa v otázke spisovného jazyka do stanov Matice slovenskej dostal kompromisný návrh používať češtinu i slovenčinu. Ani týmto kompromisom sa však vzájomná nedôvera oboch táborov nepreklenula, „*a tak aj tentoraz spoločné vystúpenie za povolenie Matice zlyhalo*“.¹⁴²

Radlinský sa k hodžovsko-hattalovskej reforme štúrovskej slovenčiny začal jednoznačne prikláňať od začiatku roku 1859. Jeho snahou bolo presadiť ju ako úradný a vyučovací jazyk, o čo sa snažil presvedčiť i ministra vnútra Alexandra Bacha. Ten údajne „*porozumel politickej tendencii, že Slováci usilujú sa domácou (krajinskou) rečou zaistiť proti rastúcej maďarizácii*“.¹⁴³ Bach, ktorý bol hlavným protagonistom a vykonávateľom neoabsolutizmu v monarchii, bol však o krátky čas cisárom Františkom Jozefom I. odvolaný. Keď „*oživala uhorská štátnosť*“, bol Radlinský „*prvým hlásnikom obratu*“, čo, ako zdôrazňuje Milan Hodža, „*bol uňho už tretí obrat, ale logický*“. Koncom roku 1859 a v januári 1860, dostal Radlinský, ako o tom píše i Hodža, „*plný stoh*“ splnomocnení, aby zakročil v prospech slovenčiny, ktorými „*doznel v jazykových sporoch posledný bojovný hlas*“.¹⁴⁴

V roku 1860 *Októbrový diplom* formálne obnovoval historické práva jednotlivých územných celkov. Nariadením o úradnom jazyku sa ním v Uhorsku opäť mala stať maďarčina, pričom sa používanie jazykov ostatných národností pripúšťalo na nižších

¹³⁸ HODŽA, Milan: Československý rozkol, s. 215.

¹³⁹ Otázkou, v akom jazyku má vydávať svoje náboženské spisy, si Radlinský v roku 1854 overil podobne ako v roku 1850 – tentokrát dotazníkom. Z 1405 opýtaných osôb sa za slovenčinu vyslovilo 1199 (85,3%) a za češtinu len 206 osôb (14,9%).

¹⁴⁰ Pozri ŠTELLER, Ferdinand: *Andrej Radlinský*, s. 221.

¹⁴¹ *Dejiny Slovenska III.*, s. 241.

¹⁴² *Dejiny Slovenska III.*, s. 247.

¹⁴³ ŠTELLER, Ferdinand: *Andrej Radlinský*, s. 260.

¹⁴⁴ HODŽA, Milan: Československý rozkol, s. 225-228.

stupňoch správnych a samosprávnych orgánov. Po *Októbrovom diplome a Februárovej ústave* z roku 1861, vyhlásenej ministrom Antonom von Schmerling, sa podľa Milana Hodžu síce naklonili „*vážky viedensko-peštianskeho zápasu k Maďarom, ale partia ešte nebola dohnaná.*“¹⁴⁵ Schmerlingova ústava poskytovala Uhorsku pomerne značnú mieru samosprávy a otvárala i priestor pre neskorší dualizmus, uhorské mocenské kruhy reprezentované uhorským snemom ju však odmietli a zotrúvali v podpore marcovej (aprílovej) ústavy z roku 1848. Keďže panovník uhorský snem rozpustil a zrušil i autonómne postavenie Uhorska, v zmenených politických podmienkach navštívila v decembri 1861 cisára Františka Jozefa slovenská deputácia vedená biskupom Moyzesom, ktorá mu predložila memorandum (*Viedenské memorandum slovenské*) spolu s *Privilegiálnou listinou* na zriadenie a organizáciu slovenského *Okolia*. Viedeň však návrh na politickú a administratívno-právnu autonómiu nepodporila.¹⁴⁶ Odsúhlasila len jazykové, školské a kultúrne požiadavky.

V období rokov 1861 – 1865 bol v krajine zavedený pološtatárny stav (známy ako ústavné alebo Schmerlingovo provizórium). Toto obdobie poskytlo Slovákom priestor na zavedenie slovenčiny ako vyučovacieho jazyka na niektorých stredných školách a „*umožnilo položiť základy slovenského stredného školstva.*“¹⁴⁷ V roku 1863 vznikla Matica slovenská, ktorej predsedom sa stal biskup rímskokatolíckej diecézy Štefan Moyzes a prvým podpredsedom evanjelický superintendent Karol Kuzmány, čo malo význam i z konfesionálneho hľadiska. K posilneniu národnej jednoty mala prispieť i snaha predstaviteľov Matice slovenskej o zjednotenie a ustálenie kodifikácie a normy spisovnej slovenčiny a „*definitívne ukotvenie hattalovskej spisovnej slovenčiny ako celonárodného slovenského spisovného jazyka.*“¹⁴⁸

Po tom, čo sa, ako zdôrazňuje Milan Hodža, začali „*zákerne útoky proti našim osvetovým podujatiam a ustanovizniam*“, sa v roku 1870 objavil v literárnom časopise *Orol* článok, „*ktorý dával na úvahu, či by nebolo načase vrátiť sa k spoločnej československej spisovnej reči.*“¹⁴⁹ Jozef Miloslav Hurban, posledný žijúci z „triumvirátu“ Štúr-Hurban-Hodža, reagoval na zatvorenie slovenských gymnázií v roku 1874 a o rok neskôr Matice slovenskej vydaním almanachu *Nitra* (1876 – 1877) v češtine. Hurbanov pokus o demonštratívne obnovenie československej literárnej jednoty bol však už nereálny.

Napriek tomu, že Dérer svoje názory v jazykovej otázke často opieral o Hodžov *Československý rozkol*, nepovažoval ju, podobne ako Miloš Štefanovič, v absolútnom zmysle za to, čo robí národ národom. Uvedomoval si, že problematika akceptovania existencie spisovnej slovenčiny bola viackrát otváraná v českom prostredí. Tejto téme sa venoval i Masaryk, ktorý aj pod vplyvom niektorých predstaviteľov Slovenskej národnej rady svoj názor na jazykovú otázku „*modifikoval*“ a, ako to spomína i Karol Hollý, „*konzekventne poukazoval na kontraproduktívnosť jazykových sporov.*“¹⁵⁰ Jazyková otázka sa stala spornou

¹⁴⁵ HODŽA, Milan: *Československý rozkol*, s. 229.

¹⁴⁶ Panovník memorandum poslal Ríšskej rade, ktorá ho odovzdala Uhorskej dvorskej kancelárii a následne sa dostalo k uhorskému miestodržiteľstvu a bolo odložené *ad acta*.

¹⁴⁷ PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Slovenské dejiny III. 1780 - 1914*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2014, s. 269.

¹⁴⁸ PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Slovenské dejiny III. 1780 - 1914*, s. 271.

¹⁴⁹ HODŽA, Milan: *Československý rozkol*, s. 231.

¹⁵⁰ HOLLÝ, Karol: *Československá argumentácia na prelome 19. a 20. storočia*. In HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakismus*, s. 89.

témou aj v *Československej jednote*, čo viedlo k ochladeniu jej vzťahov s vedením Slovenskej národnej strany a zmena nastala až po uznaní slovenčiny zo strany *Československej jednoty* ako samostatného spisovného jazyka na stretnutí v Luhačovičiach v auguste 1911.¹⁵¹ Pre mladého Déreera osobitosť národa spočívala „v jeho nadobudnutom charaktere a kultúrnom výkone“.¹⁵² V otázke jazyka neodmietal postupne zblíženie sa slovenského a českého jazyka, ale aj po vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov si jasne uvedomoval, že ide o problematiku, ktorá by nemala v ich vzájomných vzťahoch vyvolávať zbytočné napätie.

Ján Beňa vo svojej štúdii *Základné slobody a práva a ústavná listina ČSR z roku 1920* poukazuje na to, že návrh formulácie o oficiálnom jazyku „*bol veľmi citlivý, delikátny a súčasne významný*“. Na vládnej úrovni sa ústavnej listine venovala legislatívna sekcia ministerstva vnútra, ktorú viedol profesor štátneho práva Právnickej fakulty Univerzity Karlovej Jiří Hoetzel. V rámci tejto sekcie sa do diskusie zapájali aj viacerí vplyvní politici, medzi nimi i minister vnútra Antonín Švehla a prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Masaryk si uvedomoval citlivosť tejto otázky už v predchádzajúcom období a mladú generáciu vystríhal, aby sa o slovenčinu nespорила: „*to jsem považoval za zcela zbytečné a škodlivé*“.¹⁵³ Šrobár už vo štvrtom ročníku *Hlasu* napísal, že československá vzájomnosť, vrátane literárnej vzájomnosti, by sa nemala „*javiť v zaniknutí slovenčiny ako spisovného jazyka*“.¹⁵⁴

V Dočasnóm národnom zhromaždení sa ústavnou listinou zaoberal ústavný výbor, ktorý sa v diskusii týkajúcej sa konceptu *československého národa* venoval najmä jazykovému zákonu. Do ústavného výboru Národného zhromaždenia sa na prerokovanie dostali tri varianty riešenia jazykovej otázky. Ministerstvo vnútra navrhlo, aby sa oficiálnym jazykom stala čeština. Ústavný výbor tento návrh neprijal. Oficiálnym jazykom sa mal stať „československý jazyk“, čo českí politici považovali za ústupok slovenským poslancom. Väčšina členov Klubu slovenských poslancov nesúhlasila ani s týmto návrhom a presadila stanovisko, že jazykom štátu má byť jazyk český a jazyk slovenský. „*Poslanci uplatnili dva argumenty. Po prvé, že jazyk československý vlastne nejestvuje. A po druhé, že ustanovením jazyka českého a jazyka slovenského ako oficiálnych jazykov štátu sa vyjadří a zakotví rovnoprávnosť oboch jazykov.*“¹⁵⁵ Pozmeňovací návrh, aby namiesto „*jazyk československý jest oficiálním jazykem republiky*“ zákon uviedol „*jazyk český a slovenský*“, podal 15. januára 1920 Ivan Dérer.

Priechodnou sa nakoniec stala kompromisná formulácia o jazyku československom ako štátnom a oficiálnom jazyku v dvoch zneniach, českom a slovenskom, ktoré sú rovnoprávnou verziou československého jazyka. Aby tento návrh a túto interpretáciu pojmu

¹⁵¹ PEKNÍK, Miroslav: Cesty čechoslovakizmu pred prvou svetovou vojnou. In: PEKNÍK, Miroslav (ed.): *Pohľady na slovenskú politiku*. Bratislava: Veda, 2000, s. 529. Pozri tiež SISKOVIČ, Štefan: Československý národ a demokratické základy Národného výboru a Národného zhromaždenia v roku 1918. In *Právnik*. 2013, č. 5, s. 488.

¹⁵² Pozri PICHLER, Tibor: Miloš Štefanovič: O modernom slovenskom politickom myslení pred Hlasistami. In *FILOZOFIA*, roč. 64, 2009, č. 10, s. 941. <http://www.klemens.sav.sk/fiusav/doc/filozofia/2009/10/939-948.pdf>.

¹⁵³ Pozri GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, Anna: *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1995, s. 65.

¹⁵⁴ ŠROBÁR, Vavro: Vzájomnosť československá. In *Hlas*, roč. 4, 1902, č. 9, s. 290. Pozri tiež bližšie JAHELKA, Tomáš – KRIŠTOF, Pavol – MARTINKOVIČ, Marcel: *Kapitoly z dejín slovenského politického myslenia I*. Trnava: Vydavateľstvo Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2021, s. 180.

¹⁵⁵ BEŇA, Jozef: Základné slobody a práva a ústavná listina ČSR z roku 1920. In ŠOŠKOVÁ, Ivana (ed.) *Ústavy v dejinách*, s. 30.

československý jazyk prijal aj Klub slovenských poslancov, bola potrebná schôdza podvýboru pre jazykový zákon a slovenského klubu, ktorá sa uskutočnila 15. a 16. januára 1920. Zúčastnil sa jej aj autor, resp. spoluautor tejto formulácie minister vnútra a člen ústavného výboru Antonín Švehla.¹⁵⁶ Zavedenie jednotného československého jazyka, prezentované ako zdôraznenie rovnocennosti a bezvýhradnej jednoty češtiny a slovenčiny, Klub slovenských poslancov podporil.

Dérer sa neskôr v mnohých článkoch, štúdiách a prednáškach snažil zdôrazňovať, že „československá národná jednota, ako ju formovali a formujú tí, ktorí pracovali na oslobodení Slovenska... neznamena žiadne národné pohltie Slovákov. Neznamena ani ich počestenie... Nikdy sa znalosť slovenskej reči a literatúry nerozšírila v takej miere, ako za režimu československého. Nikdy slovenský ľud neučinil po stránke vzdelanostnej tak veľké pokroky, ako za éry československej štátnej a národnej myšlienky. A nikdy národné vedomie Slovákov nevzrástlo tak, ako v tejto dobe.“¹⁵⁷ Aj po tom, keď sa Dérerov čechoslovakizmus ustálil v podobe československého národa, naznačoval, že „odchylný literárny jazyk neprotiví sa myšlienke národnej jednoty a naša slovenčina nikdy nebola, neni a ani nebude prekážkou československého národného zjednotenia“.¹⁵⁸

V spoločnom štáte Čechov a Slovákov kontakt slovenčiny s češtinou prinášal na Slovensku v každodennom živote samozrejme i viaceré problémy, ale medzivojnové obdobie poskytlo Slovákom možnosť naplno rozvíjať svoju národnú kultúru. Slovenčina našla svoje praktické uplatnenie v politickom a hospodárskom živote a vyučovala sa na všetkých stupňoch školstva. Dérer, ktorý ako minister školstva presadzoval sekularizáciu školstva, mal nepopierateľnú zásluhu na tom, že v tomto období bolo na Slovensku postavených mnoho nových škôl. Avšak, ako to zdôrazňuje historik Ivan Kamenec, „citlivá problematika okolo tézy čs. národnej jednoty, teda neexistencia samostatného slovenského národa, žiaľ, vo svojich neutíchajúcich polemických diskusiách, značne odčerpávala sily kultúrnej obce na Slovensku a bola trvalým arzenálom zbrani a streliva pre súdobé i neskoršie ideologické zápasy,“ ktoré, ako Kamenec dodáva, „spravidla sledovali účelové politické ciele a málokedy racionálne hľadali korene sporov a nedorozumení.“¹⁵⁹ V tejto súvislosti cituje i slová Ladislava Novomeského, výstižne charakterizujúce protirečivú situáciu tohto problému: „Česko-slovenská vzájomnosť stojí ako koncentračná, ale aj ako odstredivá sila. Myšlienka československej národnej jednoty a proti nej stojaca myšlienka svojbytného slovenského národa sú kritériom slovenského kultúrneho vývoja. Intenzita jednej je podmienená priebornosťou druhej. Prevratom oživený, ba vlastne vo svojej šírke stvorený kultúrny život sa začal písať a rozvíjať v teple a starostlivosti idey československej národnej jednoty.“¹⁶⁰

¹⁵⁶ BEŇA, Jozef: Základné slobody a práva a ústavná listina ČSR z roku 1920, s. 30.

¹⁵⁷ DÉRER, Ivan: Česi a Slováci (Prednáška prednesená 22. októbra 1933 v Olomouci, s. 65.

¹⁵⁸ DÉRER, Ivan: *Československá otázka*, s. 81.

¹⁵⁹ KAMENEC, Ivan: Prínosy a problémy česko-slovenského kontextu v období 1. ČSR. In JANČIGA, Roman – JAHELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusi o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 126.

¹⁶⁰ KAMENEC, Ivan: Prínosy a problémy česko-slovenského kontextu v období 1. ČSR. In JANČIGA, Roman – JAHELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusi o čechoslovakizme*, s. 126; pozri tiež NOVOMESKÝ, Ladislav: *Manifesty a protesty. Výber zo statí a príspevkov o kultúre a umení 1924–1937*. Bratislava: Epona, 1970, s. 286–292; tiež ZACHAROVÁ, Jarmila. Počiatky činnosti Referátu ministerstva školstva a národnej osvety Československej republiky. In *PAIDEIA: Philosophical e-journal of Charles University*, roč.1–2, 2012, č. 9, s. 6. Dostupné na <http://www.pedf.cuni.cz/paideia>; tiež KAMENEC, Ivan: Ešte pár poznámok k výročiu

Posledný odkaz posledného Čechoslováka. Ivan Dérer k otázke federalizácie Československa

Roman Jančiga

Jedným z charakteristických znakov dejín politického vývoja na Slovensku od druhej polovice 19. storočia až do roku 1948 je, že sa v ňom spája politický aktivizmus a praktický výkon politiky s politickou filozofiou, ktorá má tomuto výkonu a aktivizmu poskytnúť pevné teoretické základy. Najznámejší a najvýznamnejší vrcholoví politici tohto obdobia boli nezriedka aj produktívni autori desiatok novinových článkov, pojednaní, zborníkov a iných publikácií. V týchto dielach nenachádzame iba obhajobu konkrétnych politických krokov, ale i teoreticko-filozofické východiská, ktoré tieto kroky odôvodňujú a obhajujú. Uvedme ako príklady Ferdiša Jurigu, Milana Hodžu či Ivana Déreera, aby sme dokázali, že jedným z typických znakov slovenského politického pohybu bolo i obširne literárne tematizovanie konkrétnych politických udalostí či politických sporov, v ktorých boli menovaní určujúcimi postavami.

Témy, ktoré boli obsahom písomnej tvorby významných slovenských politikov do roku 1948, odrážali nie len ich vnútorné presvedčenie, ale i obhajobu ich konkrétnych politických postojov. Ich spracovanie však mohlo byť zo straníckych a pragmatických dôvodov myšlienkovy nekonzistentné či priamo v rozpore s ich deklarovaným politickým programom. To znamená, že literárna tvorba významných postáv dejín slovenského politického vývoja do roku 1948 má znaky nielen politicko-filozofické, ale i pragmaticko-propagandistické.

V našom príspevku sa zameriame na osobnosť Ivana Déreera, pre ktorého horeuvedené konštatovania platia dvojnásobne. Pripomeňme, že po vzniku Československa sa Dérer stal poslancom Revolučného národného zhromaždenia a až do vzniku tzv. druhej republiky, ktorá vznikla uzákonením autonómie Slovenska, zastával viaceré vládne posty – v roku 1920 bol Dérer ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, v rokoch 1921 až 1922 a opätovne v roku 1926 ministrom unifikácie, v rokoch 1929 až 1934 ministrom školstva a národnej osvety, v rokoch 1934 až 1938 ministrom spravodlivosti a nakoniec krátko v roku 1938 aj dočasným správcom ministerstva zdravotníctva a telesnej výchovy. Obdobie existencie tzv. Slovenského štátu (1939 – 1945) bolo pre Déreera obdobím nútenej politickej prestávky, ktoré vyvrcholilo jeho zadržaním a väznením nacistami (1944 – 1945) za účasť v odboji.

Po konci druhej svetovej vojny a obnove Československa sa Dérer opäť zapojil do spoločenského života. Bol nominovaný ako právny expert a podieľal sa na tvorbe novej ústavy, napomáhal vzniku novej nekomunistickej ľavicovej strany na Slovensku (Strana práce) a pôsobil ako prezident Najvyššieho súdu v Brne. Komunistický puč z februára 1948 však znamenal trvalý koniec jeho verejných aktivít. Z popredného prvorepublikového

vzniku Československa. In *Denník N*, 8. novembra 2017. Dostupné na <https://dennikn.sk/935711/este-par-poznamok-k-vyrociu-vzniku-ceskoslovenska/>.

politika, člena viacerých československých vlád a účastníka protinacistického odboja sa razom stala *persona non grata*. Komunistický režim totiž nezabudol na jeho činnosť počas trvania prvej ČSR, ani na jeho povojnové pôsobenie, pre ktoré bola príznačná kritika rozvratníckej a revolučnej politiky Komunistickej strany Československa. Výsledkom bol politicky motivovaný súdny proces, v ktorom bol Dérer obvinený z trestného činu neoznámenia velezrady a odsúdený na tri a pol ročný trest odňatia slobody.

Ivan Dérer bol však aj významný politický mysliteľ a autor mnohých politických úvah, článkov a publikácií. Iróniou je, že vrcholným obdobím jeho politickej spisby je obdobie po roku 1948, v ktorom nastal úpadok jeho politického vplyvu a postavenia. V tomto období napísal grandióznu obhajobu československej politiky a jej predstaviteľov z rokov 1918 – 1938, ktorá knižne vyšla v troch zväzkoch pod názvom *Antiferlinger*.¹⁶¹

Pre celú Dérerovu spisbu je symptomatické, že v nej v zásade dominujú dve témy: Obhajoba zahraničnej politiky v rokoch 1918 – 1938 a obhajoba česko-slovenskej štátnej a národnej jednoty.

Dérerova obhajoba československej zahraničnej politiky v rokoch 1918 – 1938

Dérer vychádzal z jasného historického faktu, že vznik Československa a z toho plynúca národná a politická emancipácia Slovenska bola pevne spojená s jedinečnou situáciou, ktorá v našom regióne nastala po konci prvej svetovej vojny. Zánik habsburskej monarchie a zásadné geopolitické oslabenie Ruska a Nemecka – to všetko umožnilo menším národom v Strednej Európe, aby maximalizovali svoje politické ciele. Ich realizácia bola nerozlučne spojená s usporiadaním, ktorého garantom sa stali štáty Dohody, predovšetkým Francúzsko a Anglicko. Vznik Československa a jeho následná existencia teda závisela od vôle víťazov v prvej svetovej vojne nanovo kreovať politické usporiadanie v strednej Európe a v prípade jeho ohrozenia aj mocensky zasiahnuť na jeho ochranu. Z tohto dôvodu bolo v bytostnom záujme Československa udržiavať čo najlepšie vzťahy s Francúzskom a Anglickom, ktoré jediné mohli byť protiváhou k revizionistickým cieľom porazených mocností ako Nemecko, či medzičasom vzniknuté Maďarsko.

Dôležitosť tejto orientácie na západné európske veľmoci ešte vzrástla v 30. rokoch 20. storočia. Dôsledkom ovládnutia Nemecka Hitlerom a jeho opätovného vyzbrojovania sa totiž hrozby revízie výsledkov prvej svetovej vojny stali akútne. Dérer v tejto súvislosti preto opakovane zdôrazňoval, že Československá republika mala a musela vykonávať takú zahraničnú politiku, aby sa Francúzsko a Anglicko cítili byť zaviazané v prípade potreby aktívne vojensky zasiahnuť na jej ochranu. Z tohto dôvodu hlavný strojca československej zahraničnej politiky Edvard Beneš už v roku 1924 presadil vznik československo-francúzskej spojeneckej zmluvy, ktorá bola v roku 1925 doplnená tzv. Garančnou zmluvou. Touto zmluvou sa ustanovil záväzok vzájomnej vojenskej pomoci medzi Československom a Francúzskom v prípade nevyprovokovanej agresie voči jednému zo signatárskych štátov.

¹⁶¹ DÉRER, Ivan. *Antiferlinger I. Pomery v československej sociálnej demokracii po druhej svetovej vojne*. Bratislava: Communio Minerva, 2020, 98 s.; DÉRER, Ivan. *Antiferlinger II. Politické pamäti 1914 – 1938*. Bratislava: Communio Minerva, 2016, 256 s.; DÉRER, Ivan. *Antiferlinger III. Mníchov 1938*. Bratislava: Communio Minerva, 2017, 372 s.

Medzinárodné garancie v prospech Československa boli posilnené v roku 1935, kedy došlo k podpisu zmluvy o vzájomnej pomoci medzi Československom a Sovietskym zväzom. Táto zmluva však bola v zásade iba nadstavbou k tzv. Garančnej zmluve z roku 1925. Dôvodom bolo, že Československo i Sovietsky zväz sa zaviazali k vzájomnej vojenskej pomoci v prípade nevyprovokovanej agresie iba pod podmienkou, že vojenskú pomoc poskytne aj Francúzsko. Rozhodujúcou okolnosťou k aplikácii vojenských záväzkov Sovietskeho zväzu voči Československu teda bolo to, či sa k svojim vojenským záväzkom prihlási aj Francúzsko. Doplnkovým bezpečnostným pilierom Československa bolo aj vytvorenie tzv. Malej dohody medzi Československou republikou, Rumunskom a Juhosláviou v roku 1921. Zatiaľ čo motívom k vzniku zmluvných záväzkov s Francúzskom a so Sovietskym zväzom boli obavy z nárastu moci Nemecka, cieľom vzniku Malej dohody bolo paralyzovanie revizionistických snáh Maďarska. Jasne neartikulovaným, avšak *de facto* prítomným cieľom vzniku tohto medzištátneho zmluvného vzťahu bolo aj zabránenie prieniku Sovietskeho zväzu do priestoru strednej a juhovýchodnej Európy.

Rôznymi na seba nadväzujúcimi zmluvami a medzinárodnými záväzkami bol tak vytvorený komplikovaný bezpečnostný systém, ktorý síce mohol imponovať skúseným diplomatom, v realite však neobstál. Tvrdým mocenským nátlakom Hitlera a vojnovými hrozbami sa na jeseň 1938 v nemeckom Mníchove ukázalo, aké vratké boli v skutočnosti nádeje Československa, že za jeho osud a hranice budú západné štáty ochotné riskovať vznik novej svetovej vojny bez toho, aby toto rozhodnutie naplno ukázala aj samotná Československá republika. V tomto kontexte odporúčame naozaj výnimočne podnetnú a zároveň provokatívnu prácu českého historika Jana Tesařa pod názvom *Mnichovský komplex*.¹⁶²

Dérerova obhajoba česko-slovenskej štátnej a národnej jednoty

Ivan Dérer sa v dejinách slovenského politického diskurzu stal azda najznámejším a najvýznamnejším prívržencom československej jednoty, ktorú obhajoval už v časoch, kedy sa začal aktívnejšie zapájať do slovenského spoločenského a politického diania. To sa začalo v dobe, keď sa ako koncipient advokátskej kancelárie Miloša Štefanoviča dostal do nepočetnej spoločnosti slovenských národovcov. Z tohto obdobia poznáme výpoveď Ferdinanda Jurigu, ktorý Déreera spomína ako agilného a šikovného mladého právnika. Aj vďaka jeho pomoci sa podarilo Jurigovi získať poslanecký mandát za volebný obvod Stupava.

O niečo neskôr začína Dérer svojimi právnickými článkami prispievať do viacerých dobových osvetových novín. V nich sa nachádzali praktické rady ako uzatvárať kúpno-predajné zmluvy či zmluvy o prevode majetku. Súdobá slovenská spoločnosť mala totiž nízke právne povedomie. Jej členovia sa preto často stávali objektom rôznych podvodov, proti ktorým sa v dôsledku svojho nízkeho právneho vedomia nedokázali brániť. Dérerove články možno preto označiť za významnú osvetovú činnosť, ktorá bola súčasťou slovenského emancipačného pohybu do roku 1918.

Jeho aktivity z dôb Uhorska však nemali iba edukatívny charakter. Do povedomia širšej verejnosti sa dostal vďaka svojmu článku *Hyeny chcú vojnu*, ktorým kriticky reagoval

¹⁶² TESAŘ, Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*. Praha: Prostor, 2014, 280 s.

na vypuknutie prvej svetovej vojny. Za tento článok bol na krátku dobu uhorskými orgánmi vyšetrovaný a istý čas strávil vo vyšetrovacej väzbe. Jeho politické aktivity tým však zastavené neboli. Počas vojny nadväzuje spolu s Milanom Hodžom, Vavrom Šrobárom a ďalšími kontakty s českým domácim odbojom a aktívne sa podieľa na prípravách vzniku československého štátu. Dérer sa vďaka tomu dostal do centra slovenského emancipačného pohybu tej doby. Jeho vyvrcholením bolo prijatie Martinskej deklarácie, ktorou sa predstavitelia všetkých slovenských politických smerov vyjadrili za vznik Československa.

Text deklarácie, v ktorom sa hovorí o jednotnom československom národe, sa stal konštitutívnym fundamentom Dérerovej ďalšej politickej činnosti. To znamenalo, že z Ivana Déreera sa stal skalný prívrženec unitárneho štátu a odporca slovenského autonomizmu. Z tohto dôvodu sa celkom prirodzene dostával do ostrých konfliktov s predstaviteľmi Slovenskej ľudovej strany (od roku 1925 Hlinkovej slovenskej ľudovej strany).

Tieto politické súboje urobili z Déreera a jeho čechoslovakizmu osobu, na ktorú prívrženci autonomizmu pravidelne uvažovali svoje *apage satanas*. Dérer totiž považoval hnutie za autonómiu Slovenska za *rezíduum hungarizmu*, za neblahé dedičstvo maďarizačnej politiky, ktorá vybudovala trvalú nedôveru Slovákov k štátu a jeho inštitúciám. Táto nedôvera, prejavujúca sa najmä v snahe vybudovať okolo Slovákov akési obranné bariéry pred cudzím vplyvom (autonomizmus), však podľa Déreera spôsobovala, že sme stratili schopnosť správne rozoznať charakter demokratického Československa, v ktorom sme viac neboli utláčanou menšinou, ale štátotvorným národom. Ako konštatuje vo svojej práci s názvom *K diskusii o čechoslovakizme*, „československá koncepcia pozdvihla Slovákov na štátny národ v čs. republike so všetkými národnými právami, ktoré prislúchajú len uznaným národom. Nie je správne, keď sa tvrdí, že prvá republika neurčila štátoprávne postavenie Slovenska. Československá jednota predsa znamenala, že v českých zemiach sú Češi a na Slovensku Slováci štátnym národom... Ani podľa ústavy, ani podľa praxe Slováci nikdy neboli považovaní za menšinový národ, ako napr. Nemci a Maďari, na ktorých by boli platili normy menšinové, ale ako štátny národ, rovnoprávny vo všetkom s Čechmi.“¹⁶³ Dérerovou snahou bolo preto aktivizovať široké ľudové vrstvy, vďaka čomu by sa vybudovala dôvera medzi demokratickým štátom a jeho obyvateľmi. Odborové organizácie, telovýchovné jednoty, čitateľské, osvetové, mládežnícke a študentské spolky – to všetko malo Slovákov presvedčiť, že sloboda, ktorú získali vznikom Československa, nie je iba vecou kvetnatých deklarácií, ale každodennou praxou, ktorá im umožňuje vo verejnom priestore dosahovať vlastné záujmy a ciele. Aj keď Dérer pripúšťal, že sa pri príprave, konštituovaní a správe Československa mohli udiť prešľapy na úkor Slovenska, vždy zdôrazňoval, že nikdy nešlo o zámerne vykonávanú politiku Prahy, ale o jednotlivé a ojedinelé prípady, ktoré žiadnym spôsobom nedokázali spochybníť prínosy, spojené so vznikom Československa.

Čo však bolo na jeho politických postojoch najviac provokatívne, bolo jeho presvedčenie o existencii jednotného československého národa, ktorý mal byť zložený z dvoch rovnocenných vetví – slovenskej a českej. Tu je treba zdôrazniť, že táto koncepcia v sebe neobsahovala imperatív bohemizácie Slovákov (ako sa to občas neskôr zvyklo tvrdiť). Prezident Beneš, ktorý sa k československej jednote vždy sebavedomo hlásil, to vo svojej

¹⁶³ JANČIGA, Roman – JAHELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusii o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 19.

práci *Reč k Slovákom* vyjadril celkom otvorene: „Ani by mi napríklad neprišlo na um čokoľvek brať slovenskému jazyku. Jeho skutočné veľké objektívne hodnoty budú sa postupom doby prostými zákonmi sociologickými vnucovať samy a ja som presvedčený, že za 50 – 100 rokov sa uvidí, že slovenský jazyk dal spoločnému jazyku národnému ďaleko viac, než dnes vôbec kto tuší. A Česi si budú musieť uvedomiť, že organický postup bude ten, že k sjednoteniu národnému v mnohých veciach dospejeme skôr poslovenčením Čechov, ako počesťením Slovákov.“¹⁶⁴ Dlhodobým cieľom čechoslovakizmu bolo teda národne zblíženie Slovákov a Čechov, a to na platforme demokratického politického systému. Obnovenie činnosti Matice slovenskej, založenie slovenskej Univerzity Komenského v Bratislave, zavedenie slovenčiny do škôl a úradov a umožnenie slobodnej stránickej súťaže, v ktorej mohli pôsobiť aj autonomistické strany – tým všetkým bol zabezpečený politický, kultúrny i hospodársky rozvoj Slovákov v predtým nepoznanej miere. Je iróniou dejín, že náš národotvorný proces bol završený v štáte, ktorý býva nacionalistami často označovaný priamo za voči Slovákom genocídny. (Ako tvrdil napríklad Vladimír Mináč).

Dérerova kritika federalizácie

Pri archívnom výskume pracovníkov Katedry politológie na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave v pražských archívoch došlo k objaveniu zaujímavého textu z obdobia sklonku života Ivana Déreera. Šlo o strojom napísaný rukopis, ktorý tvoril základ jeho polemiky so zámerom federalizovať Československo na konci 60. rokov 20. storočia. Text je datovaný dňom 6. októbra 1968 a jeho adresátom bola Slovenská národná rada. V uvedenom období vrcholili prípravy na schválenie novej ústavy, ktorej výsledkom malo byť federatívne usporiadanie Československa.

Decentralizácia štátneho usporiadania na federatívnom základe však bola Dérerom vnímaná nanajvýš kriticky. Ako uvádza hneď na úvod spomínaného rukopisu, takáto zásadná zmena si vyžaduje násobne väčšiu odbornú i politickú prípravu. Ako v tejto súvislosti Dérer ďalej uvádza „25. septembra t. r. (1968) uverejnili predsedovia príslušných výborov českej a slovenskej národnej rady *Stanovisko k federalizácii ČSSR /politické smernice/ s výzvou, aby ich verejnosť prediskutovala a posúdila tak, aby zákon o federalizácii mohol byť už 28. októbra v Národnom zhromaždení odhlasovaný... štvortýždňová doba je absolútne nedostatočná, leda že už predom je rozhodnuté... a konsultovanie verejnosti je len formálne.*“¹⁶⁵ Dérer tak naznačuje, že o tejto otázke v skutočnosti už bolo rozhodnuté v zmysle štandardov, ktoré platili v Československu v rokoch 1948 – 1968 (s výnimkou krátko obdobia tzv. Pražskej jari), teda bez reálnej diskusie a výhradne podľa predstáv stránických elít vládnucej komunistickej strany.

Okrem tejto výčitky však Dérer formuluje i silnú obavu o štátnu jednotu Československa. S poukázaním na minulý vývoj konštatuje, že otázky o štátoprávnej zmene smerom k silne decentralizovanému štátnemu usporiadaniu môžu poľahky viesť k štátnemu rozpadu tak, ako tomu bolo i v období pred druhou svetovou vojnou. Nemusí pritom ísť o

¹⁶⁴ BENEŠ, Edvard: *Reč k Slovákom o našej národnej prítomnosti a budúcnosti*. Bratislava: Slovenská odbočka Národnej rady Československej, 1934, s. 52.

¹⁶⁵ DÉRER, Ivan: *K otázke federalizácie*. Archív Národného múzea, Praha, fond Ivan Dérer, kart. 8, inv. č. 441, s. 1.

vedomý zámer tých, čo vo federalizácii Československa videli jeho spravodlivejšie usporiadanie. Dérer totiž odlišuje autonomistické hnutie z čias prvej Československej republiky od myšlienky federalizovaného usporiadania Československa. Napriek tomu však zdôrazňuje, že vývoj vecí môže nabrať nečakaný a nezamýšľaný smer. Hlavným rizikom je podľa neho skutočnosť, že federalizované usporiadanie predpokladalo vytvorenie dvoch nezávislých držiteľov suverenity – Českej socialistickej republiky a Slovenskej socialistickej republiky – a iba od ich dobrej vôle je následne možné odôvodniť nadstavbovú suverenitu Československa. Povedané inými slovami, federatívne usporiadanie predpokladá existenciu samostatne existujúcej slovenskej a českej republiky, čo musel tak silný prívrženec idey národnej jednoty Čechov a Slovákov, akým Dérer bol, logicky označiť priamo za „kacírsku“, falošnú myšlienku a lož: „*požiadavka federalizácie vznikla z tendenčného, nepravdivého, len agitačným účelom slúžiaceho výkladu v prvej republike dominujúceho poňatia československej myšlienky, tzv. čechoslovakizmu. Mnohí si myslia, že čechoslovakizmus nevyhovoval a nevyhovuje slovenským prianiam... Vymysleli preto rozdzvenie štátu na dve suverénne republiky.*“¹⁶⁶ Z tohto dôvodu obhajuje Dérer koncepciu čechoslovakizmu historickým vývojom slovenského a českého emancipačného hnutia, prítomnosťou zahraničnej hrozby pre Československú republiku po roku 1918, ako i jazykovou a kultúrnou blízkosťou.

Čitateľa v tejto súvislosti odporúčame na rozsiahlu a argumentačne vyčerpávajúcu obhajobu politiky prvej Československej republiky a idey československej štátnej jednoty v knižne vydanom Dérerovom spise pod názvom *K diskusi o čechoslovakizme*. Toto dielo napísal Dérer iba o niekoľko mesiacov skôr, než sa obrátil na Slovenskú národnú radu vo veci jeho odmietnutia idey federalizovať Československo. Obidva texty však spája jasné varovanie: „*Historické príklady ukazujú, že samostatná štátnosť, vybavená suverenitou, zväzda vždy k ďalšiemu a ďalšiemu separovaniu. Sporných otázok bude vždy dosť. Ich príčinu bude vždy zväzdať jedna strana na druhú. Dnes sa hovorí, že navrhovaná federácia posilní republiku. I ľudáci kričali, že ich autonómia posilní republiku. Ako ju posilnila, to sme videli.*“¹⁶⁷

Ako môžeme vidieť, Dérer i na sklonku svojho života zostal neoblomným prívržencom unitárneho štátu a štátnej aj národnej jednoty Slovákov a Čechov. V tomto svojom postoji sa však musel cítiť stále viac osamotený. Atmosféra 60. rokov 20. storočia totiž revidovala a silne kriticky prehodnocovala obdobie trvania prvej Československej republiky a jej zriadenia. Myšlienka federalizácie tak mala na Slovensku v rámci vtedajších politických elít dominantné postavenie. Protesty Ivana Déreera tak možno považovať za jeden z posledných pokusov obhájiť projekt jednoty československého národa a prvej republiky v slovenskom politickom myslení druhej polovice 20. storočia.

¹⁶⁶ DÉRER, Ivan: *K otázke federalizácie*, s. 3.

¹⁶⁷ DÉRER, Ivan: *K otázke federalizácie*, s. 6.

Otázka československej jednoty v plebiscitnej kampani na severnej Orave a Spiši v roku 1920 (v kontexte úvah Ivana Déreera)

Jaroslav Valent

Zapojenie významného slovenského sociálno-demokratického politika a celoživotného obhajcu myšlienky československej jednoty Ivana Déreera do plebiscitnej kampane na severnej Orave a Spiši v roku 1920 sa zdá byť nevýrazné, či prakticky zanedbateľné. Československo-poľský spor o tieto pohraničné regióny, samozrejme, reflektoval, ale vo svojich pamätiach či polemikách mu nevenoval väčší priestor. Napriek tomu nám práve Déreerove politické koncepcie môžu pomôcť vyhodnotiť priebeh a význam plebiscitnej kampane, ktorá výrazným spôsobom vstúpila nielen do života dvoch pohraničných regiónov, ale i do vzájomných vzťahov Československej republiky a Druhej poľskej republiky.

Déreerova diagnostika hlavných rizík pre integritu mladej Československej republiky krátko po jej etablovaní v rokoch 1918 – 1920 totiž pozoruhodným spôsobom odkrýva a pomenováva i metódy poľskej propagandy v čase vrcholiaceho diplomatického a v čoraz väčšej miere i hroziaceho vojenského konfliktu.

V úlohe ministra pre Slovensko

Z toho, čo je doteraz na základe archívneho výskumu známe, Ivan Dérer do záležitostí okolo československo-poľského sporu o Oravu a Spiš zasiahol priamo z titulu svojej funkcie len raz. 23. júna 1920 vydal ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska ohlas, ktorým zavádzal v spišských okresoch, susediacich s plebiscitným územím, stanné právo. Svoje rozhodnutie odôvodnil vážnym rizikom priamej poľskej vojenskej intervencie. Existovala totiž obava, že práve vstup Poliakov na Spiš by mohol zaktivizovať aj nelojálne nemecké a maďarské obyvateľstvo.¹⁶⁸

Je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo tiež výsledkom dlhšieho obdobia vzrastajúceho napätia a množiacich sa násilných incidentov, o čom podrobne referovali situačné správy tak zo strany župných úradov, plebiscitných delegátov či úradníkov z jednotlivých centrálnych ministerstiev, ktorí boli do dotknutých regiónov vyslaní.¹⁶⁹ Práve

¹⁶⁸ SNA, F. MPS, šk. 306, č. 5214, v telegrame, ktorý Ivan Dérer adresuje vtedajšiemu spišskému županovi Rumanovi odôvodňuje svoje rozhodnutie: „*Delegát (plebiscitný) msgr. Blaha upozorňuje mňa na prípravu poľské k vtrhnutiu na územie plebiscitné a pripomína, že v tom prípade, keby Poliáci napadli pleb. územie spišské, dá sa očakávať podporovanie vpádu toho so strany Nemcov a Maďarov v spišských mestách. (...)*“.

¹⁶⁹ Správy o násilných incidentoch či poľských „teroristických útokoch“ na četnícke stanice a hliadky, richtárov a predstaviteľov československej štátnej správy sa v hláseniach objavujú pomerne často. Veľký ohlas vyvolal najmä útok na Nedeckého richtára z 26. júna 1920. Pozri SNA, fond MPS, šk. 306, č. 337 a 338; o útoku na četnícku stanicu v Jurgove informuje správa zemskeho četníckeho veliteľstva z 15. mája 1920 – SNA, f. MPS, šk. 306, č. 276. O násilných incidentoch pozri napr. CHALUPECKÝ, Ivan. *Krvavá hranica na Dunajci. O delení územia nerozhodol plebiscit*. Historická revue 4, 1993, č. 4, s. 15 – 16.

Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska so sídlom v Bratislave bolo miestom, kde sa informácie o situácii na plebiscitnom území zhromažďovali a vyhodnocovali.¹⁷⁰

Dérerovo pôsobenie na čele tohto v prvých rokoch existencie novej republiky mimoriadne dôležitého orgánu sa najmä z pohľadu jeho ďalšej politickej kariéry javí len ako prechodná a nie príliš významná epizóda. V tejto pozícii po voľbách do Národného zhromaždenia na jar 1920 vystriedal energického Vavra Šrobára a zotrval v nej len niekoľko mesiacov, keď ho v septembri toho istého roku vymenil iný signatár Martinskej deklarácie Martin Mičura. Navyše, agenda ministerstva sa venovala podstatne väčšiemu okruhu problémov a záležitosť pripravovaného plebiscitu bola v kompetencii len jedného referátu na čele s dr. Antonínom Pudlačom.

Napriek tomu sa meno Ivan Dérer objavuje v jednom z kľúčových bodov celej kampane, keď vyjadril vážne pochybnosti o zmysle novej agitačnej cesty Andreja Hlinku na severnú Oravu a Spiš. Navyše, motívy a metódy, ktoré nepriateľská poľská agitácia zvolila, mierili priamo do srdca sporu o charakter československého štátu, ktorého odhodlaným obhajcom bol práve Ivan Dérer aj proti domácim, predovšetkým ľudáckym politickým kruhom. Než prejdeme k obdobiu vrcholiacej plebiscitnej kampane, pozrime sa v stručnosti na podstatu a genézu celého hraničného sporu.

Pôvod a genéza sporu

Poľské nároky na severné pohraničné regióny Slovenska vychádzali z programu a aktivít spočiatku obmedzeného, ale postupne sa rozrastajúceho hnutia krakovských a podhalanských intelektuálov/aktivistov sústredených okolo postavy Jana Bednarskeho. Tento pôvodnou profesiou lekár a neskôr i poslanec Haličského zemského snemu vo Ľvove dokázal svojím dlhoročným úsilím zorganizovať skupinu prevažne mladých ľudí najmä z prihraničných regiónov niekdajšej rakúskej Haliče a podnietiť v nich záujem o poľský jazyk a kultúru.

Ústredným motívom celého hnutia sa stala téza o tzv. Kresoch południowych (či tzv. Zapomnianych Kresoch), t. j. o južných prihraničných územiach obývaných goralským obyvateľstvom, ktorého jazyk a etnicita mali byť podľa východísk jeho stúpcov poľského pôvodu, napriek tomu zotrvalo v stave „národnej neprebudenosti“ či nevedomosti.¹⁷¹ Práve národno-buditeľská činnosť zmienenej skupiny aktivistov – menovite Ferdynanda

¹⁷⁰ Pre situáciu na Slovensku (resp. pre plebiscitné územia na Orave a Spiši) bol zriadený osobitný plebiscitný referát na Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska na čele s dr. Antonínom Pudlačom. Jemu bola následne podriadená Ústredná kancelária pre Spiš a Oravu v Ružomberku na čele so signatárom Martinskej deklarácie Jánom Burjanom. Tá aj s pomocou dvoch plebiscitných delegátov – Jánom Jančekom (Orava) a msgr. Mariánom Blahom (Spiš) – organizovala plebiscitnú kampaň. Informácie z oboch regiónov sa preto sústreďovali v Bratislave a tu dochádzalo aj ku kľúčovým rozhodnutiam. Historik Erik Dulovič v tejto súvislosti upozorňuje na fakt, že pokiaľ ide o organizačné kompetencie i personálne obsadenie, plebiscitnú službu pre oba slovenské regióny mala vo svojich rukách od začiatku slovenská politická reprezentácia. Pozri DULOVIČ, Erik. *„Bráňme si svoje!“ Slovenská politická reprezentácia a československo-poľský spor o Oravu a Spiš v rokoch 1918 – 1920*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2023.

¹⁷¹ S podrobne sformulovaným argumentačným aparátom prichádza poľská strana už v novembri roku 1918. Ten sa opieral predovšetkým o skoršie etnografické a jazykovedné výskumy, ktoré pre potreby poľskej diplomatickej akcie sformuloval poľský etnograf Roman Zawiliński. Jeho referát v otázke „južných Kresov“ sa stal jedným z východiskových dokumentov pre neskoršie vznesené poľské územné nároky. Pozri Referaty w sprawie południowych kresów Polski przedłożone na zebraniu specjalnej Komisji Towarzystwa Tatrzańskiego w Krakowie w dniu 23. listopada 1918 r. (AR/275)

Machaya, Aleksandra Matonóga, Eugeniusza Sterculu, Jana T. Dziedica, Tomasza Bułu, bratov Antonyho a Eugeniusza Sikorovcov a ďalších – mala nepriaznivý stav zmeniť a zachrániť pre poľský národ tento na prvý pohľad stratený odlomok.

Pred rokom 1918 sa národno-buditeľská činnosť podhalanských aktivistov na Orave a Spiši sústredila predovšetkým na rozširovanie poľskej tlače,¹⁷² na program výchovy mladých žiakov a študentov z pohraničia v poľských školách (gymnázium v Novom Targu za týmto účelom ochotne prijímalo študentov z prihraničných obcí) a na politické aktivity, ktorých výsledkom malo byť presadenie jazykových práv Poliakov v rámci Uhorského kráľovstva. Prvým úspechom bolo v tomto zmysle presadenie poľského jazyka ako novej sčítacej kategórie pri sčítaní obyvateľstva v roku 1910 v Oravskej župe.¹⁷³ Spočiatku tak podozrievavý a prinajmenšom rezervovaný postoj uhorských úradov voči poľským aktivitám, vystriedal krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny zhovievavejší až ústretový postoj. Podľa tvrdení viacerých poľských historikov, ale i podľa memoárov Ferdynanda Machaya, sa o to výrazne pričínili kontakty s prívržencami maďarskej vládnej politiky,¹⁷⁴ obzvlášť sa v tomto zmysle spomína spolupráca s maďarským historikom literatúry a jazykovedcom Adorjánom Divékym.¹⁷⁵

V roku 1911 vydala skupina najaktívnejších členov hnutia – trojica Ferdynand Machay (rodák z Jablonky), Aleksander Matonóg a Eugeniusz Stercula (rodáci z oravského Podvilku) brožúru *Co my za jedni*, ktorú je možné označiť za programový manifest celého hnutia. V nej najmä Matonóg a Stercula označujú za hlavnú prekážku rozvoja poľského živlu na Kresoch Południowych nie vládnu maďarizačnú politiku, ale podľa ich slov postupujúcu a nebezpečnejšiu slovakizáciu.¹⁷⁶ Práve užšia spolupráca s vládnymi uhorskými úradmi aj v duchu tradične vnímaného poľsko-maďarského priateľstva mala tento proces nielen zastaviť, ale i otočiť. V každom ohľade však politika poľských aktivistov nevystupovala s požiadavkami, ktoré by akokoľvek narušali rámec dovtedajšej uhorskej štátnosti, teda hraníc Uhorského kráľovstva a jeho územnej integrity. Situácia sa radikálne zmenila po roku 1918 a dovtedy len jazykové a kultúrne požiadavky sa po zániku rakúsko-uhorskej monarchie zmenili na ucelený politický program za pričlenenie pomerne rozsiahlych častí severného Slovenska k obnovenému poľskému štátu.

¹⁷² K tomuto účelu slúžil od roku 1913 predovšetkým týždenník *Gazeta Podhalańska*, ktorý možno označiť za tlačový orgán celého hnutia. Práve v období plebiscitnej kampane v rokoch 1919 a 1920 bol hlavným politicko-propagandistickým médiom Hlavného spišsko-oravského plebiscitného výboru v Nowom Targu.

¹⁷³ Takto na severnej Orave deklarovalo svoju príslušnosť (aj po výraznej agitačnej činnosti poľských aktivistov) k poľskej národnosti takmer 16 tisíc ľudí. Pozri ROSZKOWSKI, J. M. „Zapomniane Kresy“ *Spisy, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków (1895 – 1925)*. Nowy Targ: Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu, 2018, s. 134 – 135.

¹⁷⁴ Ferdynand Machay vo svojej memoárovej knihe *Moja droga do Polski* okrem iného pripomína aktivity poľských aktivistov, menovite E. Sterculu, s cieľom ubezpečiť Budapešť o tom, že poľského úsilie je v súlade s maďarizačnými snahami vlády. „A napokon sa podarilo upokojiť a ubezpečiť Budapešť, že goralská záležitosť pôjde cestou, ktorú sama vytýčila.“ Pozri MACHAY, Ferdynand. *Moja droga do Polski*. Kraków: 1992, s. 47-48.

¹⁷⁵ Poľský historik Jerzy Roszkowski uvádza Adorjana Divékyho ako kľúčovú postavu poľsko-uhorskej(maďarskej) spolupráce v období pred prvou svetovou vojnou. Pozri ROSZKOWSKI, J. M. „Zapomniane Kresy“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków (1895 – 1925)*. Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu: Nowy Targ 2018, s. 124 – 148.

¹⁷⁶ MACHAY, Ferdinand; STERCULA, Eugeniusz; MATONÓG, Aleksander. *Co my za jedni*. Rabczyce: 1995.

Rovno do najhorúcejšej kampane

Etablovanie sa nových štátov na mape strednej Európy prinieslo pochopiteľne aj otázku vytýčenia nových hraníc. No i v tejto radikálne novej situácii bola niekdajšia historická uhorsko-haličská (resp. uhorsko-poľská) hranica považovaná za jednu z najstabilnejších. O to väčším prekvapením bolo i pre dohodové mocnosti, keď sa na jar roku 1919 objavil na fóre mierovej konferencie v Paríži československo-poľský spor o prihraničné oblasti nielen Sliezskeho Tešínska,¹⁷⁷ ale i o Oravu a Spiš. Úvodné snahy primäť obe strany k vzájomnej dohode (rokovania v Krakove v lete roku 1919) stroskotali, preto Najvyššia rada napokon rozhodla v septembri 1919 o riešení sporu prostredníctvom plebiscitu a presne vymedzila územie, na ktorom sa malo toto ľudové hlasovanie realizovať.¹⁷⁸ Hoci sa pôvodne počítalo s termínom do konca jesene 1919, realizácia plebiscitu sa neustále odkladala až do leta 1920. Posúvanie termínu súviselo predovšetkým s neschopnosťou Medzispojeneckej plebiscitnej subkomisie pre Oravu a Spiš vyslať na plebiscitné územie svojich reprezentantov i s dostatočnými medzinárodnými vojenskými silami, tak aby bolo možné ľudové hlasovanie aj reálne zabezpečiť a s tým súvisiaca bezpečnostná situácia.¹⁷⁹ To sa len postupne darilo naplňať od marca roku 1920.

Keď nastúpil Ivan Dérer do pozície Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré malo v kompetencii okrem iného i prípravu československej plebiscitnej kampane, československo-poľský propagandistický zápas o priazeň hlasujúceho obyvateľstva vrcholil. Nevyhýbal sa ani krajným vyhláseniam, falošným správam, vzájomnému osočovaniu a politickej demagógii. Ba práve naopak. Plebiscitná kampaň sa po celé obdobie príprav na ľudového hlasovanie od septembra 1919 do júla 1920, no obzvlášť v samom závere, prejavovala mimoriadne vulgárnym a miestami až dehumanizujúcim spôsobom, predovšetkým z poľskej strany.

Poľská formulácia sporu

Spôsob vedenia a obsah poľskej agitačnej akcie je dnes možné rekonštruovať na poklade pomerne rozsiahleho archívneho materiálu sústredeného predovšetkým v archíve Tatranského múzea v Zakopanom. Ten obsahuje materiály Hlavného spišsko-oravského plebiscitného výboru, t. j. centrálného orgánu, ktorý v rokoch 1919 a 1920 zodpovedal za priebeh celej kampane. Najlepšiu predstavu nám poskytuje rozsiahla zbierka letákov, plagátov, brožúr, ktoré v zhustenej a veľmi zjednodušenej podobe ilustrujú najčastejšie využívané motívy a argumenty poľskej strany. Výskum zároveň dopĺňa štúdium tlače, obzvlášť týždenníka *Gazeta Podhalańska*, ktorý *de facto* vykonával úlohu tlačového orgánu celej spišsko-oravskej

¹⁷⁷ Ústredným československo-poľským sporom sa stalo územie Sliezskeho Tešínska (resp. niekdajšieho Tešínskeho kniežatstva) a to z dvoch dôvodov – prítomnosti rozsiahlych nálezísk uhlia a dopravnej infraštruktúre, keďže práve vyúsťovala Košicko-bohumínska železničná magistrála, najväčšia vysokokapacitná dopravná tepna medzi českými krajinami a severným a východným Slovenskom.

¹⁷⁸ Napriek poľským protestom bolo rozhodnuté, že plebiscit sa uskutoční na území, ktoré vo výrazne menšej miere zodpovedalo poľským nárokom, ktoré siahali až k údoliu rieky Poprad na Spiši, k Námestovu na Orave a dokonca až k Čadci na Kysuciach.

¹⁷⁹ JAKUBEC, Pavol. *Formovanie spišského úseku československo-poľskej hraničnej čiary počas Parížskej mierovej konferencie (1919-1920)*. In. *Slovanský prehľad* (ročník 96, č. 5). Praha: Historický ústav AV ČR, 2010

akcie. Navyše, poľskú plebiscitnú propagandu pozorne sledovali československé orgány a pravidelne o tom podávali do ústredia v Bratislave hodnotiace situačné správy, ktoré sú súčasťou fondu MPS v Slovenskom národnom archíve. To všetko nám umožňuje vrátiť sa do obdobia jari a leta roku 1920 a pripomenúť si najhorúcejšie témy kampane.

Pripomíname, že podľa ustanovení Medzispojeneckej plebiscitnej komisie mali právo hlasovať všetci obyvatelia (muži i ženy) plebiscitného územia, ktorí dosiahli dvadsiaty rok života s preukázateľným pobytom v dotknutej obci do leta roku 1914. Keďže v silne prevažujúcej miere išlo o vidiecke obyvateľstvo, navyše postihnuté dlhým obdobím maďarizačnej politiky vládnucich uhorských úradov, do centra pozornosti sa dostávali jednoduché motívy a heslá. Aj s odstupom viac než storočia pozorovateľa vtedajších udalostí preto zaskočí často veľmi vulgárny tón kampane, ktorý využíval veľmi jednoduché generalizačné tvrdenia, národné stereotypy a strach z kozmopolitizmu.¹⁸⁰

Už na začiatku nás zaujme formulácia celého sporu o Oravu a Spiš. Poľská strana ho neinterpretovala ako československo-poľský či slovensko-poľský spor, ale otvorene ako česko-poľský konflikt. Pozícia Slovenska a Slovákov je od začiatku marginalizovaná či odsúvaná na okraj do úlohy štatistu a obeť údajného českého kolonializmu. Popri hospodárskych, etnických či bezpečnostných argumentoch v poľskej plebiscitnej kampani vystupovali do popredia dva dominantné motívy – otázka náboženskej príslušnosti¹⁸¹ a otázka postavenia Slovenska v rámci Československej republiky. K takejto interpretácii slúžili poľským agitátorom viaceré opakujúce sa a veľmi často i vizualizované motívy – obraz bezbožného českého husitu, falošného českého raja a predstava Slovenska ako českej kolónie.

Štátotvorná čiastka alebo región na periférii cudzích záujmov?

Ivan Dérer v úvode svojej práce *K diskusii o čechoslovakizme* opakuje základnú tézu, ktorú prakticky v celoživotnom oponovaní voči ľudáckemu autonomizmu formuluje takto: „*Podľa čs. koncepcie mali sme utvoriť nerozlučný štátny a národný (duchovný) sväzok dvoch národných, vzájomne sa dopĺňajúcich a stále sa približujúcich celkov (vetví, národov) a tento sväzok (čs. národ, čs. národná jednota) prejavovať sa mal v českých zemiach českou rečou, kultúrou a tradíciou a na Slovensku slovenskou rečou, kultúrou a tradíciou. Toto pojmátie čs. národnej jednoty zastupovala i Martinská deklarácia z 30. októbra 1918, ktorú možno označiť za magnu chartu čs. štátu, lebo v nej po prvý raz v histórii reprezentanti celého slovenského národa vo vlasti osvedčili sa za čs. štátu a hlásili sa k nemu nie ako nejaká vypočítavá smluvná strana, ale na tom základe, že <slovenský národ je čiastka rečove i kultúrno-historicky jednotného čs. národa >.*“¹⁸² Ivan Dérer sa tak pri svojej argumentácii odvoláva priamo na text Martinskej deklarácie a dodáva, že v zmysle československej štátnej idey

¹⁸⁰ Pozri bližšie FURMANÍK, Martin. Propagandistický súboj Československa a Poľska o severný Spiš. In: Almanach XIX. Slováci v Poľsku. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018.

¹⁸¹ Tento motív zdôrazňuje vo svojom výskume najmä historik Pavol Matula ako kľúčový nielen počas plebiscitnej kampane v rokoch 1919 a 1920, ale aj v neskoršom období života na slovensko-poľskom pohraničí. MATULA, Pavol. Úloha cirkvi v zápase o národnú identitu obyvateľstva severného Spiša a Oravy v rokoch 1919 – 1939. In: *Človek a spoločnosť*, 2007.

¹⁸² JANČIGA, Roman – JAHELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusii o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 18-19.

neboli Slováci považovaní za menšinový národ, ale naopak za štátotvorný národ, a teda za zvrchovanú veličinu v novej republike.

Pozrime sa však, ako sa na nový štát v období na konci roku 1918 dívali spoza Tatier. *Gazeta Podhalańska* v decembri roku 1918 na svojich stránkach medzi iným uvádza: „*Páčia sa Slovákom Česi? – nik z nás im nebude stavať prekážky, hoci otvorene hovoríme, že výhodnejšie by bolo pre Poľsko i Slovensko (Słowaczyznu) užší zväzok vzhľadom na spoločné hranice i hospodárske vzťahy. Ale majú slobodnú voľbu. Ak chcú byť Slováci pod starostlivosťou korisníckych Čechov, nech si ich berú za svojich protektorov – a nech z tohto priateľstva vyjdú lepšie, než my v snahách o česko-poľské porozumenie. Ale od poľskej zeme sa držte ďaleka! Neprajeme si tu české vojská a nesmú tu vládnuť. Poľský Spiš a Orava – to nie je Slovensko, to je Poľsko, to je rýdzo poľský kraj, o ktorý sa budeme hlásiť ako o vlasť od Gerlachu po Baltik.*“¹⁸³

Už z uvedeného je zrejmé, že poľská strana len s nevôľou vnímala deklarovанú vôľu slovenskej politickej reprezentácie vyjadrenej 30. októbra 1918 v Turčianskom sv. Martine. Podceňovanie či dešpekt k slovenskej strane sa prejavoval nielen v hodnotení jej vzťahu k českému národu, ale i v samotnom slovníku. Využitie termínu „Słowaczyzna“ na rozdiel od tvaru „Słowacja“ totiž nevyjadruje postoj k územiu ako k štátotvornému celku, ale iba vzťah k regiónu, ktorý môže byť súčasťou rôznych štátotvorných projektov a aspirácií.¹⁸⁴ Celá polemika ďalších rokov o budúcnosti Oravy, Spiša, ale i Slovenska sa z poľskej perspektívy nesie v podobnom duchu. Poľská plebiscitná kampaň iba umocňovala tento prvotný náhľad a formulovala spor o Oravu a Spiš ako konflikt medzi Prahou a Varšavou. Od začiatku bolo tak zrejmé, že poľská kampaň ziaceli svoju pozornosť práve na otázku česko-slovenských vzťahov, resp. na spochybňovanie politiky čechoslovakizmu.

Ivan Dérer svojou diagnostikou východísk, pred ktorými stála po roku 1918 slovenská politická reprezentácia, sformuloval postoj predovšetkým s ohľadom na hrozbu opätovného začlenenia Slovenska pod maďarský štát. Ak by sme však nasledovnú tézu aplikovali aj vo vzťahu k zdanlivo okrajovým regiónom Oravy a Spiša, bola by pozoruhodne presná aj vo vzťahu k severnému susedovi: „*Jakmile sa vyskytli aspoň theoretické myšlienky politické autonomie podle vzoru chorvatské autonomie v bývalých Uhrách, byly odmítnuty, protože každému bylo jasné, že pro tehdejší nedostatečnost slovenského života by každé autonomní zřízení automaticky bylo ovládáno maďarskými a maďarónskými živly a v daném okamžiku by přivedlo Slovensko zpět do Maďarska.*“¹⁸⁵

Obrazy a motívy pre česko-slovenský rozkol a dehumanizácia protivníka

Poľská plebiscitná kampaň pracovala vo vzťahu k Slovensku a Slovákom s dvoma vzájomne prepojenými motívmi. Oba výrazne tematizovali otázku česko-slovenských vzťahov, resp. myšlienku československej jednoty. Tá bola od začiatku predstavovaná ako politický konštrukt, určený na prekrytie „skutočných zámerov“ českého centralizmu.

¹⁸³ *Gazeta Podhalańska*, roč. 5, č. 51. Nový Targ, 22. december 1918.

¹⁸⁴ Slovník poľského jazyka PWN definuje termíny „Słowaczyzna“ či „Słowaczyzna“ len ako územie obývané Slovákmí, čo sa však nemusí zhodovať a v pôvodných poľských predstavách ani nezhodovalo so severnými hranicami Slovenska ako moderného štátneho subjektu.

¹⁸⁵ DÉRER, Ivan. *Slovenský vývoj a ľudácka zrada*. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946, s. 105-106.

Letáky, plagáty, brožúry produkované v masovom rozsahu, ale i agitácia na stránkach tlače z produkcie Hlavného spišsko-oravského plebiscitného výboru v Nowom Targu obsahovali vždy rovnaké posolstvo – Československo je štátom Čechov a nie Slovákov, ktorí sú v skutočnosti obeťou českej expanzie a koristníctva. Pre lepšiu vizualizáciu tohto motívu mal poslúžiť obraz falošného českého raja, ktorý ma získavať svoje bohatstvo práve na úkor Slovenska.

Poľským agitátorom sa ponúkala celá paleta otvorených otázok vzájomného vzťahu Čechov a Slovákov krátko po vzniku republiky – ustanovenia Pittsburskej dohody z mája roku 1918, cesta Andreja Hlinku na mierovú konferenciu v Paríži v roku 1919 (s falošným menom, poľským pasom a požiadavkami na autonómiu), príchod českého úradníctva a četníctva na Slovensko i polemiky ohľadom budúceho základného ústavného dokumentu (najmä otázka odluky cirkvi od štátu).

Poľská kampaň z obľubou hrala s tzv. náboženskou kartou. Československá republika bola v tomto duchu vykresľovaná ako krajina, v ktorej vládnu „bezbožní husiti“ či ateisti a „pokrokári“, vysmievajúc sa z katolíckej viery a chystajúci sa skonfiškovať cirkevný majetok, zrušiť cirkevné sviatky a výučbu náboženstva na školách¹⁸⁶ či dokonca povoliť katolíckym kňazom uzatvárať manželské zväzky.¹⁸⁷ Hoci sa tieto chýry o chystaných zmenách nezakladali na žiadnych konkrétnych opatreniach československej vlády a ani sa neopierali o žiadnu prijatú legislatívu, v istom zmysle reflektovali pomerne búrlivú debatu okolo otázky odluky cirkvi od štátu. To, že išlo o pomerne výbušnú tému, obzvlášť na Slovensku, dokumentuje i skutočnosť, že paragraf, v ktorom by bola takáto odluka jasne formulovaná, sa napokon nedostal ani do *Ústavnej listiny Československej republiky* prijatej 29. februára roku 1920.¹⁸⁸ V poľskej kampani boli tézy o údajne nevraživom postoji k náboženskému cíteniu obyvateľstva značne vizualizovaná do veľkého počtu ilustrácií (na letákoch, plagátoch i v tlači), na ktorých českí vojaci strieľajú na mariánsky stĺp, znesväcujú kostoly a zosmiešňujú náboženské procesie.¹⁸⁹ Zavŕšením takéhoto negatívneho obrazu boli pomerne rozšírené kreslené scény, na ktorých českí vojaci chytajú a pojedajú mačky a psy.¹⁹⁰ Frustráciu z takéhoto vedenia poľskej kampane za československú stranu azda najlepšie ilustruje situačná správa adresovaná ružomerskej Ústrednej kancelárii pre plebiscit z 1. apríla 1920, v ktorej sa okrem iného konštatuje: „*Poľská agitácia neberie žiaden ohľad na slušnosť, prípustnosť a legálnosť. (...) Letáky obsahujú najnižšie útoky proti českej národnosti, ktoré sa pričia všetkým pojmom medzinárodnej slušnosti a medzinárodného styku a nezastavuje sa agitácia ani pred hlavou nášho štátu. Väčšina letákov ráta s náboženským*

¹⁸⁶ Príkladom je leták „Odluka cirkvi od štátu“, v ktorom sa okrem iného píše: „*Cintoríny nie budú mať róz cirkevní (ne bude križov). Zrušene bude všetky cirkevne sviatky mimo nedele. Náboženstvo nebude ani povinným, ani nepovinným predmetom vyučovacím na školách.*“ (AR/NO/383, č. 114).

¹⁸⁷ Za jeden z mnohých možno spomenúť leták s titulom *140* (v slovenčine), z ktorého sa čitateľ dozvie „*Tolko, tj. 140 kňazov sa v Čechách oženilo.*“ (AR/NO/383, č. 155).

¹⁸⁸ Pôvodný vládny návrh ústavnej listiny síce počítal s ustanovením odluky cirkvi od štátu, napokon sa od tejto formulácie na prelome rokov 1919 a 1920 upustilo. Téma ale prirodzene zarezonovala a obratne ju využívala poľská kampaň. Pozri KOBER, Jan – KUKLÍK, Jan. *Ústavní listina*. In KOBER, Jan; HOLUBEC, Stanislav (eds.): *Počátky Československé republiky (2)*. Academia: Praha, 2022, s. 343 a 344.

¹⁸⁹ V tomto duchu upúta pozornosť veľkorozmerný plagát „Znewaženie procesy v Lubowli przez Czechów“ zobrazujúci Čechov zosmiešňujúcich náboženskú procesiu v Lubovni. (ANK 32/293/1).

¹⁹⁰ Príkladom je komixový plagát (vydávaný v niekoľkých formátoch), v ktorom poľská propaganda zobrazovala českých vojakov ako bezbožných barbarov. Jedna zo scénok spracováva agitátormi podporovanú fámou či rovno výmysel o pojedaní psov a mačiek českými vojakmi. Zdroj: Národný archív v Krakove (ANK 32/293/1).

*cítením a cirkevníkou výchovou obyvatelstva a pracuje paušálním generalizovaným a lžou, spoliehajúc sa na notoricky známu nekritičnosť obyvatelstva a jeho náboženskú netolerantnosť.*¹⁹¹

Takáto stratégia kampane nemala za cieľ len vulgarizovať či dokonca dehumanizovať protivníka, ale snažila sa problematizovať samotný výber, pred ktorým stálo obyvateľstvo Oravy a Spiša. Keďže Slovensko v nej bolo predstavené len ako kolónia českého expanzionizmu, na váhe získavali na prvý pohľad druhoradé argumenty. Jedným z nich bola napríklad príslušnosť ku katolíckej viere a teda následne ku katolíckemu Poľsku.

Údajný český hospodársky a kultúrny kolonializmus sa však nestal leitmotívom len poľskej plebiscitnej agitácie. Jeho pozoruhodnú životnosť pozoruje Ivan Dérer i v iných politických zápasoch a polemikách.

Ivan Dérer a jeho diagnostika hlavných východísk ľudáckeho programu

Pri analýze poľskej plebiscitnej kampane musí našu pozornosť zaujať jej podobnosť s niektorými východiskami ľudáckeho politického programu, ktoré Ivan Dérer ostro kritizoval. Vo svojich prácach v tejto súvislosti hovorí na jednej strane o stále silne pretrvávajúcom klerikalizme v slovenskej spoločnosti, ktorý sa pri prvých slobodných voľbách na jar roku 1920 ešte naplno neprejavil, ale po opadnutí prvých akútnych či „pôrodných problémoch“ mladej demokracie si čoraz viac nachádzal živnú pôdu.¹⁹² S klerikalizmom bolo spojené ľudácke hnutie za autonómiu, ktoré považoval za rezíduum hungarizmu a svojím spôsobom za prejav separatizmu,¹⁹³ ktorý v prípade politického úspechu výrazne limitoval nielen možnosti slobodného rozvoja slovenskej spoločnosti, ale vôbec aj šance na akýkoľvek samostatný vývoj.

Oba postoje sa podľa Ivana Déreera prejavovali v každodennej politickej praxi „fabrikovaním slovenských krívd“. Vo svojom diele *K diskusii o čechoslovakizme* to ilustruje takto: „Uplatnilo sa tu Goebbelsovo heslo: stokrát opakovaná lož stáva sa pravdou! Tak sa rozširovala a udržovala správa, že českí vojaci rozbili Kristovu sochu, že zbili poctivých veriacich, že zo škôl vyhodili kríž, že českí učitelia pomenovali slovenčinu hatmatilkou alebo inak sa jej posmievali, že nechcú vyučovať podľa slovenských slabikárov, ale používajú české učebnice atď.“¹⁹⁴ Ďalšou fabuláciou, ktorá sa podľa Ivana Déreera začala takmer okamžite po vzniku republiky šíriť, bola téza o pauperizácii a českej kolonizácii Slovenska. Práve vyvracaniu týchto téz Dérer venoval značný priestor.

Podobnosť medzi agitačnými tézami poľskej plebiscitnej kampane a tézami ľudáckeho autonomizmu v podaní Andreja Hlinku sa však nemusí javiť vôbec ako náhodná, práve naopak. To, že pracovníci poľského Hlavného spišsko-oravského plebiscitného výboru podrobne sledovali politický diskurz na Slovensku, svedčí aj niekoľko dokumentov. Za všetky spomeniem správu Józefa Buroňa ešte z 28. apríla 1919 adresovanú práve Janovi

¹⁹¹ SNA, f. MPS, č. 1681.

¹⁹² DÉRER, Ivan. *Slovensko v prevrate a po ňom*. Bratislava: Nákladem Grafického, knihařského a nakladatelského družstva, 1924, s. 36 – 37.

¹⁹³ JAHELKA, Tomáš – JANČIGA, Roman – KRIŠTOF, Pavol. Kapitoly z dejín slovenského politického myslenia. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis a Veda, 2022, s. 247-248.

¹⁹⁴ DÉRER, Ivan. *K diskusii o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 31. Podobné konštatovanie nájdeme aj v Šrobárovom diele *Oslobodené Slovensko*.

Bednarskemu, v tom čase predsedovi Výboru pre Spiš a Oravu v Novom Targu. V ňom tento poľský kňaz referuje o svojej návšteve a rozhovore s Andrejom Hlinkom v Ružomberku, v ktorom sa mal Hlinka vyjadriť takto: „*Sme stratení. Česi nám berú vieru, jazyk, chlieb, živobytie...všetko. Náš krásny jazyk na kazia a nechcú uznať, hovoriac, že je len dialektom českého jazyka, proti čomu nemôžeme povedať ani slova. Slúbili nám slobodu, ale väčšieho absolutizmu nebolo na svete ako u nás...*“ – „*Pýtam sa ho či sa aj teraz majú radi s Čechmi ako predtým.*“ – „*Nič nechceme s nimi mať, preč z Čechmi.*“¹⁹⁵

Na konci svojho referátu Buroň konštatuje, že Hlinku uistil o záujme Poliakov o slovenské záležitosti, na čo ho on požiadal, aby zachoval ich rozhovor v tajnosti. Jan Bednarski následne spracoval podrobný referát (datovaný 30. mája 1919) o živote, politickej činnosti i postojoch Andreja Hlinku a adresoval ho na vyššie miesta.¹⁹⁶

Aj z uvedeného príkladu vyplýva, že poľská strana bola o postojoch predsedu ľudovej strany dobre informovaná a dobre si uvedomovala možnosti, ktoré jej to na poli diplomacie, ale i v agitačnom súboji otváralo. Ivan Déer vo svojom diele *Slovenský vývoj a ľudácka zrada* z roku 1946 interpretuje Hlinkov odvrat od československého stanoviska v roku 1919 ako postoj, ktorý vyslovene škodí záujmom Slovenska. Ešte veľavravnejšie to dokumentuje diskusia ohľadom jeho eventuálneho zapojenia do československej plebiscitnej kampane.

Po voľbách 1920 a Hlinkova (ne)účasť v kampani

Do napätej atmosféry na plebiscitnom území severnej Oravy a Spiša prirodzene zasahovali aj vonkajšie faktory. Jedným z nich bola aj celoštátna kampaň a napokon samotné voľby do Národného zhromaždenia v apríli roku 1920. Výsledky hlasovania preukázali výraznú prevahu sociálnodemokratických strán a dali napokon vzniknúť tzv. červeno-zelenej koalícii premiéra Vlastimila Tusara. Súčasťou novej vlády bol tak za Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku aj Ivan Déer.

Poľská agitácia interpretovala výsledky volieb ako jasný dôkaz o budúcom charaktere nového štátu, ktorý sa mal výrazne odchyliť od nálad a cítenia obyvateľstva na Orave a Spiši. V letáku „*Drahi Bratia Slováci!*“ poľská propaganda vykresľuje Československo ako krajinu, v ktorej bude zúriť „*kultúrny boj*“ a kde „*sociáldemokrati, liberáli, českí pokrokári a agrárci – jedným slovom moderní bolševici začnú panovať...*“ a privoláva už nielen „*poľských goralov*“ ale aj Slovákov do bezpečia katolíckeho Poľska.

V tejto súvislosti si československé orgány dobre uvedomovali dôležitú pozíciu a vplyv slovenského katolíckeho kléru, ľudovej strany a obzvlášť Andreja Hlinku na verejnú mienku v silne katolícky zmýšľajúcich regiónoch. Svedčia o tom úvahy o zapojení Hlinku do agitačnej kampane či rovno o jeho agitačnej ceste na plebiscitné územie.¹⁹⁷ Ilustruje to správa kapitána Ferdinanda Opravila z jeho služobnej cesty pre Ministerstvo pre správu Slovenska zo 17. mája 1920, v ktorej okrem iného konštatuje: „*Hlinka jest v těchto krajích přímo*

¹⁹⁵ AR/291/89-90.

¹⁹⁶ AR/291/99-100.

¹⁹⁷ Agitačnú cestu na plebiscitné územie absolvoval dokonca aj predseda Československej strany lidovej Jan Šrámek na jeseň 1919. Pozri DULOVIČ, Erik: „*Bráňme si svoje!*“ ... (2023, s. 85).

*legendární osobou a jeho objevení bylo by velkým úspěchem pro nás, zvláště kněží polonofilové byli by odzbrojeni, kteří využívají jeho věznění na agitaci proti nám.*¹⁹⁸

Vzhľadom na obvinenia z vlastizrady a Hlinkovu následnú internáciu bola dlhé mesiace táto požiadavka pre väčšinu vládnych politikov nepredstaviteľná a panovali dokonca oprávnené obavy, že by takúto cestu mohol Hlinka zneužiť pre šírenie vlastného politického programu či pre vyrovnávanie si osobných účtov. Svedčí o tom výmena telegrafických správ medzi už spomínaným Antonínom Pudlačom, šéfom plebiscitného referátu na ministerstve v Bratislave, s Rudolfom Matoušom, československým delegátom pre Medzinárodnej plebiscitnej komisii v Tešíne z 18. mája 1920. V závere ich komunikácie sa konštatuje, že prípadné zapojenie Hlinku do kampane môže mať naopak presne opačný než požadovaný efekt, keďže *„je těžko jiným způsobem čeliti progagaci polské, která, jak nám ráčíte poznamenávati, pracuje právě otázkou autonomie.*“¹⁹⁹

Napokon, veľké pochybnosti ohľadom zapojenia ľudovej strany a obzvlášť Andreja Hlinku vo veci „našej agitácie“ vyjadril koncom mája 1920 aj minister Ivan Dérer (ako konštatoval jeho priamy podriadený Antonín Pudlač), obzvlášť po tom, čo si začal klásť neprijateľné podmienky.²⁰⁰ Pudlač píše: *„Hlinka vyslovil se, že jest náklony zúčastniti se s ludovou stranou v agitaci proti Polské jen v tom případě, jestli ludová strana dostane od vlády písemné osvědčení, že Slovensku poskytnuta bude autonomia.*“²⁰¹ V závere sa konštatuje už naozaj príznačne: *„V Ružomberku se všeobecne má za to, že ludová strana je v spojení s Jehličkou dlícim údajne v Zakopanem.*“²⁰²

Definitívnu prietž týmto úvahám dalo napokon arbitrážne rozhodnutie Rady veľvyslancov z 28. júla 1920, výsledkom ktorého bola nová hranica pretínajúca kedysi jednotné regióny Oravy a Spiša. Andrej Hlinka tak možnosť uplatniť svoju autoritu, ktorú nesporne požíval medzi miestnym obyvateľstvom v týchto regiónoch, na agitačnú cestu v záujme ich udržania ako celku v hraniciach Československa (a teda i v hraniciach Slovenska), nevyužil, a do definitívneho arbitrážneho rozhodnutia z 28. júla 1920 sa do kampane nezapojil.²⁰³

Záver

Ivan Dérer ako celoživotný, a v 60. rokoch 20. storočia, keď vrcholili snahy o federalizáciu spoločného štátu Čechov a Slovákov, azda i posledný obhajca nedeliteľnej československej jednoty, nebol druhom politika, ktorý by pre vlastné presvedčenie odmietal vidieť politickú a spoločenskú realitu. Jeho presvedčenie o nutnosti československej jednoty nevyplývalo z odťažitého idealistického stanoviska, ktoré by nebolo ukotvené v sociálnej realite slovenského života. Dobré poznal jeho podmienky, personálnu poddimenzovanosť a obmedzené možnosti po dlhom období odnárodňovania. Uvedomoval si, že československý politický projekt, v ktorom by sa práve slovenský život mohol naplno rozvinúť a zosilniť,

¹⁹⁸ SNA, f. MPS, č. 1643.

¹⁹⁹ SNA, f. MPS, šk. 308, s. 169.

²⁰⁰ SNA, f. MPS, šk. 308, s. 212.

²⁰¹ SNA, f. MPS, šk. 308, s. 231.

²⁰² SNA, f. MPS, šk. 308, s. 231.

²⁰³ Bližšie o pozícii Andreja Hlinku v otázke plebiscitnej kampane pozri DULOVIČ, Erik: *„Bráňme si svoje!“ ...* (2023, s. 79-84).

nebol bez nepriateľov. O Slovensku predsa uvažovali i jeho susedia ako o možnej súčasťi vlastného politicko-štátneho projektu, či ako o území, kam môžu byť namierené ich vlastné územné aspirácie.

Pri hodnotení Dérerovho kritického postoja voči ľudáckemu autonomizmu nám pričasto uniká jeden dôležitý rozmer. Nešlo predsa len o to, či prežije Československá republika, ale i o to, či a ako bez nej prežije Slovensko. Tézy a východiská poľskej plebiscitnej kampane z rokov 1919 a 1920 dávajú tušiť, že jeho podoba v hraniciach, v akých ho poznáme dnes, nebola samozrejmosťou.

Archívne zdroje:

Slovenský národný archív, fond Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska (SNA, f. MPS)

Národný archív v Krakove (ANK)

Tatranské múzeum v Zakopanom (AR)

Gazeta Podhalańska – Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa (<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra>)

Použitá literatúra:

DÉRER, Ivan. K diskusii o čechoslovakizme. Bratislava: Communio Minerva, 2015

DÉRER, Ivan. Slovenský vývoja a ľudácka zrada. Praha: Kvasnička a Hampl, 1946

DÉRER, Ivan. Slovensko v prevrate a po ňom. Bratislava: 1924

DULOVIČ, Erik. „Bráňme si svoje!“ Slovenská politická reprezentácia a československo-poľský spor o Oravu a Spiš v rokoch 1918 – 1920. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2023.

FURMANÍK, Martin. Propagandistický súboj Československa a Poľska o severný Spiš. In: *Almanach XIX. Slováci v Poľsku*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018.

CHALUPECKÝ, Ivan. *Krvavá hranica na Dunajci. O delení územia nerozhodol plebiscit*. Historická revue 4, 1993, č. 4.

JAHELKA, Tomáš – JANČIGA, Roman – KRIŠTOF, Pavol. Kapitoly z dejín slovenského politického myslenia. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis a Veda, 2022

JAKUBEC, Pavol. *Formovanie spišského úseku československo-poľskej hraničnej čiary počas Parížskej mierovej konferencie (1919-1920)*. In. *Slovanský prehľad* (ročník 96, č. 5). Praha: Historický ústav AV ČR, 2010.

JESENSKÝ, Marcel. *The Slovak-Polish Border, 1918-1947*. London: PALGRAVE MACMILLAN, 2014.

KOBER, Jan – KUKLÍK, Jan. *Ústavní listina*. In KOBER, Jan; HOLUBEC, Stanislav (eds.): *Počátky Československé republiky (2)*. Academia: Praha, 2022

MACHAY, Ferdinand; STERCULA, Eugeniusz; MATONÓG, Aleksander. *Co my za jedni*. Rabczyce: 1995.

MACHAY, Ferdynand. *Moja droga do Polski*. Kraków: 1992, s. 36-44.

MATULA, Pavol. *Úloha cirkvi v zápase o národnú identitu obyvateľstva severného Spiša a Oravy v rokoch 1919 – 1939*. In: *Človek a spoločnosť*, 2007.

ROSZKOWSKI, J. M. „*Zapomniane Kresy*“ *Spisz, Orawa, Czadeckie w świadomości i działaniach Polaków (1895 - 1925)*. Powiatowe Centrum Kultury w Nowym Targu: Nowy Targ 2018.

Národná kultúra v myslení Ivana Déreera a Svätopluka Štúra

Pavol Krištof

Vznik Československa a zmena politických pomerov v strednej Európe po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie, spolu s nárastom nacionalizmu a fašizmu, viedli autorov ako Ivan Dérer a Svätopluk Štúr k zdôrazňovaniu významu spoločného štátu a československej jednoty v reflexii národnej identity. Tento prístup sa líšil od koncepcií národnotvorného hnutia, ktoré vznikali v období, keď Slovákom chýbala kultúrna a politická inštitucionalizácia. V prvej polovici 20. storočia Ivan Dérer a Svätopluk Štúr vo svojich politicko-filozofických úvahách prehodnotili ciele národného programu z hľadiska demokratickej a humanitnej orientácie, čo sa prejavilo aj v ich interpretácii myslenia Ľudovíta Štúra. Jedným z dôvodov bola skutočnosť, že obrodenecká orientácia národnej kultúry na význam reči a literatúry už nebola v súlade s spoločenským a politickým vývojom v Československu. Tento posun viedol k ich kritickému prehodnoteniu otázok slovenskej etno-kultúrnej identity vo vzťahu k Čechom a spoločnej štátnosti. Ich kategorické odmietnutie ľudáckej koncepcie slovenského národa bolo zároveň zápasom o zmysel národného obrodzenia.

Koncepcia Ivana Déreera

Ivan Dérer (1884 – 1973) patrí k najvýznamnejším slovenským politikom 20. storočia, ktorý ako minister pre správu Slovenska, školstva a spravodlivosti formuloval demokratické a občianske postoje k otázkam politického a spoločenského vývoja v Československu. Bol aktívnym účastníkom odboja počas prvej aj druhej svetovej vojny. Dérer bol ovplyvnený filozofiou Tomáša Garriguea Masaryka.²⁰⁴ Jeho vplyv je zreteľný aj vo formulovaní jeho občianskych postojov, ktoré mali vplyv na diskurz o otázkach slovenskej národnej kultúry a identity. Z toho hľadiska ho možno považovať za originálneho mysliteľa, ktorý prispel k formovaniu slovenského politického myslenia.

V Dérerovej koncepcii je viditeľný dôraz na politické aspekty v interpretácii kultúrnej identity. Kultúrny rozvoj preto vnímal v kontexte spoločenských a politických súvislostí. Jeho myslenie reflektovalo politické zmeny spojené so vznikom a etablovaním Československa. Preto vo svojich úvahách prepojil otázky národnej kultúry a identity s procesom etablovania štátu a štátotvornosťou. Štátotvornosť a prítomnosť etatickej koncepcie považoval za rozhodujúcu kompetenciu členov národa, ktorá umožňuje proces národnej emancipácie. Hoci nadväzoval na Kollárovu myšlienku československej kultúrnej jednoty, jeho kultúrny nacionalizmus považoval za politicky nedostatočný a z hľadiska dosiahnutia národného sebaurčenia neúplný. Koncepcia národa, ak má byť úplná, vyžaduje štátotvornú schopnosť jeho členov.

²⁰⁴ Porovnaj JAHNELKA, Tomáš: Vplyv T. G. Masaryka na slovenský obrodňujúci proces a Ivan Dérer ako masarykovec. In: JANČIGA, Roman – JAHNELKA, Tomáš (eds.): *Ivan Dérer: K diskusi o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 2015, s. 118.

Dérier chápe vznik Československa ako završenie národno-emancipačného procesu Slovákov. Takúto historickú perspektívu preto považuje za kľúčovú pre hodnotenie ďalších otázok, ktoré sa týkajú slovenskej národnej samostatnosti, inštitucionalizácie, kultúrneho a vzdelanostného rozvoja. Hoci oceňuje význam kultúrnej tradície, ktorá bola dôležitým faktorom pri etablovaní národných štátov napríklad Talianov a Nemcov v 19. storočí, nazerá na ňu z perspektívy národného zjednotenia, ktoré vedie k štátnosti. Československo považuje za garanta kultúrneho rozvoja a národnej slobody Slovákov. Jeho koncepcia teda zdôrazňuje, že národná kultúra a politika sú neoddeliteľné. Národ, ktorý sa sústreďuje iba na rozvoj svojej kultúry, ale nezakladá a nerozvíja politické inštitúcie, nie je úplne rozvinutý alebo jeho vývoj nie je úplne završený. Inými slovami, kultúrny rozvoj sám o sebe nestačí na úplnú emancipáciu a sebestačnosť národa; je potrebné aj politické usporiadanie a jeho inštitucionalizácia. Dalo by sa dokonca povedať, že Dérier vznik Československej republiky považuje za kľúčový moment, ktorý ovplyvňuje hodnotu národnej identity a jednoty. Etno-kultúrna tradícia, ktorá zohrala významnú úlohu pri vzniku národných štátov v Európe, má mať aj pre Slovákov význam z hľadiska uskutočnenia životaschopnej štátnosti. Z toho dôvodu je budovanie spoločného štátu Čechov a Slovákov pre Dériera zárukou pre ďalší kultúrny rozvoj a národnú slobodu.

Idea československej jednoty

Dérier však neobhajuje len spoločnú štátnosť, ale aj československú národnú jednotu. Hoci argumentuje v prospech kultúrnej rôznorodosti, odmieta životaschopnosť dualizmu v Československej republike. V danom kontexte považuje zachovanie slovenského spisovného jazyka a literatúry, pretože neprotirečí československej národnej jednote. Súčasne poukazuje na skutočnosť, že Slováci nikdy nezažili taký kultúrny a vzdelanostný rozvoj ako v spoločnom štáte Čechov a Slovákov. Pritom píše o rizikách dualizmu, ktoré by z takého národno-štátneho usporiadania vyplývali najmä pre Slovensko.

Dérier vo svojej koncepcii národnej kultúry vychádza z historickej perspektívy, v ktorej považuje československú jednotu za tradičnú. Jeho chápanie národa sa však odlišuje od obrodeneckého v otázkach životaschopnosti a samostatnosti. Ján Kollár žiadal kultúrnu spoluprácu národných elít ako prostriedok na vytvorenie veľkého, ale kultúrne, nie politicky definovaného národa. Na jeho kultúrnu koncepciu neskôr nadviazal Ľudovít Štúr, ktorý formuloval slovenskú národnú individualitu a kodifikoval slovenský spisovný jazyk a kultúru. Táto národná kultúra bola orientovaná na praktické spoločenské etablovanie národného života a rozvoj národného povedomia nižších spoločenských vrstiev. Politicky však definoval svoju koncepciu až v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* (1852/1867), kde upiera svoje nádeje k hegemonistickému Rusku a k absolutizmu.

Dérier konštatuje, že Slováci až do vytvorenia spoločného štátu nemali žiadny národotvorný program orientovaný na vlastný štát. Tým nastoľuje myšlienku, že zrelé národné sebavedomie vyžaduje formulovanie programu štátnej samostatnosti. Zároveň vyvracia aj v súčasnosti vplyvný historický mýtus o tisícročnej túžbe Slovákov po vlastnom štáte. Pritom formuluje originálnu myšlienku, že predstavitelia slovenského obrodzenia boli v podstate uhorskí vlastenci, pretože sa nikdy neusilovali o riešenie slovenskej otázky štátno-právnymi prostriedkami. Takto interpretuje aj postoje Ľudovíta Štúra, Jozefa Miloslava

Hurbana a Michala Miloslava Hodžu, ktorí nemali za cieľ budovanie vlastného štátu. Dérer tvrdí, že títo národní buditelia považovali seba v podstate za lepších uhorských patriotov ako Maďarov, ktorí chceli Slovákov násilne maďarizovať. V týchto Maďaroch videli nielen nepriateľov Slovákov, ale aj uhorského štátu, ktorý mal podľa nich perspektívu len vtedy, ak by bol z etno-kultúrneho hľadiska pluralistický. Dérer paradoxne interpretuje revolučné udalosti v rokoch 1848/1849 ako povstanie vedené uhorskými patriotmi so slovenským národným povedomím. Ich cieľom nebolo politické riešenie národnej otázky, ale etablovanie spravodlivejšieho uhorského zriadenia. Inými slovami, ich snaha bola zameraná na reformu a zlepšenie podmienok v Uhorsku, nie na politickú nezávislosť Slovákov. Na základe toho Dérer zdôrazňuje, že národnotvorná koncepcia orientovaná na kultúrne ciele sama o sebe nestačí na vytvorenie národa, keď uvádza: „*Spoločnosť, spoludržaná spoločnou rečou, spoločnou literatúrou, spoločnými tradíciami, zvykmi, krojmi, atď., nemôže byť považovaná za zvláštny národ, nemá-li súčasne snahu, aby uplatnila svoju samobytnosť tiež v samostatnom štáte.*“²⁰⁵

Dérer netvrdí, že by neexistovali v histórii príklady slovenských osobností s národným povedomím. Dokazuje však, že požiadavky formulované v národnom obrodení mali za cieľ len zlepšenie jazykových a kultúrnych podmienok v rámci existujúceho uhorského politického rámca. Slovenskí predstavitelia nemali vyššie národno-emancipačné aspirácie počas celej histórie Uhorska a nikdy neprejavili vôľu vytvoriť vlastný národný štát. Dérer dokonca konštatuje, že v 16. a 17. storočí neexistovali žiadne známky slovenského nacionalizmu ani snahy o politickú a štátnu osobitosť Slovákov: „*Niet žiadnych, ani najmenších známk osobitého slovenského nacionalizmu, slovenského smýšľania a tým menej snaženia po uplatnení slovenskej politickej a štátnej osobitosti z tejto doby, hoc ináče by tu bývaly dobré podmienky k tomu, zvlášť vtedy, keď za 150ročného tureckého obsadenia maďarských čiasok Uhier, v 16. a 17. stoločí, Slováci mali možnosť úplne voľne sa vyvinovať bez rušenia so strany Maďarov.*“²⁰⁶ Podobne ani v období náboženskej reformácie, ktorú Dérer považoval za obdobie národnej a štátnej renesancie, nebolo možné hovoriť o národnom vzopätí Slovákov. Ani v slovenskej literatúre sa podľa Déreera nenachádzajú myšlienky, ktoré by mohli byť považované za snahy smerujúce k etablovaní národného štátu. Išlo skôr o motívy spojené s historickým obdobím Veľkej Moravy, pričom aj veľkomoravská tradícia predstavuje príklad moravsko-slovenskej jednoty. Dérer tieto skutočnosti interpretuje tak, že Slováci nevnímali sami seba v zmysle osobitej národnej individuality, ale ako súčasť väčšej kultúry alebo väčšieho politického celku.

Dérerova interpretácia národného obrodenia

Ivan Dérer sa v mnohých otázkach prikláňa ku koncepcii národnej kultúry, ako ju formuloval Ján Kollár v polemike so štúrovcami. Možno povedať, že hoci Kollár uvažoval o slovanstve ako o národe, v kritike koncepcie slovenskej kultúrnej individuality kládol dôraz na československú jazykovú a literárnu jednotu. Jeho vízia bola obmedzená na spoluprácu národných elít na sféru kultúry. I keď Kollárova koncepcia nebola politickým a štátnym

²⁰⁵ DÉRER, Ivan: *Československá otázka*. Praha: Orbis, 1935, s. 51.

²⁰⁶ DÉRER, Ivan: *Československá otázka*, s. 55.

programom, jeho zámerom bol rozvoj národnej kultúry, ktorá mala viesť k rozvoju duchovného života a národnej nezávislosti. Aj v iných otázkach možno vidieť vplyv Kollárovej koncepcie na myslenie Déreera. Kollár podobne zdôrazňoval zodpovednosť veľkých národov a ich elít, ktorá sa mala premietnuť do ich duchovnej orientácie. Pritom národný rozvoj nepovažoval za hlavný ideál. Myšlienka slovanskej vzájomnosti však bola sprevádzaná dôrazom na veľkosť a jednotu národa proti separatistickým tendenciám.²⁰⁷ Na tieto princípy v pri kritike slovenského separatizmu kládol dôraz aj Ivan Déerer. Podľa Kollára historickotvornú misiu, ako uskutočnenia ideálu ľudskosti, však mohli uskutočniť len dostatočne veľké národy, ktoré prekonali svoje partikulárne obmedzenia. Na základe toho sa mali menšie národné kultúry integrovať do väčších.

Aj Kollár podobne ako Déerer argumentoval v prospech ústupkov menších kultúr. Preto formuloval potrebu znižovania počtu literatúr a nárečí v prospech spoločnej slovanskej národnej kultúry.²⁰⁸ To je tiež dôvod prečo, podobne ako neskôr Ivan Déerer, odmietol koncepciu slovanskej národnej individuality a formuloval kritiku malonárodnej Štúrovej koncepcie. Možno povedať, že československá národná a kultúrna jednota Kollárovi nahrádzala chýbajúcu kultúrnu inštitucionalizáciu Slovenska.²⁰⁹ Kollárova predstava novej historickej epochy v istom zmysle kompenzovala nedostatočný kultúrny rozvoj Slovenska. Masaryk dokonca poznamenal, že pre Kollára bola československá kmeňová jednota prostriedkom proti národnej malosti.²¹⁰ Podobne Várossová uviedla, že jedným z aspektov idey vzájomnosti bola extrapolácia záujmov slovenského hnutia na celé Slovanstvo.²¹¹

Déererov náhľad na národ sa líši od Kollároho a Štúrovho v otázke národnej emancipácie, kde kladie dôraz na význam štátu, ktorý dotvára národ a uskutočňuje jeho slobodu. Z tejto perspektívy pre Déerera vznik Československa preukazuje štátotvornú spôsobilosť československého národa a inštitucionalizuje národnú kultúru. Vo výbere textov pod názvom *Naše problémy* (1938) analyzuje národnú kultúru a politické vzťahy v kontexte vzniku spoločnej republiky. Rozvoj slovanskej národnej otázky podľa neho nemožno oddeliť od československého kontextu. V tejto súvislosti doslova píše: „Slovensko pričlenené k Československej republike, není zvláštnym problémem ani politickým, ani kulturním.“²¹² Preto bol podľa jeho názoru kultúrny rozvoj Slovenska úzko prepojený so štátno-právnymi otázkami, ktoré sa etablovali v dôsledku vzniku nového štátu. Déerer podobne uvádza: „Kulturní vývoj Slovenska už dávno před politickým našim sjednotením a cez dlhé stáročia sa pohyboval vždy smerom k jednote československej.“²¹³ Podľa jeho názoru ide o neoddeliteľnosť kultúrnych a štátotvorných princípov pri riešení slovanskej emancipácie.

²⁰⁷ Porovnaj ŠTEFÁNEK, Anton: *Kollárov nacionalizmus* (Homoetnologická štúdia). Praha: Slovanský ústav 1937, s. 17.

²⁰⁸ Elena Várossová v danom kontexte uviedla, že Kollárovo chápanie vzťahu medzi kultúrnou jednotou a rôznorodosťou bolo ambivalentné. Porovnaj VÁROSSOVÁ, Elena: *Slovenské obrodenecké myslenie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963, s. 130.

²⁰⁹ Porovnaj KOLLÁR, Ján: *O literárnej vzájomnosti*. ed. K. Rosenbaum. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954, s. 121-122.

²¹⁰ Porovnaj MASARYK, T. G.: *Česká otázka. O naši nynější krizi. Jan Hus*. Praha: Státní nakladatelství 1924, s. 8.

²¹¹ Porovnaj VÁROSSOVÁ, Elena: Kultúrny nacionalizmus Jána Kollára. In: *Filozofia*, roč. 50, 1995, č. 12, s. 660.

²¹² DÉRER, Ivan: *Naše problémy*. Praha: Orbis, 1938, s. 267.

²¹³ DÉRER, Ivan: *Naše problémy*, s. 268.

Dérer zdôrazňuje vzájomnú spätosť budovania štátnosti a národnej slobody. Podľa neho je nevyhnutné, aby kultúrny rozvoj Slovákov prebiehal v zhode s československou jednotou. Len tak môžu byť skutočne naplnené národno-emancipačné snahy a vytvorený pevný základ pre budúcnosť Slovenska. Dérer posudzuje jednotlivé slovenské národotvorné koncepcie z československej perspektívy a tvrdí, že už dávno pred zjednotením všetky smerovali k československej jednote. Považuje to za vyvrcholenie národnej emancipácie, ktorá od počiatku smerovala k spoločnej štátnosti. Súčasne zavrhuje často opakovanú tézu, podľa ktorej vznik spoločného štátu Čechov a Slovákov nebol výsledkom cieľavedomého úsilia, ale náhodným výsledkom historických okolností.

Kritika národného separatizmu

Ivan Dérer, podobne ako Svätopluk Štúr, odmieta ideovú kontinuitu slovenského obrodzenia a autonomizmu. Tento slovenský etno-kultúrny separatizmus chápe ako politický prúd, ktorý je v rozpore s ideami národného obrodzenia. Navyše jeho ciele, ktoré chápe ako „*protičeskú slovenskú slobodu*“, sú v rozpore so záujmami Slovákov: „*Plný suverénny, separovaný neodvislý národ slovenský je záhubou slovenského života. Len v československej jednote je možnosť a záruka trvalého národného žitia slovenského.*“²¹⁴ Preto aj koncepciu Ľudovíta Štúra interpretuje v danej perspektíve: „*Štúr síce osamostatnil Slovákov literárne, vytvoril zvláštny spisovný jazyk slovenský, ale nikdy nemienil a nechcel roztrhnúť národnú jednotu československú. Štúr bol Čechoslovák.*“²¹⁵ Ľudovít Štúr podľa jeho interpretácie neopustil myšlienku jednoty ani po kodifikácii spisovnej slovenčiny. Maďarizácia paradoxne pomohla formovať slovenský národný program, tým že Slovákov viedla k posilneniu ich národnej identity. Dérer v tejto súvislosti tvrdí, že slovenská otázka nebola celkom oddelená od českej, ale len zameraná na zachovanie reči a rovnoprávnosti vo vzťahu k Maďarom. Jeho argumenty vyznievajú ako účelové, pretože Dérer neberie na zreteľ Štúrovu kritiku takzvaného „*prilepenectva*“ Slovákov k českému národu, ktoré považuje za kompenzáciu chýbajúcej duchovnej aktivity a prejav nedostatočnej viery vo vlastné sily, na základe ktorého vyzdvihoval význam národnej individuality.²¹⁶ Podobne neberie do úvahy ani „*zvratovosť*“ Štúrovho myslenia, keď argumentuje postojmi z obdobia revolučných rokov vo vzťahu k českému národu.²¹⁷

Koncepcia Svätopluka Štúra

Svätopluk Štúr (1901 – 1981) patrí k najvýznamnejším slovenským filozofom 20. storočia. Svojim dielom, predovšetkým vojnovou trilógiou, zaujal kritické, demokratické a občiansky angažované stanovisko k otázkam politického a spoločenského vývoja poznačeného dvomi totalitnými ideológiami. Svätopluk Štúr zastával názor, že idey sú hybnou silou života.²¹⁸

²¹⁴ DÉRER, Ivan: *Československá otázka*, s. 95.

²¹⁵ DÉRER, Ivan: *Naše problémy*, s. 168.

²¹⁶ Porovnaj ŠTÚR, Ľudovít: *Reči a state*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953, s. 334.

²¹⁷ Tibor Pichler termínom „*zvratovosť*“ označuje náhle obraty v Štúrovom myslení podnietené zmenami politických pomerov. PICHLER, Tibor: *Národovci a občania: O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava: VEDA – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998, s. 33.

²¹⁸ Porovnaj PICHLER, Tibor: Svätopluk Štúr a politika ideí. In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, s. 601.

Tento humanistický filozof bol rovnako ako Ivan Dérer ovplyvnený myslením Tomáša Garriguea Masaryka. Preto podobne videl zmysel života v intelektuálnej, občianskej a mravnej angažovanosti. Vo svojej filozofickej koncepcii kládol dôraz na univerzalizmus, ktorý staval nad partikulárny a násilný nacionalizmus, ohrozujúci poriadok založený na ľudskosti.²¹⁹ Úlohu filozofie videl v starostlivosti o poznanie, ktorého cieľom je hodnota humanity.²²⁰ Jeho filozofia sa zameriavala na identifikáciu príčin civilizačného úpadku a ohrozenia všeľudských princípov. Podľa Tibora Pichlera sa Masarykov vplyv na Svätopluka Štúra prejavuje práve v spoločenskej úlohe inteligencie.²²¹ Filozof mal podľa Svätopluka Štúra za úlohu odvrátiť mravný a intelektuálny krach, ktorý spájal s rozvojom chybných koncepcií a ideológií. Podobne od národnej inteligencie očakával vytvorenie celkovej životnej štruktúry.²²² Na základe toho podľa Pichlera pripisoval filozofom a intelektuálom spoluzodpovednosť za spoločenský vývoj.²²³

V tomto kontexte možno konštatovať, že jeho koncepcia národa a kritika nacionalizmu odráža princípy poriadku, ktoré nemožno uzavrieť do obmedzených národných hraníc. Aj v tomto prípade možno hovoriť o paralelách s Dérerovým myslením. Jeho kritika ľudáctva vychádza z reflexie separatistických a partikulárnych koncepcií národa, ktoré spomínaný poriadok ohrozovali. Svätopluk Štúr bol presvedčený, že všetky konflikty a historické slepé uličky sú dôsledkom vulgarizácie ideí a ich dezinterpretácie. Jeho politicko-filozoficky zamerané monografie, ako napríklad *Marxisticko-leninská vôľa k moci* (1991), *Nemecká vôľa k moci* (1967) a *Zmysel slovenského obrodzenia* (1948), možno chápať ako kritickú polemiku s týmito ideologickými koncepciami.

Medzi javy, ktoré spomenutý poriadok ohrozujú zaradil predovšetkým politiku násilia a inštitucionalizovanej neľudskosti. To je dôvod, prečo vo vojnovnej trilógii, zvlášť v diele *Nemecká vôľa k moci*, analyzuje idey, ktoré viedli k národnému socializmu, ktorý vyústil do druhej svetovej vojny. Svätopluk Štúr varoval pred tým, aké dôsledky má vulgarizácia duchovnej, respektíve intelektuálnej činnosti a prečo je potrebné v budúcnosti jej predísť, keď uvádza: „*Hrozné memento, ktorým je tento svetový požiar pre celú novovekú európsku kultúru, ponecháva nám len jednu cestu: proti úpadku uvedomele bojovať za mravné povznesenie celého ľudstva – ináč stihne nás úpadok ešte hlbší; dnešnú priepastnú krízu svetového ľudstva nemožno ináč prekonať*“.²²⁴ Vulgárnosť a zjednodušovanie myslenia transformujú jeho význam na nástroj slúžiaci mocenským ambíciám. Svätopluk Štúr chápal filozofiu nielen ako záležitosť zodpovednosti a intelektuálnej poctivosti mysliteľov, ale aj ako špecifickú formu občianskej angažovanosti v oblasti publicistiky, čo sám praktizoval po vojne. Na základe toho možno konštatovať, že jeho filozofia bola adresovaná národnej inteligencii, ktorá nesie zodpovednosť za humanitný životný poriadok.

²¹⁹ Porovnaj HAMADA, Milan: *Kritické komentáre I*. Levice: KK Bagala, 2012, s. 156.

²²⁰ Porovnaj KOPČOK, Andrej: *Z filozofie života*. (K povojnovej publicistike Svätopluka Štúra). In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, s. 621.

²²¹ PICHLER, Tibor: Humanitné a realistické myslenie T. G. Masaryka a S. Štúra ako masarykovec. In: *Filozofia*, roč. 45, 1990, č. 5, s. 527.

²²² ŠTÚR, Svätopluk: *Rozprava o živote*. Bratislava: Filozofická fakulta Slovenskej univerzity, 1946, s. 47.

²²³ Porovnaj PICHLER, Tibor: Miesto a význam slovenského národného obrodzenia vo filozofickej tvorbe Svätopluka Štúra. In: *Filozofia*, roč. 41, 1986, č. 5, s. 576.

²²⁴ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1948, s. 161.

Národné obrodzenie v koncepcii Svätopluka Štúra

V diele *Zmysel slovenského obrodzenia* (1948) Svätopluk Štúr formuloval koncepciu národnej kultúry a dejín s európskou orientáciou.²²⁵ Jeho cieľom bolo preukázať myšlienku, ktorá nie je samozrejmom ani v súčasnosti, že slovenské obrodzenie bolo vedené humanizmom a neobsahovalo žiadne prvky, ktoré by viedli k iracionálnej ideológii alebo násilnému národnému egoizmu a fašizmu.²²⁶ Preto obrodzenie nemalo antimoderný ani antisekulárny charakter, na rozdiel od ideológie ľudáctva. Bol kritický k partikularizmu iracionálneho nacionalizmu, pretože ten popiera univerzálnu ideu humanity.²²⁷

Práve slovenské obrodzenie vychádzalo z hodnôt zameraných na ideu ľudskosti. Ján Kollár formuloval myšlienku, že národ má pracovať v prospech celého ľudstva. Svätopluk Štúr, inšpirovaný Masarykovou filozofiou, prijal jeho interpretáciu národného obrodzenia, kde národné vedomie malo postupovať od humanity k slovanstvu a nakoniec k češstvu.²²⁸ Na rozdiel od Déreera, Štúr nepovažoval československú národnú jednotu za samozrejmu, keďže tvrdil, že české a slovenské obrodzenie vychádzalo z rovnakých ideových základov a preto musí mať aj rovnaké ciele. Týmto zaradil slovenské obrodzenie do európskeho duchovného života.

Podobne ako Dérer, Svätopluk Štúr odmietal myšlienku, že národotvorné koncepcie Jána Kollára a Ľudovíta Štúra sú navzájom rozporné. Tvrdil, že medzi týmito osobnosťami národotvorného hnutia existovala zhoda v kľúčových princípoch. Štúr tým zároveň bagatelizoval často antagonistické spory Kollára a Štúrovcov o etno-kultúrnu identitu a koncepciu kultúry, keď tvrdil, že rozdiely sa týkali nanajvýš lingvistických otázok. Okrem toho považoval rozdiely medzi Kollárom a Štúrom za otázku dôrazu. Aj v tejto veci možno konštatovať istú podobnosť s Dérerovým myslením. Prístupy Kollára a Štúra sa mali líšiť v hľadaní vnútornej rovnováhy medzi všeobecným teda jednotou a zvláštnym, ako aj vo vzťahu medzi časťami (národnými, respektíve kmeňovými individualitami) a celkom Slovanstva. Svätopluk Štúr chápal uplatňovanie tohto princípu ako pozitívum, ktoré umožnilo formovať umiernenú pozíciu slovenskej národnej kultúry.²²⁹ Odmietal však nacionalizmus, ktorý vedie k separatizmu a partikularizmu, ktorý považoval za „izolačný pokus, vyradiť Slovensko zo súvislostí súčasných kladných prúdov ideových a postaviť ho do reakčnej pozície, skončil sa a musel sa skončiť intelektuálnou a mravnou prehrou.“²³⁰ Takýto nacionalizmus má za následok oslabenie celku a tiež vedie slovenský národ do slepej uličky.

Keď ľudáci interpretovali svoju koncepciu ako ideovú kontinuitu a zavŕšenie národnej emancipácie, podľa Svätopluka Štúra tým dezinterpretovali význam slovenského obrodzenia, najmä dielo Ľudovíta Štúra. Svätopluk Štúr obhajoval spojenie slovenského obrodzenia s európskym myslením a odmietal jeho spojitosť s partikulárnym nacionalizmom ľudáctva,

²²⁵ Porovnaj PICHLER, Tibor: Svätopluk Štúr a politika ideí, s. 601.

²²⁶ Porovnaj BAKOŠ, Vladimír – PICHLER, Tibor: Hľadanie myšlienkového a životnej syntézy v tvorbe Svätopluka Štúra. In: *Filozofia*, roč. 36, 1981, č. 6, s. 689.

²²⁷ Moderný iracionalizmus Svätopluka Štúra stotožňuje s dvomi prúdmi: intuicionizmom Bergsonovej filozofie, novou metafyzikou, mysticizmom a materialisticky poňatým biologizmom, ktorý je ústredným ideovým prúdom nemeckej filozofie života. Porovnaj ŠTÚR, Svätopluk: *Rozprava o živote*, s. 10.

²²⁸ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 78.

²²⁹ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 162.

²³⁰ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 162.

ktoré vnímalo slovenský štát ako vyvrcholenie národného zápasu Slovákov. Toto falošné chápanie národa si podľa neho robilo neprimerané nároky na výlučnosť, ktorú spájalo s nemravným násilím.

Štúr videl takýto nacionalizmus založený na výlučnosti vo filozofii Johanna Gottlieba Fichteho. Upozornil, že Fichte „*Nemcov ustavične staval do absolútneho protikladu k všetkým ostatným národom a dospel tak k nadradenosti a fanatickej výlučnosti všetkého nemeckého.*“²³¹ Tento falošný výklad vychádzal z nemeckého zvrátenia hodnôt. Okrem toho Štúr považoval za ideové zdroje národného socializmu aj naturalizmus, najmä filozofiu Friedricha Nietzscheho.²³² Štúr odmietal obmedzujúcu koncepciu nacionalizmu, ktorá kladie príliš veľký dôraz na etnickú výlučnosť. Kritizoval nacionalizmus zameraný výlučne na konkrétnu etnickú skupinu, ignorujúc širšie a univerzálnejšie princípy kultúry, čo považoval za odklon od európskeho vývoja. Naopak, argumentoval, že národná kultúra by mala byť prepojená s celkovou spoločenskou, duchovnou a politickou klímou Európy. Život vytvorený národným socializmom považoval za menejcenný, obmedzený a zvrátený, pretože bol zredukovaný prevažne na jednu zložku, čím predstavoval priepastnú antitézou európskej kultúry.²³³

Pramene slovenského obrodzenia videl Svätopluk Štúr v osvietenstve a ideovom teoretickom romantizme, ktorý striktné odlišoval od podľa neho scestného umeleckého a literárneho romantizmu.²³⁴ Rozhodujúcu úlohu pre slovenské obrodzenie mal podľa Štúra filozof humanity Johann Gottfried Herder, ktorý spájal rozličné princípy do harmonickej jednoty. Ján Kollár a Ľudovít Štúr hľadali podľa Svätopluka Štúra vnútornú rovnováhu vzťahu univerzálnych princíпов a rozmanitosti kultúrnych špecifik častí celku. Svätopluk Štúr tvrdil, že obaja sa vzájomne dopĺňali a tak formovali obraz národa a kultúry. Pritom zdôrazňoval význam spojenia s českou kultúrou, ktorú chápal ako korektív pre Slovensko nielen z historického hľadiska, ale aj budúcnosti. Česká prítomnosť posilnila národné povedomie, spôsobom, ktorý by Slováci vlastnými silami nedosiahli ani za podstatne dlhšie obdobie. Preto duchovná jednota s Čechmi bola pre Svätopluka Štúra kľúčovou. Svätopluk Štúr podobne ako Ivan Dérer chápal spojenie s Čechmi ako záruku plného národného rozvoja, ktorého predpokladom sú však väzby štátne, slovanské, európske a všeľudské.

Svätopluk Štúr striktné odmietol myšlienku, že by koncepcia Ľudovíta Štúra mala viesť ku kultúrnemu separatizmu: „*Štúr podnietil síce rozľuku jazykovú, ale duchovnú jednotu zdôrazňoval a posilňoval.*“²³⁵ V tomto prípade kládol dôraz na Štúrov univerzalizmus a humanitné chápanie národa, ktoré sa malo v podstatných rysoch zhodovať s myslením Jána Kollára. Svätopluk Štúr zdôrazňuje, že nad národné vzťahy nie sú najvyššími hodnotami: „*Nad týmito väzbami národnými a slovanskými klenú sa však najvyššie väzby európske a všeľudské.*“²³⁶ Aj v tomto prípade jeho interpretácia vychádzala z odlišenia humanitnej idey

²³¹ ŠTÚR, Svätopluk: *Nemecká vôľa k moci: myšlienkové základy*. Bratislava: Obzor 1967, s. 16.

²³² Bakoš a Pichler uvádzajú, že u Nietzscheho nasledovníkov, akým bol Alexander Tille, sa vôľa k moci kolektivizuje. Jej nacionalizácia je rozhodujúcim krokom k reakčnej ideológii národa a rasy a jej pseudovedeckej prezentácii v Chamberlainových a Rosenbergových prácach. Porovnaj BAKOŠ, Vladimír – PICHLER, Tibor: Hľadanie myšlienkového a životnej syntézy v tvorbe Svätopluka Štúra, s. 688.

²³³ Porovnaj KOPČOK, Andrej: Z filozofie života. (K povojnovej publicistike Svätopluka Štúra), s. 623.

²³⁴ Porovnaj BALÁŽOVÁ, Jana: Zmysel národného obrodzenia: Svätopluk Štúr k problému nacionalizmu v slovenskom filozofickom myslení. In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, s. 647.

²³⁵ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 163.

²³⁶ ŠTÚR, Svätopluk: *Rozprava o živote*, s. 164.

slovenského obrodzenia od nemeckého iracionalizmu, z ktorého vychádzala ideológia národného socializmu a ku ktorej sa hlásili ideológovia slovenského štátu.²³⁷ Tento jednostranný iracionalizmus považoval za neprijateľný pre moderného európskeho človeka. Naopak, za základ slovenského obrodzenia, ktoré vychádzalo z osvietenstva, považoval pochopenie a vyzdvihnutie rozumu pre rozvoj v jeho celostnosti.

Podľa Svätopluka Štúra reakčný prvok v národnom živote od konca 19. storočia smeroval k uzatváraniu národa do tesných hraníc, čo viedlo Slovensko do národnej a morálnej záhuby. V skutočnosti bolo popreté obrodzenie tým, že sa negovali širšie väzby československé, slovanské a európske. Svätopluk Štúr nacionalizmus považoval za prejav národného egoizmu. Zároveň bol kritikom slovenského katolicizmu, ktorý mal viesť k prevráteniu náboženskej otázky na pravý opak náboženského citu. Ľudáctvo tak hodnotil ako pokus o izoláciu od európskych a českých kultúrnych väzieb. Uvedené odtrhnutie Slovenska od kultúrnych súvislostí nutne vyústilo do intelektuálnej a morálnej prehry falošne tradicionalistických smerov vychádzajúcich z vyprázdnených pojmov národa, vlastenectva a aj náboženstva. Pritom poukazoval na dvojtvárnosť katolíckeho klerikalizmu nakloneného nacizmu konštatujúc: „*Avšak čo máme my dnes povedať, keď sa nám od povolaných predstaviteľov a duchovných pastierov slovami a skutkami ustavične hlása hlboké vnútorné spriaznenie katolicizmu s nacizmom? Keď vidíme veľkú pružnosť i na najvyššom mieste, ktoré v iných malicherných prípadoch vie byť jednoznačné a húževnato autoritatívne. Áno, ak je v každom nacionalizme ešte vždy kus egoizmu, katolicizmus na Slovensku premenil náboženskú otázku svojim celkovým vypätím mocenských chýtok v pravý opak náboženského citu, čo by nevidel a necítil len človek mravne celkom zvrátený.*“²³⁸ Katolicizmus na Slovensku tým premenil náboženskú otázku na nástroj mocenských ambícií, čím sa odklonil od svojej podstaty a dospel k morálnej zvrátenosti.

Obhajoba myslenia Ľudovíta Štúra

Svätopluk Štúr idealizoval myslenie Ľudovíta Štúra už v snahe nájsť zhodu s koncepciou Jána Kollára. Pritom program romantického nacionalizmu zameraný na posilňovanie národných špecifik bol v protiklade ku Kollárovmu náhľadu na kultúru orientovanú na univerzálne všeľudské ciele. K idealizácii myslenia Ľudovíta Štúra možno priradiť aj interpretáciu jeho diela *Slovanstvo a svet budúcnosti* (1852/1867), v ktorom prognózoval budúcnosť Slovanov pod politickou egidou cárskeho Ruska a pravoslávia. Svätopluk Štúr odmietol kritiku uvedeného diela ako nedemokratického a reakčného, keď obhajoval jeho holistické chápanie spoločnosti. Ľudovít Štúr vo svojom výklade údajne kládol dôraz na najširšie vrstvy ľudu. Svätopluk Štúr nepochopiteľne zdôrazňuje, že postoje Ľudovíta Štúra v uvedenom diele neboli reakčné, pretože ostro kritizoval aristokraciu a klérus, feudalizmus a nevoľníctvo, šľachtu aj buržoáziu, pričom obhajoval práva chudobných a nezamestnaných. Súčasne Svätopluk Štúr tvrdí, že jeho stanovisko bolo celostné a nové prúdy chápal ako atomizáciu štátneho a národného organizmu, čo podľa neho viedlo k jeho rozkladu a zničeniu.²³⁹ Podobne

²³⁷ BALÁŽOVÁ, Jana: Zmysel národného obrodzenia: Svätopluk Štúr k problému nacionalizmu v slovenskom filozofickom myslení, s. 647.

²³⁸ ŠTÚR, Svätopluk: *Smysel slovenského obrodzenia*, s. 154.

²³⁹ ŠTÚR, Svätopluk: *Rozprava o živote*, s. 117.

v povojnovej atmosfére Svätopluk Štúr obhajoval myšlienky formulované v práci *Slovanstvo a svet budúcnosti* zdôrazňujúc nevyhnutnosť spolupráce Československa so Sovietskym zväzom a jeho kľúčovú úlohu v povojnovom medzinárodnom usporiadaní, keď uvádza: „Preto azda dnes lepšie rozumieme i Štúrovmu spisu, pretože sami domýšľame tento problém v jeho duchu. Naše hodnotenie života a jeho základných princípov je západné, ale bez Ruska si nemôžeme natrvalo zaistiť svoj život.“²⁴⁰

Interpretácia slovenského národného obrodzenia v diele Svätopluka Štúra opomínala skutočnosť, že štúrovci považovali polemiku s tzv. staroslovákmi, teda prívržencami československej literárnej a kultúrnej jednoty, za škodlivú a Jánovi Kollárovi pripisovali úlohu prekážky rozvoja národného života. Nešlo len o lingvistické polemiky, ako písal Svätopluk Štúr, ale aj o zásadné rozpory týkajúce sa programu formovania národnej kultúry a politického smerovania. Úsilie prívržencov štúrovsko-hurbanovskej koncepcie o formovanie slovenskej národnej kultúry viedlo k vylúčeniu iných stanovísk a k etablovaniu nacionalizmu so znakmi malonárodného partikularizmu. Vzájomná nevraživosť voči názorovým oponentom bola sprevádzaná idealizáciou a nekritickými postojmi k popredným predstaviteľom týchto názorových prúdov.

Svätopluk Štúr vo svojej interpretácii národného obrodzenia nereflektoval ani oprávnené varovanie Jána Lajčiaka pred nebezpečenstvom, že retrográdna koncepcia kultúry vedie k partikulárnemu nacionalizmu.²⁴¹ Svätopluk Štúr v romantickej koncepcii národnej kultúry teda neidentifikoval tendenciu, ktorá viedla postupne k uzatváraniu a dogmatizácii, ako to možno vidieť v jej kritike napríklad u Jána Lajčiaka, prípadne Ladislava Hanusa, a na ktorý upozorňoval neskôr aj Milan Hamada.²⁴²

Záver

Rozbor koncepcií národnej kultúry a identity v prácach Ivana Dérera a Svätopluka Štúra prispieva k hlbšiemu pochopeniu vývoja modernej slovenskej identity v kontexte politických vzťahov, ktoré stáli pri vzniku a etablovaní Československa. Porozumenie uvedeným koncepciam zároveň poskytuje základ pre skúmanie historických a kultúrnych súvislostí, ktoré formovali česko-slovenské vzťahy a politické rozpory v diskurze o národnej identite a možnostiach kultúrneho rozvoja Slovákov. Nemenej dôležitá je aj ich kritika nacionalizmu, fašizmu a ľudáckej koncepcie národa, ktorá poukazuje na riziká formovania úzko zameranej malonárodnej kultúry.

Je pozoruhodné, že obaja autori v prvej polovici 20. storočia vyvracali niektoré historické mýty, ktoré pretrvávajú alebo sú diskutované aj v súčasnosti. To naznačuje, že vplyv myšlienok Ivana Dérera a Svätopluka Štúra je menší, než by si skutočne zaslúžili. Treba povedať, že uvedené sa prejavuje aj v dezorientácii, ktorá súvisí s otázkami chápania významu národnej kultúry.

²⁴⁰ ŠTÚR, Svätopluk: *Rozprava o živote*, s. 164.

²⁴¹ Stagnujúca národná kultúra bola dôsledkom romantickej koncepcie, ktorá povýšením ľudovej na štandardnú kultúru nezodpovedala požiadavkám modernej spoločnosti. Tým sa presadilo partikulárne chápanie národného života. Ján Lajčiak varoval pred nebezpečenstvom, že kultúrny život, ktorý sa uzatvorí do seba, nebude pripúšťať nové ideové alternatívy. Porovnaj LAJČIAK, Ján: Naše literárne úlohy. In: *Slovenské pohľady*, roč. 28, 1908, č. 8, s. 44.

²⁴² Porovnaj HAMADA, Milan: *Kritické komentáre I.*, s. 12.

Koncepcie týchto autorov tiež umožňujú analyzovať čechoslovakizmus ako koncepciu národnej a štátnej identity vo vzťahu k dobovým politickým pomerom. Týmto spôsobom sa prejavujú interpretácie, ktoré formovali dobové etno-kultúrne stratégie. Hoci išlo o interpretácie, ktoré obraz národného obrodovania prispôbovali a idealizovali, treba vyzdvihnúť ich dôraz na vyššie princípy demokracie a humanizmu, ktoré presahujú ciele jednotlivých národov.

LITERATÚRA:

BAKOŠ, V., PICHLER, T.: Hľadanie myšlienkovvej a životnej syntézy v tvorbe Svätopluka Štúra. In: *Filozofia*, roč. 36, 1981, č.6, s. 671-691.

BALÁŽOVÁ, J.: Zmysel národného obrodovania: Svätopluk Štúr k problému nacionalizmu v slovenskom filozofickom myslení. In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, s. 647-651.

DÉRER, I.: *Československá otázka*. Praha: Orbis, 1935.

DÉRER, I.: *Naše problémy*. Praha: Orbis, 1938.

HAMADA, M.: *Kritické komentáre*. I. Levice: KK Bagala 2012.

JAHELKA, T. Vplyv T. G. Masaryka na slovenský obrodný proces a Ivan Dérer ako masarykovec. In: JANČIGA, R., JAHELKA, T. (eds.): *Ivan Dérer: K diskusii o čechoslovakizme*. Bratislava: Communio Minerva, 20015, s.105-120.

KOLLÁR, J.: *O literárnej vzájomnosti*. ed. K. Rosenbaum. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1954.

KOPČOK, A.: Z filozofie života. (K povojnovej publicistike Svätopluka Štúra). In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, s. 620 - 626.

LAJČIAK, J.: Naše literárne úlohy. In: *Slovenské pohľady*. roč. 28, 1908, č. 8, s. s. 466 – 474.

MASARYK, T. G.: *Česká otázka. O naši nynější krizi. Jan Hus*. Praha: Státní nakladatelství 1924.

PICHLER, T.: Humanitné a realistické myslenie T. G. Masaryka a S. Štúr ako masarykovec. In: *Filozofia*, 45 1990, 5, s. 522-529.

PICHLER, T.: Miesto a význam slovenského národného obrodovania vo filozofickej tvorbe Svätopluka Štúra. In: *Filozofia*, roč. 41, 1986, č. 5, s. 576-583.

PICHLER, T.: *Národovci a občania : O slovenskom politickom myslení v 19. storočí*. Bratislava: VEDA – Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1998.

PICHLER, T.: Svätopluk Štúr a politika ideí. In: *Filozofia*, roč. 56, 2001, č. 9, ss. 601-606.

ŠTÚR, L.: *Reči a state*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1953.

ŠTÚR, S.: *Nemecká vôľa k moci: myšlienkové základy*. Bratislava: Obzor 1967.

ŠTÚR, S.: *Smysel slovenského obrodzenia*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1948.

ŠTÚR, S.: *Rozprava o živote*. Bratislava: Filozofická fakulta Slovenskej univerzity 1946.

VÁROSSOVÁ, E.: Kultúrny nacionalizmus Jána Kollára. In: *Filozofia*, roč. 50, 1995, č. 12, s. 654–662.

VÁROSSOVÁ, E.: *Slovenské obrodenecké myslenie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1963.

Autori a editori

prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23
917 43 Trnava

Mgr. Jaroslav Valent
Historický ústav SAV, v. v. i.
Oddelenie dejín 20. storočia
Klemensova 19
814 99 Bratislava

PhDr. Pavol Krištof, PhD., univ. doc.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23
917 43 Trnava

PhDr. et Mgr. Tomáš Jahelka, Ph.D.
Katedra politológie
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23
917 43 Trnava

PhDr. Roman Jančíga
Communio Minerva, o. z.
Šalviová 50
821 01 Bratislava